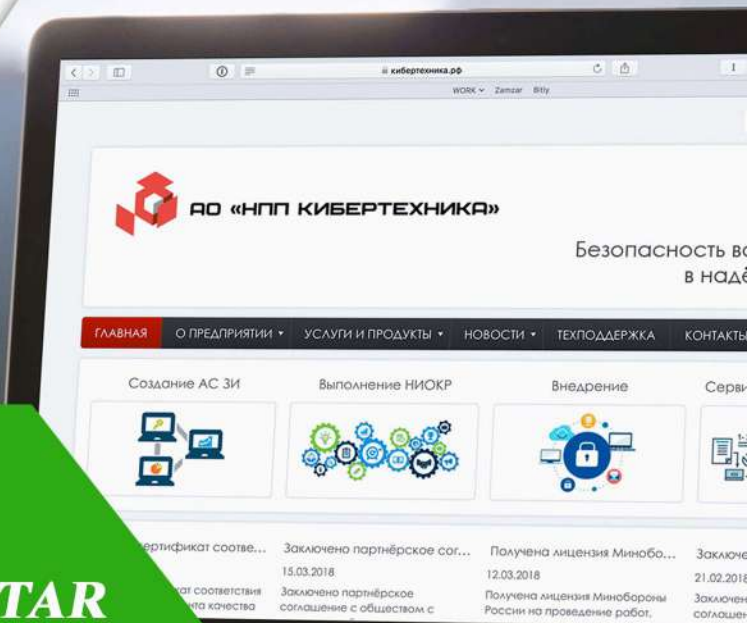

VOLUME #2
ISSUE#11,
NOYABR 2024

**«YANGI O‘ZBEKISTONDA
TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIIY
KONFERENSIYASI**

**Research Science and
Innovation House**

 <https://universalpublishings.com>
editor@universalpublishings.com

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

**«YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI.**

30.11.2024-yil.

Ushbu to'plamda « **YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR**» ilmiy konferensiyasi 2024-yil 2-soni 11-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

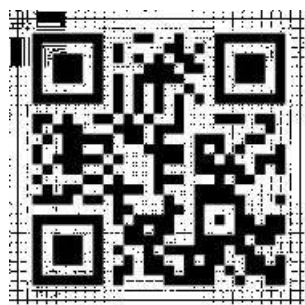
Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google
Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION
HOUSE” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O'zbekiston.

Mas'ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o'g'li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug'bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O'zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O'zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abduraimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O'zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O'zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O'zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O'zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo'rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo'qon davlat pedagogika instituti. Qo'qon, O'zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o'qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug'bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O'zbekiston.

**"YANGI O‘ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 2, Issue 11, May 2024

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrası mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma’naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

**ЖАМИЯТ АЪЗОЛАРИ ОНГИДА ЭКОЛОГИК ТАФАККУРНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ**

Мингбаев Рахим Хужаевич

Жиззах давлат

педогогика университети тадқиқотчиси

Аннотация: Ушбу мақолада жамият аъзолари онгида экологик тафаккурни шакллантириш, уларни экологик муносабатларнинг фаол иштирокчиси сифатидаги роли, экологик муносабатларда толерантлик тамойилининг аҳамияти ёритиб берилган. Ўзбекистонда халқаро экологик ижтимоий-сиёсий муносабатларни толерантлаштиришнинг ички ва ташқи омиллари хусусида баён қилинган.

Калит сўз: экология, экологик муносабат, экологик тафаккур, толерантлик, экологик вазиятни прогнозлаштириш, глобал муаммо.

Аннотация: В данной статье описывается формирование экологического мышления в сознании членов общества, их роль как активных участников экологических отношений, значение принципа толерантности в экологических отношениях. Описаны внутренние и внешние факторы толерантности международных экологических социально-политических отношений в Узбекистане.

Ключевые слова: экология, экологическое отношение, экологическое мышление, толерантность, прогнозирование экологической ситуации, глобальная проблема.

Abstract: This article describes the formation of environmental thinking in the consciousness of members of society, their role as active participants in environmental relations, the importance of the principle of tolerance in environmental relations. Internal and external factors of tolerance of international environmental socio-political relations in Uzbekistan are described.

Key words: ecology, environmental attitude, environmental thinking, tolerance, forecasting the environmental situation, global problem.

Жамият экологик муносабатларида, муайян ижтимоий онг шакли доминантлик ролига, функционал аҳамиятига қараб, инсон онгида толерантлик феноменини тарбиялашнинг педагогик-дидактик йўналишлари шаклланган ва функционал конкретлашмоқда. Бу жараёнда “экологик толерантликнинг самарадорлиги – жамиятда ҳукмрон: мифологик, диний, ахлоқий, эстетик ва илмий-оммавий онг

даражаларининг бир-бирига мос келишига боғлиқ”¹ бўлиб, толерантлик феноменининг интегратив-универал характерини намоён қилади.

“Табиат-жамият-инсон” тизимида инсонларнинг табиий атроф-муҳит муҳофазасига, ресурсларидан рационал фойдаланишга йўналтирилган ижтимоий фаолиятида, умумий маънода **табиатга экологик муносабат толерантлигини**, хусусий маънода – **табиатга экологик маданий муносабатини** тарбиялаш технологияси ва жараёнини комплекс-системали ўрганиш – глобал муаммолар ечимини топишда муҳим назарий-методологик ва амалий-праксиологик аҳамиятга эга.

Шахс онгида экологик толерантлик фазилатини шакллантириш ва уни “моддийлаштириш”: **бир томондан**, умуминсоний характерга эга универсал ижтимоий муаммо ҳисобланади. Лекин, **иккинчи томондан**, муайян индивид, шахс, ижтимоий бирлик ва миллатларнинг экологик эҳтиёжлари, мақсадлари, манфаатлари, маънавий-маданий ривожланиш даражалари индивидуаллиги, уларга дифференциаллашган ёндашувни тақозо қилади.

Бошқача қилиб айтганда, экологик фаолият субъектларининг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари муқобиллиги ва индивидуаллиги, толерантлик тамойилга муносабатларида умумийликни истисно қилмайди, аксинча, уларни конкретлаштиради. Энг муҳими, экологик муаммоларнинг глобал кескинлашувининг олдини олиш ва оқибатларини бартараф қилишда толерантликнинг роли ҳақидаги илмий таълимотлар муқобиллиги ҳам, сиёсий ҳаракатлар стратегиясидаги фарқлар ҳам, мутлақо шартли ва нисбий характер касб этади².

Шу қонуниятга кўра, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси илмий-тадқиқот институтлари, олий таълим тизими фаолиятида экологик толерантликни шакллантириш ва ривожлантиришда, уларнинг функциялари дифференциаллашуви кузатилади, яъни:

¹Айматов А.Қ. Шахснинг табиатга экоэстетик муносабатини шакллантириш масалалари. –Т.: “Фан ва технология”, 2017, 77-78 бетлар.

²Қаранг: Қўлдошев А. “Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларини бошқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари” монография. Т.: “Фан” нашриёти. – 2014., 24-Б

табиатунослик фанлари: мамлакатда алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг давлат кадастрини тузиш; йўқолиб кетиш эҳтимоли бўлган ўсимлик ва ҳайвон турларини аниқлаб, “Қизил китоб”ларини яратиш ва уларни муҳофаза қилишнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш; табиатни ифлослантирувчи моддалар таркибини ва уларнинг тарқалиш ареалини аниқлаш;

техника ва технологияга оид фанлар: саноат ва маиший чиқиндиларни қайта ишлаш, утилизация қилиш корхоналари тармоғини ривожлантириш; ишлаб чиқариш соҳаларини жойлаштиришнинг оптимал экологик техник-технологик мезонларини белгилаш; яқин ва келажакда экологик вазиятнинг антропоген таъсир натижасида динамик ўзгаришларини прогнозлаштириш;

ҳуқуқунослик фанлари: экологик толерантликни шакллантириш учун зарур ҳуқуқий маконни яратиш, омманинг экологик ҳуқуқий онгини, маданиятини шакллантириш;

иқтисодий фанлар: экологик ва иқтисодий рентабелликни оширишнинг илмий асосларини яратиш; фуқароларга табиатни асраб-авайлаш, ресурсларидан омилкорлик билан фойдаланишга оид иқтисодий билимларни тарғиб-ташвиқ қилиш;

оммавий ахборот воситалари: экологияга оид журналлар, газеталар, илмий ишлар тўпламлари, ахборот бюллетенлари нашр этиш; ахборот трансформациясида Интернет тармоғини ривожлантириш; экологияга оид телекўрсатувларни ташкил этиш; рекламаларни жорий этиш; экологик билимларни, илмий тадқиқот натижаларини оммалаштиришни асосий мақсадга айлантириши керак.

Экологик толерантликни шакллантиришда **ижтимоий-гуманитар фанлар** тизими, таълим-тарбиянинг нисбатан мустақил институти ҳисобланиб: **биринчидан**, педагогик-дидактик усул-воситалар, замонавий технологиялар индивидларнинг **экологик ижтимоийлашувини**, уларнинг зарур “экологик сифатларини” ривожлантиришни таъминлайди; **иккинчидан**, таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқот институтларининг интеграциялашган тизими – баркамол экологик шахс, комил инсон ривожланишига, уларнинг интеллектуал ўзлигини намоён қилишига хизмат қилади; **учинчидан**, ёшлар онгида экологик тарихий тақдир умумийлиги ҳиссини, ягона табиатга, глобал экологик жамиятга дахлдорлик ҳиссини, ватанпарварлик туйғусини шакллантиради; **тўртинчидан**, шахс интеллектуал салоҳиятини, маданий савиясини юксалтириб, жамиятда унинг ижтимоий-экологик мақомини мустаҳкамлайди;

бешинчидан, ёшларнинг илмий дунёқарашини, фуқаролик экологик позициясини қарор топтиришда муҳим аҳамиятга эга.

Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2016 йил 18 октябрь куни Ислом ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43-сессиясида сўзлаган нутқида: «Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустақкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда: маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир»³, деб жамият тараққиётида маънавий-маърифий омиллар аҳамиятини алоҳида таъкидлади.

Шу кўрсатмага асосан, мамлакатни ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ҳаракатлар стратегияси”да белгиланган вазифалар – таълим-тарбия институтлари фаолиятини, экологик толерантликни таъминлаш нуқтаи назаридан ислоҳ қилишни чуқурлаштириб, уларнинг фаолиятини янада такомиллаштиришни тақозо қилмоқда. Хусусан, олий таълим тизими бакалаврлари, магистрантлари ва докторантлари учун экологиядан дарсликлар ва ўқув-услубий қўлланмаларнинг янги авлодини яратиш, ахборот-ресурс марказлари фаолиятини такомиллаштириш зарур.

Бу жараёнда энг асосий вазифалардан бири – фан соҳалари, таълим йўналишлари ва ишлаб чиқариш тармоқларини интеграциялаштиришдан иборат. Зеро, илмий-текшириш институтлари фан тараққиётининг асосий йўналишларини, хусусан, табиатшунослик, техника ва аниқ фанларнинг: ишлаб чиқаришни автоматлаштириш ва компьютерлаштириш, замонавий ахборот коммуникацияси, био ва нанотехнологиялардан фойдаланишга доир методологик тавсиялар, амалий таклифлар беради.

³Мирзиёев Ш.М. Тинчлик, маърифат ва бунёдкорлик йўлида ҳамкорлик. //Халқ Сўзи. 2016, 19 октябрь.

**CHET TILI O'QITUVCHILARINING EMOTSIONAL SOTSIAL
KOMPETENTLIGI OLIY TA'LIM MUHITI ZARURIY OMILI SIFATIDA**

Ataxo'jayeva Shaxlo Anvarovna

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

+998947472424 shaxloataxujayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola chet tili o'qituvchilarining emotsional-sotsial kompetentligini rivojlantirishning zaruriyligi va uning oliy ta'limdagi o'rini tahlil qiladi. Emotsional va sotsial kompetentlik chet tili o'qituvchilari uchun muhim hisoblanib, ta'lim jarayonida ijobiy muhit yaratishda va talabalarga sifatli bilim berishda asosiy omil sanaladi. Tadqiqot davomida chet tili o'qituvchilarining emotsional-sotsial kompetentligini rivojlantirish uchun oliy ta'lim muhitida qanday sharoitlar kerakligi aniqlanadi va bu sharoitlarning ta'lim samaradorligiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: chet tili o'qituvchilari, emotsional kompetentlik, sotsial kompetentlik, oliy ta'lim, psixologik tahlil, ta'lim muhiti, pedagogik sharoitlar. Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'qituvchilarning emotsional va sotsial kompetentliklarini ham rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chet tili o'qituvchilari uchun ushbu ko'nikmalar, talabalarga samarali dars berish va ularning ehtiyojlarini tushunish uchun zarurdir. Ushbu maqola chet tili o'qituvchilarining emotsional va sotsial kompetentligini oliy ta'lim muhitining zaruriy omili sifatida ko'rib chiqadi.

Adabiyotlar sharhi. Emotsional va sotsial kompetentlik bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar ko'plab xorijiy va milliy olimlarning diqqat markazida bo'lgan. D. Goleman va P. Salovey singari tadqiqotchilar emotsional intellektning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. O'zbekistonlik olimlar M. Mirzayev va Sh. To'laganova esa emotsional-sotsial kompetentlikning oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba munosabatlarini yaxshilashdagi ahamiyatini ko'rsatib o'tishgan. Tadqiqotda korrelyatsion tahlil usuli qo'llanilib, chet tili o'qituvchilarining emotsional-sotsial kompetentligi va ularning ta'lim

jarayonidagi samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. O'qituvchilarning emotsional va sotsial kompetentliklari turli mezonlar bo'yicha baholanib, natijalar jadval ko'rinishida ifodalandi.

Muhokama va tahlillar. Quyida chet tili o'qituvchilarining emotsional-sotsial kompetentligining turli ko'nikmalarga ta'siri korrelyatsion tahlil yordamida ifodalangan.

Jadval 1. Chet tili o'qituvchilarining emotsional-sotsial kompetentligida turli ko'nikmalarning korrelyatsiyasi

Ko'nikma	O'zini anglash	Emotsional barqarorlik	Muloqot ko'nikmalari	Stressni boshqarish	Jamoada ishlash	Umumiy kompetentlik
Empatiya	$r = 0.45$	$r = 0.52$	$r = 0.55$	$r = 0.48$	$r = 0.50$	$r = 0.50$
O'zini boshqarish	$r = 0.50$	$r = 0.56$	$r = 0.53$	$r = 0.51$	$r = 0.49$	$r = 0.52$
Ijtimoiy mas'uliyat	$r = 0.42$	$r = 0.48$	$r = 0.51$	$r = 0.46$	$r = 0.47$	$r = 0.49$
O'quv motivatsiyasi	$r = 0.39$	$r = 0.44$	$r = 0.46$	$r = 0.41$	$r = 0.45$	$r = 0.44$

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'qituvchilarning emotsional-sotsial kompetentligi turli ko'nikmalar bilan yuqori bog'liqlikni ko'rsatadi. Ayniqsa, emotsional barqarorlik va muloqot ko'nikmalari o'qituvchilarning umumiy kompetentligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bu o'qituvchining emotsional holati va muloqot qobiliyati o'quv jarayoniga sezilarli ta'sir qilayotganini ko'rsatadi.

Stressni boshqarish ko'nikmasining o'zini anglash va o'zini boshqarish bilan yuqori korrelyatsiyada bo'lishi, o'qituvchilarning dars vaqtida stressni boshqarishlari ularning pedagogik mahoratiga bevosita ta'sir etishini tasdiqlaydi. Shuningdek, empatiyaning

o'qituvchilarning jamoada ishlash qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishi ularning ijtimoiy munosabatlarda qanchalik muhimligini bildiradi.

Tadqiqot chet tili o'qituvchilarining o'zini anglash, o'zini boshqarish, emotsional barqarorlik, muloqot ko'nikmalari kabi mezonlar bo'yicha kompetentligini baholash maqsadida o'tkazildi. 50 nafar chet tili o'qituvchilaridan tashkil topgan guruhda mazkur kompetentliklar bo'yicha o'rtacha ballar olindi va yuqoridagi jadvalda keltirilgan korrelyatsiya natijalari asosida tahlil qilindi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, chet tili o'qituvchilarining emotsional va sotsial kompetentligini rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshiradi. Oliy ta'lim muhitida o'qituvchilarning emotsional holati va ijtimoiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus treninglar va metodlar joriy etilishi lozim. Bu o'qituvchilarni motivatsiyalashga, talabalarga yaqinroq bo'lishga, shuningdek, ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goleman, D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books, 1995.
2. Salovey, P., & Mayer, J. D. *Emotional Intelligence. Imagination, Cognition, and Personality*, 1990.
3. Mirzayev, M., & To'laganova, Sh. *Pedagogik psixologiya asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi nashriyoti, 2018.
4. Rahmonov, A. *Ta'limda sotsial-emotsional ko'nikmalar va ularning ahamiyati*. Ta'lim va Innovatsiya, 2021.
5. Umirovich, A. O., & Anvarovna, A. S. (2023). Views of thinkers on issues of family and family relations. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 508-511.
6. Anvarovna, A. S. (2023). Constructions (models) of social intelligence in future English language teachers. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 169-172.
7. Anvarovna, A. S. ., & Kahharova. (2024). SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT OF FIRST YEAR UNIVERSITY STUDENTS. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 3(1), 230–234

**OILADA MEHNAT MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH ORQALI
TARBIYALASH METODIKASI**

Jamaldinov Sarvar Azimjanovich

University of Business and Science

Pedagogika va psixologiya kafedrası 2-bosqich magistranti

Annotatsiya Ushbu maqola oilada bolalarning mehnat motivatsiyasini rivojlantirish orqali tarbiyalashning metodikasini o'rganadi. Bolalarga mehnatning ahamiyatini anglatish va unga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish orqali ular mas'uliyat, intizom va irodani shakllantiradi. Tadqiqot davomida bolalarning mehnat motivatsiyasini oshirishning turli pedagogik usullari ko'rib chiqiladi va bu usullarning samaradorligi baholanadi.

Kalit so'zlar: mehnat motivatsiyasi, oilaviy tarbiya, bolalar, pedagogik metodika, mas'uliyat, intizom, psixologik tahlil, korrelyatsion jadval.

Kirish. Oila bolalarni tarbiyalashda eng muhim va birlamchi institut hisoblanadi. Ota-onalar tomonidan to'g'ri yo'naltirilgan tarbiya bolalarning kelajakdagi hayotida ularning mehnatsevar, mas'uliyatli va intizomli shaxslar bo'lib yetishishiga katta ta'sir qiladi. Mehnatga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish orqali bolalar o'zlariga nisbatan talabchanlik, maqsad sari intilish va mashaqqatlarni yengish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu maqolada oilada bolalarda mehnat motivatsiyasini rivojlantirish orqali ularni tarbiyalashning asosiy metodlari va shart-sharoitlari ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi. Oilada mehnat motivatsiyasini rivojlantirish va bolalarga mehnatsevarlikni singdirish masalasi ko'plab xorijiy va milliy tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Masalan, E. Erikson oilaning bolaning shaxsiy rivojlanishidagi rolini ta'kidlaydi va mehnatga qiziqishni shakllantirishni bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim qismi deb hisoblaydi. Shuningdek, J. Piaget bolalarning psixologik rivojlanish bosqichlarida mehnatning ahamiyatini anglash jarayoni qanday amalga oshishini o'rgangan. Milliy olimlar M. Qodirova va Sh. Alimovlar esa oilada mehnatsevarlikni tarbiyalashning pedagogik yondashuvlariga e'tibor qaratgan.

Muhokama va Tahlillar Tadqiqotda ota-onalar va bolalar orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida korrelyatsion tahlil olib borildi. Tadqiqot ishtirokchilari turli yoshdagi bolalardan iborat bo'lib, ota-onalarning mehnatni qadrlashga qaratilgan pedagogik usullari va bolalarning bu boradagi javob reaksiyalari kuzatildi. Oilada bolalarning mehnat

motivatsiyasini oshirishning turli metodlari va ularning bolalar rivojlanishiga ta'siri quyidagi jadvalda ifodalangan.

Jadval 1. Oilada mehnat motivatsiyasini rivojlantirish metodlari ta'sirining korrelyatsion tahlili

Metod	Mas'uliyatlik	Intizomlilik	Ijodkorlik	Qiziqish darajasi	O'ziga ishonch	Umumiy natija
Kundalik vazifalarni taqsimlash	$r = 0.56$	$r = 0.52$	$r = 0.44$	$r = 0.48$	$r = 0.50$	$r = 0.50$
Uy yumushlariga jalb etish	$r = 0.60$	$r = 0.55$	$r = 0.47$	$r = 0.50$	$r = 0.52$	$r = 0.53$
Mehnatning ijobiy natijalarini ko'rsatish	$r = 0.58$	$r = 0.54$	$r = 0.49$	$r = 0.51$	$r = 0.56$	$r = 0.54$
Mukofotlash va rag'batlantirish	$r = 0.53$	$r = 0.50$	$r = 0.46$	$r = 0.47$	$r = 0.54$	$r = 0.50$

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, bolalarni kundalik yumushlarga jalb etish ularning mas'uliyatlik va intizomlilik ko'nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekan. Mehnat natijalarini ko'rsatish orqali bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchi oshiriladi, bu esa ularning o'z oldiga maqsad qo'yishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi. Mukofotlash va rag'batlantirish usuli esa bolalarning mehnatga nisbatan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi, ammo bu usul ortiqcha qo'llanilsa, mehnatning asl qadrini tushunmaslik xavfini tug'diradi.

Tadqiqotda o'tkazilgan tajriba davomida ota-onalarga bolalarida mehnat motivatsiyasini oshirish uchun turli metodlardan foydalanish tavsiya etildi va bolalarning javob reaksiyalari kuzatildi. Natijalar asosida ota-onalarning pedagogik yondashuvlarining bolalarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'siri kuzatildi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilada bolalarning mehnat motivatsiyasini rivojlantirish ularni intizomli, mas'uliyatli va o'ziga ishonchi yuqori shaxs sifatida shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Kundalik uy vazifalari va uy yumushlariga jalb etish, mehnat natijalarini ko'rsatish va rag'batlantirish bolalarning mehnatsevarlik sifatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, oilada mehnat motivatsiyasini rivojlantirish orqali bolalarning kelajakda ijtimoiy jihatdan yetuk, mas'uliyatli shaxs bo'lib shakllanishiga katta hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamaldinov , S. A. (2024). THE ROLE OF THE FAMILY IN FORMING ENTREPRENEURIAL MOTIVATION. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 404–409.
2. Azimjanovich, J. S. (2024). MAKTAB VA OILADA MEHNAT TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI TADBIRKORLIK MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(1), 105-110.
3. 5.Umirovich, A. O., & Anvarovna, A. S. (2023). Views of thinkers on issues of family and family relations. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 508-511.
4. 6. Anvarovna, A. S. (2023). Constructions (models) of social intelligence in future English language teachers. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 169-172.
5. Anvarovna, A. S. ., & Kahharova. (2024). SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT OF FIRST YEAR UNIVERSITY STUDENTS. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 3(1), 230–234

**Narkotik moddalar bo'yicha Birlashgan Millatlar tashkilotining 1961, 1971 va
1988-yilgi konvensiyalari: xalqaro huquqiy asos sifatida**

Abdusattorov Shahzod Abdumumin o'g'li

Annotatsiya

BMTning narkotik moddalar bo'yicha 1961, 1971 va 1988-yilgi konvensiyalarining xalqaro huquqiy asos sifatidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda konvensiyalarning paydo bo'lish tarixi, rivojlanish bosqichlari, asosiy tamoyillari va mexanizmlari o'rganilgan. Konvensiyalarning xalqaro huquq tizimidagi o'rni, ularning milliy qonunchilikka ta'siri va amaliy tatbiqi masalalari yoritilgan. Shuningdek, konvensiyalar doirasida xalqaro hamkorlikning huquqiy jihatlari, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish borasidagi xalqaro tajriba tahlil etilgan. Konvensiyalarning samaradorligini oshirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: BMT konvensiyalari, narkotik moddalar, xalqaro huquq, narkotrafik, xalqaro hamkorlik, huquqiy nazorat, psixotrop moddalar, xalqaro jinoyatchilik.

Narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi va iste'moli bugungi kunda global muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 275 million kishi narkotik moddalar iste'mol qiladi, bu esa global aholining 5.5 foizini tashkil etadi. Narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlar transmilliy uyushgan jinoyatchilikning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Mazkur global muammoga qarshi kurashishda xalqaro hamjamiyat tomonidan bir qator huquqiy mexanizmlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning eng muhimlari BMTning narkotik moddalar bo'yicha konvensiyalari hisoblanadi. 1961, 1971 va 1988-yilgi konvensiyalar xalqaro narkotik siyosatning huquqiy poydevorini tashkil etadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda yangi psixoaktiv moddalarning paydo bo'lishi, narkotiklarning internet orqali tarqatilishi, narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlarning yangi shakllari paydo bo'lishi kabi muammolar konvensiyalar mexanizmlarini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda. Shu bois, konvensiyalarning huquqiy tabiati, mexanizmlari va samaradorligini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

BMTning narkotik moddalar bo'yicha konvensiyalari xalqaro huquqning muhim manbalari sifatida e'tirof etiladi. 1961 yilgi Narkotik moddalar to'g'risidagi Yagona konvensiya narkotik moddalarning xalqaro nazoratini o'rnatishda fundamental ahamiyatga ega bo'ldi. Konvensiya narkotik moddalarning ro'yxatini shakllantirdi va ularni nazorat qilish

mexanizmlarini belgiladi. 1961-yilgi konvensiyaning asosiy yutuqlaridan biri narkotik moddalarni tibbiy va ilmiy maqsadlarda ishlab chiqarish, eksport-import qilish va taqsimlash tizimini yaratgani bo'ldi. Bu tizim doirasida davlatlar o'rtasida ma'lumot almashish, nazorat qilish va monitoring olib borish mexanizmlari joriy etildi. 1971-yilgi Psixotrop moddalar to'g'risidagi konvensiya psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish va ulardan foydalanishni nazorat qilishning huquqiy asoslarini yaratdi. Mazkur konvensiya doirasida psixotrop moddalarning ro'yxati shakllantirildi va ularni nazorat qilish mexanizmlari belgilandi. 1988-yilgi Narkotik moddalar va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya avvalgi ikki konvensiyani to'ldirib, narkotrafik va noqonuniy aylanishga qarshi kurashishning yanada samarali mexanizmlarini joriy etdi. Konvensiya jinoiy hamkorlik, huquqiy yordam ko'rsatish va jinoyat yo'li bilan topilgan mablag'larni musodara qilish kabi masalalarni tartibga soldi.

Konvensiyalarning xalqaro huquq tizimidagi o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi, konvensiyalar narkotik moddalar ustidan xalqaro nazoratning yaxlit tizimini shakllantirdi. Bu tizim doirasida xalqaro hamkorlikning turli jihatlari, jumladan ma'muriy, huquqiy, tibbiy va ijtimoiy sohalar qamrab olingan, konvensiyalar asosida tashkil etilgan Narkotik moddalar bo'yicha xalqaro nazorat kengashi (INCB) va BMT Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) kabi xalqaro tuzilmalar samarali faoliyat yuritmoqda, konvensiyalar narkotik moddalar bilan bog'liq yangi tahdid va muammolarga qarshi kurashish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Yangi psixoaktiv moddalarning paydo bo'lishi, narkotiklarning internet orqali tarqatilishi va boshqa zamonaviy muammolar konvensiyalar doirasida hal etilmoqda.

Konvensiyalarning milliy qonunchilikka ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plab davlatlar o'z milliy qonunchiligini konvensiyalar talablariga moslashtirib, narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlarni jinoiy qonunchilikda belgilab qo'ygan.

Konvensiyalar doirasidagi xalqaro hamkorlik masalalari alohida e'tiborga loyiq. Xalqaro hamkorlik quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda:

- Ma'lumot va tajriba almashish;
- Huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasidagi hamkorlik;
- Huquqiy yordam ko'rsatish;
- Jinoyatchilarni topshirish;
- Jinoyat yo'li bilan topilgan mablag'larni musodara qilish.

Konvensiyalar mexanizmlarining samaradorligi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mavjud muammolar quyidagilardan iborat:

- Ba'zi davlatlarning konvensiyalar talablarini to'liq bajarmasligi;
- Milliy qonunchilikni konvensiyalar talablariga moslashtirish jarayonining sekinligi;
- Xalqaro hamkorlik mexanizmlarining samaradorligi yetarli darajada emasligi;
- Yangi psixoaktiv moddalarga qarshi kurashish mexanizmlarining yetarli emasligi.

BMTning narkotik moddalar bo'yicha 1961, 1971 va 1988-yilgi konvensiyalari xalqaro huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida narkotik moddalar muomalasini nazorat qilish, noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish va ularning qonuniy tibbiy hamda ilmiy maqsadlarda foydalanishni tartibga solishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu konvensiyalar narkotik moddalar bilan bog'liq muammolarni hal etishda xalqaro hamjamiyatning birlashgan sa'y-harakatlarini mujassamlashtirgan holda, global miqyosda narkotiklar nazoratining huquqiy asoslarini yaratdi. 1961-yilgi Narkotik moddalar to'g'risidagi Yagona konvensiya narkotik moddalarning xalqaro nazoratini o'rnatishda fundamental ahamiyatga ega bo'lib, uning qoidalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Konvensiya tomonidan o'rnatilgan narkotik moddalarni tibbiy va ilmiy maqsadlarda ishlab chiqarish, eksport-import qilish va taqsimlash tizimi samarali ishlashi uchun xalqaro hamkorlikning zarurligini ko'rsatdi. 1971-yilgi Psixotrop moddalar to'g'risidagi konvensiya psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish va ulardan foydalanishni nazorat qilishning huquqiy asoslarini yaratdi. Mazkur konvensiya doirasida psixotrop moddalarning ro'yxati shakllantirildi va ularni nazorat qilish mexanizmlari belgilandi, bu esa xalqaro miqyosda psixotrop moddalar ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qildi. 1988-yilgi Narkotik moddalar va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya avvalgi ikki konvensiyani to'ldirib, narkotrafik va noqonuniy aylanishga qarshi kurashishning yanada samarali mexanizmlarini joriy etdi. Konvensiya jinoiy hamkorlik, huquqiy yordam ko'rsatish va jinoyat yo'li bilan topilgan mablag'larni musodara qilish kabi masalalarni tartibga soldi. Uch konvensiyaning birgalikdagi ahamiyati shundaki, ular narkotik moddalar ustidan xalqaro nazoratning yaxlit tizimini shakllantirdi. Bu tizim doirasida xalqaro hamkorlikning turli jihatlari, jumladan ma'muriy, huquqiy, tibbiy va ijtimoiy sohalar qamrab olingan.

Konvensiyalar asosida tashkil etilgan Narkotik moddalar bo'yicha xalqaro nazorat kengashi (INCB) va BMT Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) kabi xalqaro tuzilmalar samarali faoliyat yuritmoqda. Konvensiyalarning zamonaviy ahamiyati shundaki, ular narkotik moddalar bilan bog'liq yangi tahdid va muammolarga qarshi kurashish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Yangi psixoaktiv moddalarning paydo bo'lishi, narkotiklarning internet orqali tarqatilishi va boshqa zamonaviy muammolar konvensiyalar doirasida hal etilmoqda. Shu bilan birga, konvensiyalarning ayrim qoidalari bugungi kun talablariga to'liq javob bermasligi ham kuzatilmoqda. Konvensiyalarning amaliy tatbiqi borasida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, ba'zi davlatlarning konvensiyalar talablarini to'liq bajarmasligi, milliy qonunchilikni konvensiyalar talablariga moslashtirish jarayonining sekinligi, xalqaro hamkorlik mexanizmlarining samaradorligi yetarli darajada emasligi kabi muammolar kuzatilmoqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, BMTning narkotik moddalar bo'yicha konvensiyalari xalqaro huquqning muhim manbalari sifatida narkotik moddalar muomalasini tartibga solish va noqonuniy aylanishiga qarshi kurashishda asosiy huquqiy baza bo'lib xizmat qilmoqda. Konvensiyalarning samaradorligini oshirish uchun milliy qonunchilikni takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarur. Konvensiyalarning kelajakdagi rivojlanishi uchun quyidagi yo'nalishlarni taklif etish mumkin, konvensiyalar qoidalarini zamonaviy talablarga moslashtirish, yangi psixoaktiv moddalar ustidan nazoratni kuchaytirish mexanizmlarini takomillashtirish, xalqaro hamkorlik mexanizmlarini yanada rivojlantirish, narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlarning oldini olish va profilaktika qilish choralarini kuchaytirish. Narkotik moddalar muammosi global xavfsizlikka tahdid soluvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois, BMTning narkotik moddalar bo'yicha konvensiyalari doirasidagi xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish, konvensiyalar mexanizmlarining samaradorligini oshirish va zamonaviy talablarga moslashtirish borasidagi ishlarni davom ettirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boister, N. (2016). *An Introduction to Transnational Criminal Law*. Oxford University Press.
2. Bewley-Taylor, D., & Jelsma, M. (2012). *The UN drug control conventions: The limits of latitude*. Transnational Institute Series on Legislative Reform of Drug Policies.
3. Krajewski, K. (2019). *International Drug Control Law*. In *Research Handbook on International Drug Policy*. Edward Elgar Publishing.
4. Room, R., & Reuter, P. (2012). How well do international drug conventions protect public health? *The Lancet*, 379(9810), 84-91.
5. United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). *World Drug Report 2020*. United Nations publication.
6. Jelsma, M. (2019). UN Common Position on drug policy: Consolidating system-wide coherence. *International Journal of Drug Policy*, 74, 29-39.
7. McAllister, W. B. (2000). *Drug Diplomacy in the Twentieth Century: An International History*. Routledge.
8. Sinha, J. (2001). *The history and development of the leading international drug control conventions*. Canadian Parliament Research Branch.
9. Collins, J. (2020). A Brief History of Cannabis and the Drug Conventions. *American Journal of International Law*, 114(2), 279-284.
10. Babor, T. F., Caulkins, J. P., & Edwards, G. (2018). *Drug Policy and the Public Good*. Oxford University Press.

PSYCHOLOGICAL IMPACTS IN INCLUSIVE EDUCATION

Nodira Normamatovna Himmatova,

**English language teacher at the Department of Uzbek and Foreign Languages,
Termiz Branch of Tashkent Medical Academy nodira.yoqut@gmail.com**

Abstract: Inclusive education, which integrates students with disabilities into mainstream classrooms, has profound psychological effects on all participants—students with disabilities, their peers, and educators. This article explores these impacts in depth, focusing on areas such as self-esteem, social acceptance, anxiety, stress, and emotional resilience. Utilizing a mixed-methods approach, this research analyzes quantitative data gathered from surveys and qualitative insights from focus groups, revealing both positive outcomes and challenges. Findings suggest that while inclusive education enhances empathy and social skills, it can also increase anxiety if adequate support systems are lacking. Recommendations are offered to address these challenges and optimize the psychological benefits of inclusion.

Keywords: Inclusive education, psychological impacts, self-esteem, anxiety, social inclusion, resilience, peer relationships.

Introduction: Inclusive education seeks to provide equal learning opportunities by incorporating students with disabilities into mainstream educational settings. The shift towards inclusion has grown globally due to changes in educational policies and societal attitudes. Understanding the psychological impacts of inclusive education is crucial, as it directly affects students' learning experiences, emotional well-being, and social relationships. This study investigates the psychological implications of inclusive education, aiming to identify both the positive and negative effects on students, their peers, and educators.

Methods: This study utilized a mixed-methods approach to obtain a comprehensive view of the psychological impacts in inclusive settings. Quantitative data were collected via surveys from 300 students, 150 parents, and 100 teachers across multiple inclusive schools. These surveys measured self-esteem, anxiety, social integration, and emotional well-being. Additionally, 15 focus group discussions were conducted with students, teachers, and parents to gather qualitative insights. Quantitative data were analyzed using statistical software, while thematic analysis was applied to qualitative data to identify key patterns and themes.

Results:

1. Impact on Self-Esteem

Inclusive education positively influences the self-esteem of student's with disabilities, who report feeling more accepted and valued. Among surveyed students with disabilities, 78% experienced a boost in self-confidence after joining inclusive classrooms. However, some students initially struggled with self-comparison, feeling inadequate compared to their peers, which suggests a need for supportive interventions.

2. Social Acceptance and Peer Relationships

The study found that inclusive education improves social acceptance, helping students without disabilities develop empathy and respect for diversity. However, 35% of students without disabilities reported feeling uncertain about interacting with their peers with disabilities, indicating a need for peer education programs. Social bonds between all students increased over time, but the quality of these relationships varied depending on teacher involvement and classroom culture.

3. Anxiety and Stress

While inclusive settings provide social integration, they can also increase anxiety for both students with and without disabilities. This is often due to performance pressure and fear of social rejection. Students with disabilities, in particular, expressed concerns about keeping up with academic expectations, with 46% indicating higher anxiety levels in comparison to traditional, segregated settings. Teachers also reported stress due to the additional responsibilities involved in managing a diverse classroom.

4. Emotional Resilience and Adaptation

Over time, students in inclusive settings demonstrated improved emotional resilience, as they adapted to diverse social interactions. Students learned to handle conflict, develop empathy, and support each other, fostering an emotionally resilient environment. Teachers observed that students with disabilities became more adaptive and resourceful, though this growth required continuous emotional support.

5. Teachers' Perspectives and Preparedness

A significant finding was that many teachers felt inadequately prepared to address the complex emotional needs of inclusive classrooms. Only 40% of teachers received training in inclusive education practices, which limited their effectiveness in managing psychological issues. Teachers noted that professional development in psychology and special education is crucial for sustaining positive outcomes in inclusive environments.

Discussion: The findings indicate that inclusive education benefits students' social skills and self-esteem, while also presenting challenges like increased anxiety and stress. Effective inclusion requires a supportive framework involving trained educators, peer education, and mental health resources. The mixed experiences highlight the importance of professional development for teachers and structured interventions to support students. Inclusive education can be beneficial for all participants if carefully managed, emphasizing the need for policies that prioritize mental health in educational reforms.

Conclusion: Inclusive education has a profound psychological impact on students, fostering social acceptance and resilience while also posing challenges such as anxiety and stress. To maximize the benefits, schools must ensure a supportive environment that includes training for educators, accessible mental health resources, and programs to promote peer acceptance. Inclusive education is a valuable goal that, with proper implementation, can contribute to the emotional and social development of all students involved.

References:

1. Armstrong, D., Armstrong, A. C., & Spandagou, I. (2010). *Inclusive Education: International Policy and Practice*. SAGE Publications.
2. Avramidis, E., & Norwich, B. (2002). Teachers' Attitudes Towards Integration/Inclusion: A Review of the Literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17(2), 129-147.
3. Florian, L. (2008). Inclusion: Special or Inclusive Education: Future Trends. *British Journal of Special Education*, 35(4), 202-208.
4. Frederickson, N., & Cline, T. (2015). *Special Educational Needs, Inclusion and Diversity* (3rd ed.). McGraw-Hill Education.
5. Lindsay, G. (2007). Educational Psychology and the Effectiveness of Inclusive Education/Mainstreaming. *British Journal of Educational Psychology*, 77(1), 1-24.
6. Mittler, P. (2000). *Working Towards Inclusive Education: Social Contexts*. Routledge.
7. Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. Macmillan Education.
8. Slee, R. (2011). *The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education*. Routledge.
9. UNESCO. (2009). *Inclusive Education: The Way of the Future*. Paris: UNESCO.
10. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*.

IMPLEMENTING PRAGMATIC TRANSLATION TECHNIQUES TO ENHANCE PROFESSIONAL COMPETENCE IN ENGLISH-UZBEK TRANSLATION STUDENTS

Karina Khusainova – researcher

E-mail: Husainovakarina67@gmail.com

Contact number: 998932476565

Annotation. This article explores the implementation of pragmatic translation techniques to enhance professional competence among English-Uzbek translation students. Pragmatic translation goes beyond literal meaning, requiring students to understand cultural nuances, contextual implications, and idiomatic expressions to achieve accurate and contextually appropriate translations. Given the cultural and linguistic differences between English and Uzbek, students need to acquire skills that allow them to adapt meaning effectively across contexts. The article discusses various techniques, such as analyzing speech acts, handling implicit meanings, and adapting idiomatic language, to improve students' professional competence. By integrating practical exercises, case studies, and peer-reviewed translations, the study demonstrates how these techniques can be embedded into translation curricula. The findings suggest that a focus on pragmatic translation not only increases students' awareness of cross-cultural nuances but also enhances their ability to produce culturally relevant translations. This approach contributes to a deeper understanding of pragmatic translation, making students better equipped for professional roles in the translation field.

Keywords: Pragmatic translation, professional competence, translation education, cultural adaptation, idiomatic expressions, cross-cultural nuances, contextual implications.

Introduction. In the field of translation studies, pragmatic competence has become increasingly recognized as a key component of professional competence, especially for students translating between culturally and linguistically distinct languages such as English and Uzbek. Pragmatic competence extends beyond linguistic accuracy, encompassing an understanding of how language operates within specific cultural contexts. It involves interpreting not only words but also the social, cultural, and contextual cues that influence meaning, such as idiomatic expressions, tone, implicit meanings, and the intended impact on the audience. This competence is especially challenging for translation students working with

the English-Uzbek language pair due to the differences in linguistic structure, cultural references, and idiomatic language between the two languages.

While English is often associated with global communication and carries influences from diverse cultures, Uzbek is deeply rooted in the cultural and historical context of Central Asia, with expressions and references unique to the region¹. To develop pragmatic competence in translation students, educators must go beyond traditional approaches that emphasize lexical and grammatical accuracy. Instead, they need to incorporate techniques that foster an understanding of cross-cultural nuances and the ability to adapt meaning effectively across contexts. Pragmatic translation techniques, such as analyzing speech acts, managing implicit information, and adapting idiomatic language, can play a critical role in equipping students with the skills they need to bridge cultural gaps in translation. These techniques require students to think critically about language use, question literal interpretations, and make decisions that honour the intent of the source text while resonating with the target culture.

The implementation of these techniques in translation curricula is essential for fostering professional competence among students². By focusing on pragmatic translation, educators can prepare students for real-world translation tasks that demand a high level of cultural sensitivity and contextual awareness. Integrating practical exercises, case studies, and peer-reviewed translation activities into the curriculum enables students to apply pragmatic techniques in simulated professional settings, enhancing their confidence and adaptability. This article explores the challenges and strategies associated with implementing pragmatic translation techniques in the education of English-Uzbek translation students. Through case studies and practical examples, it highlights how these techniques contribute to the development of professional competence by enhancing students' awareness of cross-cultural nuances and improving their ability to produce accurate and culturally relevant translations.

Ultimately, this approach not only benefits students but also advances the field of translation studies by promoting a deeper, more nuanced understanding of the pragmatic

¹ Baker M. (2018). In *Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge. See Chapter 7, "Pragmatic Equivalence," pp. 227–270.

² Bell R. T. (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. Longman. Chapter 5, "Text and Pragmatics," pp. 97–120.

aspects of language. Implementing pragmatic translation techniques is essential for developing professional competence among English-Uzbek translation students, as it prepares them to navigate the complex linguistic and cultural challenges involved in translating between these two distinct languages³. This section explores the main challenges faced by students, discusses the key pragmatic techniques that can address these challenges, and presents case studies illustrating the practical application of these techniques. For English-Uzbek translation students, the path to acquiring pragmatic competence is often fraught with challenges rooted in cultural and linguistic differences. English and Uzbek differ not only in terms of vocabulary and syntax but also in the ways they convey tone, implicature, and cultural references. English, as an international language, is rich in idiomatic expressions and diverse dialects, which may carry meanings that are either untranslatable or difficult to convey accurately in Uzbek.

Conversely, Uzbek has culturally specific expressions and a formal, context-driven use of language that can be challenging for students to capture in English. For instance, Uzbek idiomatic expressions or formal salutations that carry social meaning often lack direct English equivalents, requiring students to interpret and adapt these elements to maintain the original message's intent⁴. Additionally, students often struggle with the implicit meanings present in many English phrases, such as those that imply humor, irony, or politeness. English may use indirect language to soften requests or express opinions, while Uzbek is often more direct, relying on respectful tone and formal address to convey politeness. Without a strong grounding in pragmatic translation, students may overlook these subtleties, resulting in translations that seem awkward or culturally inappropriate. Therefore, it is essential that translation students develop a skill set that allows them to identify these elements and adapt them effectively for the target language and culture. Several pragmatic translation techniques can be employed to help students address these challenges and build their professional

³ Hatim B., & Mason I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge. Chapter 3, "Pragmatics and the Translator," pp. 58–77.

⁴ House J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge. Chapter 4, "Pragmatic Aspects of Translation Quality," pp. 89–112.

competence⁵. Key techniques include the use of speech act analysis, handling implicatures, managing politeness and formality levels, and adapting idiomatic expressions.

1. Speech act analysis: Speech act analysis helps students identify the function of a statement beyond its literal meaning. For example, a sentence like "Could you pass the salt?" is not merely a question but a polite request. Understanding the intended function allows students to adapt the sentence in a way that makes sense in the target language. In English-Uzbek translation, this might mean choosing an equivalent that conveys the appropriate level of politeness or formality, depending on the context. By analyzing speech acts, students gain insight into how different types of communication work within each culture, allowing for more nuanced translations.

2. Handling implicatures: Implicatures involve meanings that are implied rather than directly stated. English frequently uses implicature to convey subtlety, humor, or criticism. For example, the phrase "It's getting late" can imply a suggestion to leave. Translating such implicatures requires students to be sensitive to context and intent, as a literal translation could lead to misunderstandings. Instructors can use exercises where students identify and interpret implicatures in English texts, then choose appropriate phrases in Uzbek that convey the intended message. This process trains students to think critically about context and encourages them to go beyond word-for-word translation.

3. Managing politeness and formality: Cultural differences in expressions of politeness and formality can significantly impact translation. English often uses polite forms indirectly, whereas Uzbek incorporates more explicit markers of respect. For instance, English requests are commonly softened by conditional language or vague expressions, such as "I was wondering if you could..." In Uzbek, politeness is achieved through formal language and culturally respectful greetings. Teaching students to manage these distinctions is essential, as it ensures translations that feel natural and culturally appropriate. Role-playing exercises, where students practice translating dialogues with varying levels of formality, can help them understand how to maintain politeness across languages.

4. Adapting idiomatic language: Idiomatic expressions pose a unique challenge in translation. Common English idioms, such as "hit the nail on the head" or "spill the beans," often have no direct Uzbek equivalent, and vice versa. To translate idioms effectively, students must understand their meaning in the source language and then find a comparable

⁵ Kecskes I. (2014). *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press. Chapter 6, "Pragmatic Competence," pp. 145–170.

expression in the target language, even if it involves rephrasing. Comparative analysis exercises are useful in helping students explore idiomatic expressions across languages, equipping them with strategies to adapt language in ways that preserve meaning and cultural relevance.

Implementing these techniques in real-world scenarios helps students apply their skills in professional contexts, enhancing their pragmatic competence. Below are two case studies illustrating the application of pragmatic techniques in English-Uzbek translation. In translating English media articles about cultural events or holidays, students encounter references and expressions that may be unfamiliar to Uzbek readers. For example, an article discussing Thanksgiving in the United States might include expressions like "gathering around the table" or "giving thanks," which carry specific cultural connotations⁶. Students need to adapt these references in a way that resonates with Uzbek audiences while preserving the essence of the original message. Instructors can guide students to replace unfamiliar expressions with culturally relevant ones, such as referencing family gatherings or expressions of gratitude that are common in Uzbek culture. This approach helps students develop cultural sensitivity and the ability to contextualize translations. In translating speeches or government statements, students must maintain the tone and formality appropriate for official communication. For instance, when translating an English diplomatic statement into Uzbek, the translator must ensure that the language conveys the same level of respect and decorum. This requires choosing formal terms, avoiding colloquialisms, and occasionally restructuring sentences for clarity.

Exercises involving translations of diplomatic speeches can reinforce students' skills in managing formality and tone, helping them produce professional, culturally attuned translations. Assessing students' progress in pragmatic competence involves evaluating their ability to adapt translations based on context, tone, and cultural nuances. Assessment methods such as error analysis, where students review translations for pragmatic accuracy, and peer feedback sessions can be highly effective. By discussing each other's translations, students gain insights into alternative approaches and recognize areas for improvement⁷. Instructors

⁶ Newmark P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall. Chapter 10, "The Translation of Pragmatic Texts," pp. 39–44.

⁷ Nord C. (2005). *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Rodopi. Chapter 5, "Pragmatic Analysis," pp. 135–160.

can also provide targeted feedback on students' handling of politeness, formality, and idiomatic language to help them refine their skills further.

The implementation of pragmatic translation techniques is vital for developing professional competence in English-Uzbek translation students. By focusing on speech acts, implicatures, politeness, and idiomatic expressions, educators can equip students with the tools they need to bridge cultural gaps and convey messages accurately across contexts. Through real-world case studies and practical exercises, students gain confidence in adapting language to meet the demands of both the source and target cultures. This focus on pragmatic competence not only enhances students' readiness for professional roles but also promotes a more nuanced approach to translation, contributing to culturally aware and contextually appropriate translation practices.

Conclusion. The development of pragmatic competence is essential for preparing English-Uzbek translation students to handle the complexities of real-world translation tasks. Pragmatic competence enables students to go beyond literal word-for-word translation, allowing them to interpret and convey cultural nuances, idiomatic expressions, politeness levels, and contextual meanings that are crucial in professional settings. By mastering pragmatic translation techniques such as speech act analysis, handling implicatures, managing politeness, and adapting idiomatic language, students can bridge linguistic and cultural gaps, ensuring their translations are accurate and culturally sensitive.

Practical exercises and case studies focused on real-world translation scenarios are invaluable tools in this educational approach. They provide students with hands-on experience in applying pragmatic techniques, helping them understand the importance of cultural and contextual adaptation. Assessment methods, such as error analysis and peer feedback, further reinforce learning, enabling students to refine their skills and become more adaptable translators. By focusing on pragmatic competence, translation programs can produce professionals who are not only skilled in language but also sensitive to cultural differences and audience expectations. This approach not only enhances students' employability but also enriches the field of translation, promoting the production of translations that respect and accurately represent the nuances of both source and target languages. In an increasingly interconnected world, pragmatic competence remains a vital asset for translators working across diverse languages and cultures.

REFERENCES:

1. Baker M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). Routledge. See Chapter 7, "Pragmatic Equivalence," pp. 227–270.
2. Bell R. T. (1991). Translation and Translating: Theory and Practice. Longman. Chapter 5, "Text and Pragmatics," pp. 97–120.
3. Hatim B., & Mason I. (1997). The Translator as Communicator. Routledge. Chapter 3, "Pragmatics and the Translator," pp. 58–77.
4. House J. (2015). Translation Quality Assessment: Past and Present. Routledge. Chapter 4, "Pragmatic Aspects of Translation Quality," pp. 89–112.
5. Kecskes I. (2014). Intercultural Pragmatics. Oxford University Press. Chapter 6, "Pragmatic Competence," pp. 145–170.
6. Newmark P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall. Chapter 10, "The Translation of Pragmatic Texts," pp. 39–44.
7. Nord C. (2005). Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. Rodopi. Chapter 5, "Pragmatic Analysis," pp. 135–160.

TIJORAT BANKLARI XAVFSIZLIGIGA TAHDIDLARNING IQTISODIY MAZMUNI-MOHIYATI

Akbarov Behzodhon Ulug`bek o`g`li

i.f.f.d. (PhD), Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tadqiqotchisi

Jahonda o'zining hajmi, ko'lami va ta'siri jihatidan 2007–2009-yillardagi Buyuk moliyaviy inqiroz bilan taqqoslash mumkin bo'lgan Covid-19 pandemiyasi global iqtisodiyot va uning barcha quyi tizimlari, shu jumladan, bank tizimi uchun yangi muammo sifatida namoyon bo'ldi. Natijada, uzoq muddatli reyting prognozlarini ko'plab, ayniqsa past rentabellikka ega bo'lgan banklar uchun salbiy bahoga qayta ko'rib chiqildi. Buning asorati 2023-yilda ham kuzatilmoqda, xususan "AQShdagi tijorat banklarida bank kreditidagi qimmatli qog'ozlar 2023-yil sentyabrda 8,2 birlikka, boshqa qimmatli qog'ozlar ham shu davrda 44,1 foizga kamayganligi" tijorat banklari moliyaviy xavfsizligi bo'yicha muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa tijorat banklari moliyaviy xavfsizligini ta'minlash amaliyotini takomillashtirish masalalarining dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Jahonda tijorat banklarida moliyaviy jinoyatlar, kiberjinoyatlar, darknet orqali amalga oshirilgan jinoyat yoki firibgarlikni aniqlash uslubiyotini takomillashtirish asosida moliyaviy xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlarida qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Tijorat banklari moliyaviy xavfsizligiga ta'sir etuvchi yangi shakl va mazmundagi tahdidlarni aniqlash, tijorat banklari moliyaviy xavfsizligini baholash uslubiyotini takomillashtirish, bu borada ta'sir etuvchi omillar tavsifini to'liq namoyon etuvchi ekonometrik modellarni ishlab chiqish, moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda sud ekspertizasidan foydalanish, naqd pul oqimiga oid jinoyatlarni oldini olishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqish bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Ma'lumki bugungi kunda u yoki bu shaklda o'zining xavfsizlik kontseptsiyasiga ega bo'lmagan bank deyarli uchramaydi. Biroq, ushbu hujjatlarni o'rganish natijalari ularni ishlab chiqish sifati turlicha ekanligini ko'rsatmoqda. Ularning ayrimlarida metodologik nuqtai nazaridan jiddiy xatoliklar mavjud.

Amaldagi qonunchilikdan va boshqa normativ huquqiy hujjatlardan, kriminalistika sohasidagi ilmiy ishlardan hamda tijorat banklari xavfsizligini ta'minlash bo'yicha amaliy faoliyat natijalaridan kelib chiqadigan masalalarni o'rganish yakuni yuzasidan mualliflar

shunday xulosaga keldiki, kontsepsiyani ishlab chiquvchilar, eng avvalo, bank xavfsizligi mazmun-mohiyati va tuzilmasi to'g'risida aniq tushunchaga ega bo'lishi kerak. Kontseptual darajada hal etilishi lozim bo'lgan ikkinchi yo'nalish bu – bank sohasida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha maqsadlarni, ushbu maqsadlardan kelib chiqadigan amaliy vazifalarni tizimlashtirish, bank xatarlari va ularning manbalarini aniq belgilab olish. Kontsepsiyaning uchinchi asosiy bo'limi turli yo'nalish, shakl va darajadagi bank xatarlariga nisbatan munosib qarshi kurash choralari tizimini ishlab chiqishga bag'ishlangan bo'lishi kerak.

Taniqli xorijiy olimlar E.J.Dolan, R.L.Myutler, P.S.Rouz, J.F.Sink, J.K.Van Xorn va Y bank xavfsizligiga katta e'tibor qaratganlar. MDH olimlari tadqiqotlar tomonidan moliyaviy xavfsizlik masalalari A.N.Moroz, M.I.Savluk, O.D.Zaruba, Бадаева О.Н., Цупко Е.В. [3], Бугель Ю. [4], Khmeliuk A.A. [5] kabi ko'zga ko'ringan olimlar tomonidan ko'rib chiqildi – moliyaviy menejment muammolari va bank operatsiyalarini tahlil qilishda, boshqa bir guruh olimlar K.Raevskiy, R.I.Shiller, V. P.Panteleev, S.P.Halava moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga rentabellik, likvidlik, to'lov qobiliyati va faoliyat natijalarini tahlil qilish, moliyaviy hisobotlar, bankning moliyaviy holatini baholash yondashuvlarni ilgari surishgan.

Bank xavfsizligi kontsepsiyalarini o'rganib chiqish davomida quyidagi ikkita asosiy kamchilikka e'tibor qaratish lozim: Birinchisi – ro'yxatning to'liq emasligi. Ikkinchisi – xavfni tur va shakl belgilari bo'yicha tasniflashdagi noaniqliklar.

Bank duch kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tavsiflash har bir xavfning individual o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish hamda xavf-xatar va bank tuzilmasining himoya qilinishi lozim bo'lgan elementlari o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni to'liq ta'riflash imkonini beradi.

Kontseptual jihatdan bank xavf-xatarlarni tadqiq qilish bankka bo'ladigan tajovuzlarning manbalari va ularni amalga oshirish mexanizmlari to'g'risida kengroq tasavvurga ega bo'lish, shuningdek, bank himoyasini tashkil qilishda olingan axborotlardan yanada samaraliroq foydalanish maqsadida o'tkaziladi.

“Inson faoliyati” va “xavfsizlik” tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi tasavvur ilgari shakllangan ilmiy qarashlar va kundalik bilimlarga zid emas. Inson faoliyati tizimidagi xavfsizlikning o'rni “faoliyat” tushunchasini tizimlashtirish jarayonida aniq namoyon bo'ladi. Ikkinchisi, ma'lumki, insonning (jamoaning, tashkilotning) faol xatti-harakatlarining o'ziga xos shakli bo'lib, maqsad, vosita, natija va jarayonning o'zini o'z ichiga oladi. Shu

bilan birga, faoliyatni baholash uning axloqiy yo'nalishi va qonun normalariga muvofiqligini hisobga olgan holda beriladi.[1]

Iqtisodiyot fani va bank amaliyotida bank va uning aniq bir operatsiyalarini potentsial xavf manbalaridan himoya qilish darajasini tavsiflash uchun "xavf" tushunchasining ajralmas elementi (davomi) bo'lgan "tavakkalchilik" atamasi qo'llaniladi. Tavakkalchilik yoki tavakkalchilik darajasi xavfli hodisaning yuzaga kelish ehtimoli va uning oqibatlarining jiddiyligini o'zida aks ettiradi.

Bank xavfsizligiga jinoiy tajovuzlarning mazmuni va turlarini o'rganish himoya choralari ishlab chiqishning ajralmas qismi hisoblanadi. "Bank xavfsizligi" tushunchasidan va jinoiy tajovuzlar ob'ekti sifatida bankning kriminalistik modelini o'rganish natijasida olingan ma'lumotlar umuman bank va uning individual operatsiyalari uchun xavf tug'diradigan tahdidlarning tizimli tavsifini ishlab chiqishning mantiqiy zarurligini ko'rsatmoqda.

"Xavf", "bank xavfsizligi", "Bankning jinoiy tajovuzlar ob'ekti sifatidagi kriminalistik modeli" tushunchalari bilan bank duch keladigan jinoiy tajovuz turlari o'rtasidagi genetik bog'liqlik yaqqol ko'zga tashlanadi. Buni "inson faoliyati" va "bank faoliyati" tayanch elementi yordamida tasdiqlovchi mantiqiy tuzilmalar oldingi bandlarda keltirilgan. Kriminalistika nuqtai nazaridan, bank xavfsizligiga jinoiy tajovuzlarning tizimli tavsifi xavfsizlik tahdidlarining turlarini, ularning tuzilishini, shuningdek, jinoiy tajovuzlarning ob'ektlari, tahdidlar va tuzilmaning boshqa elementlari o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarni tasniflash imkonini beradigan o'ziga xos kriminalistik modeldir. Ushbu tajovuzlarning xususiyati va turlari to'g'risida aniq tasavvurning mavjudligi ularni kriminalistik aniqlash, oldini olish va tekshirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar tizimini yaratishga imkon beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tahdidlarning o'ziga xos xususiyatlarini umumiy shaklda qayd etish uchun to'rtta boshlang'ich guruh yetarli bo'ladi. Kelajakda ushbu guruhlar har biri va ularning alohida kichik turlarini amaliy ehtiyojlarga muvofiq ketma-ket bo'lish imkoniyati mavjud. Mazkur tizimlashtirish tahdidlarni ularning faoliyat ob'ekti (tahdid ob'ekti); tahdidlar usuli (amalga oshirish mexanizmi); tahdidlarni amalga oshirishda ishtirok etgan shaxslar; shaxslarning tahdidlarni amalga oshirishga munosabati; tahdidlarni amalga oshirish oqibatlari bo'yicha birlashtirishga asoslanadi.

Yuqorida keltirilgan qarashlarga muvofiq, "tahdid" tushunchasi xavf tushunchasining ajralmas elementi (davomi) hisoblanadi. Shakllanib qolgan tasavvurlarga ko'ra, "xavf"

odatda muqarrar zarar manbai sifatida tushuniladi. Bizning holatimizda esa xavf manbai shaxslarning bank manfaatlariga zarar yetkazuvchi harakatlari (harakat tahdidi) sanaladi. "Tahdid", o'z navbatida, zararining boshlanishiga olib keladigan xavfli hodisaning ehtimollik darajasi va zararining o'zining ehtimollik darajasining hosilasidir.

Bank tahdidlarining tizimli xarakteristikasini ishlab chiqishning asosiy natijasi haqiqiy vaziyatda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan tahdidlarga xos bo'lgan munosabatlarning o'ziga xos holatlarini aks ettiruvchi umumlashtirilgan modelni tuzishdir.[2]

Yuqorida sanab o'tilgan bank tahdidlarining tizimli xususiyatlarining elementlari boshlang'ich bo'lib, ular qo'llanishiga qarab, bank duch keladigan potentsial tahdidlar va real vaziyatlar o'rtasidagi deyarli barcha turdagi aloqalar va munosabatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Bankning faoliyat turlariga nisbatan tahdidlarning tasnifi.

"Bank faoliyatiga tahdidlar" tushunchasi deganda, birinchi navbatda, bank faoliyatini yaxlit, shu jumladan, uning alohida sohalarini tashkil etish nazarda tutiladi. Bankni jinoiy tajovuzlar ko'rinishidagi tahdidlardan kriminalistik himoya qilishni tashkil etish nuqta nazaridan uning faoliyatini bank operatsiyalarini amalga oshirishni nazarda tutuvchi "operatsion" hamda bank operatsiyalari bilan bevosita bog'liq bo'lmagan "operatsiyadan tashqari" faoliyatga ajratish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat hollarda ushbu operatsiyalarni amalga oshirish tartibini buzishning asosiy maqsadi ushbu bank operatsiyalarida ishlatiladigan pul mablag'larini jinoiy ravishda o'zlashtirishdir. Pul mablag'lariga nisbatan jinoiy tajovuzlarning xususiyati (sodir etish usullari) va tarqalishi ular qo'llanadigan bank faoliyati turiga (va ular bank aktivlari tarkibining qaysi elementlarida ajratilganligiga) bog'liq bo'ladi. Tarqatish darajasi bo'yicha bankning operatsion faoliyatiga tahdidlarni yanada tizimlashtirish muayyan kichik turlarga birlashtirilgan bank xavfsizligiga tajovuz guruhlarini aniqlash imkonini beradi, masalan: "bankning kredit faoliyati sohasidagi tahdidlar", "hisob-kitob va kassa xizmatlari sohasidagi tahdidlar" va boshqalar.

Bank operatsion faoliyatining kichik turlari nafaqat bank operatsiyalarining o'zi, balki ularni to'g'ridan to'g'ri ta'minlash (axborot, huquqiy, texnik, texnologik va boshqalar) faoliyatini ham o'z ichiga olishi kerak. Bank operatsiyalarini ta'minlash jarayoniga qilinadigan tahdidlar bank ishi to'g'risidagi mahalliy va xorijiy ilm-fan vakillari tomonidan mustaqil tahdid turlari sifatida tan olinadi va alohida nomlanadi.

Ular qatoriga “aniq bitimlarni huquqiy ta'minlash sohasidagi jinoiy tajovuzlar tahdidi”, “bitimlarni axborot bilan ta'minlash sohasidagi jinoiy tajovuzlar tahdidi” hamda bank operatsiyalarini texnologik ta'minlash sohasiga jinoiy tajovuzlar tahdidi" va boshqalar kiradi. Ularning har biri zarur hollarda joylashtirilishi mumkin bo'lgan o'zining ichki tuzilishiga ega.

Tahdidlarni jinoiy-huquqiy va kriminalistika tavsif darajalariga qadar yanada strukturalash tufayli ularni tasniflash uchun yangi o'ziga xos asoslar paydo bo'ladi. Jinoiy-huquqiy darajada bank faoliyatiga tahdidlar jinoiy tajovuz turlari sifatida namoyon bo'ladi.

Адабиётлар:

1. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2001. С.633-634
2. Теоретические основы построения системной характеристики банковских угроз изложены в работе: В.А. Гамза. Методологические основы системной классификации банковских рисков // Банковское дело, 2001, № 6, 7.
3. Бадаева О.Н., Цупко Е.В. Оценка финансовой безопасности малых и средних предприятий/Российское предпринимательство. - 2018. - №4. - 236 с.
4. Бугель Ю. Напрями удосконалення сучасних методів управління банком / Ю. Бугель // Галицький еко-номічний вісник. - 2016. - №2 (27). - с. 157-163.
5. Khmeliuk A.A. Finansovyi monitonyh - Elektonnyi nesuns. - Rezhym Costupu: [http:// nCi-fp.nusta.com.ua](http://nCi-fp.nusta.com.ua).
6. В Акбаров. Tijorat banklari moliyaviy xavfsizligini ta'minlash amaliyotini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2024 y.

Особенности ресоциализации несовершеннолетних

Дилрабо Абдусамиева,

Преподаватель Ташкентского государственного
юридического университета

E-mail: dilraboabdusamiyeva@gmail.com

После выхода из тюрьмы период реинтеграции в общество для бывших осужденных дается непросто. Они, как правило, озабочены поиском работы и жилья, восстановлением нарушенных отношений с обществом (членами семьи, друзьями), столкновением с социальной стигмой и одиночеством, а в некоторых случаях необходимостью соблюдения условий административного контроля и стресса. Известно, что недели непосредственно до и после освобождения заключенных имеют решающее значение в определении того, насколько успешной будет их реинтеграция в общество [1, с. 58]. В исследовании, проведенном в Австралии (Квинсленд), был проведен опрос заключенных, и около половины заключенных, участвовавших в опросе, сообщили, что испытывали как минимум умеренную депрессию за несколько недель до освобождения. Многие сообщили, что их психическое здоровье было нарушено до освобождения [2, с. 16]. Особенно важны недели до и после освобождения заключенных из тюрьмы. То, что происходит в течение этих нескольких недель, часто определяет, будет ли их ресоциализация успешной или нет [3, с. 62]. Но, к сожалению, планирование социализации заключенных является важным аспектом процесса ресоциализации, которому не всегда уделяется достаточно внимания.

В нашей стране высок уровень преступности, совершаемой молодежью и несовершеннолетними. Мы можем видеть это из следующей статистики. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев, выступая на расширенном заседании коллегии МВД, прошедшем в Фергане, заявил следующее: каждый третий преступник – это молодые люди, 32 процента совершенных ими преступлений – это кражи. и мошенничество, наибольшее количество преступлений данной категории зафиксировано в городе Ташкенте и Ферганской области, каждое седьмое молодежное преступление совершается в составе группы, 1 тысяча 100 молодых людей совершают повторные преступления, молодежная преступность. Он отметил, что большая часть

случаев произошедших по вине несовершеннолетних, находящихся без присмотра, и что среди несовершеннолетних были и те, кто совершил тяжкие преступления, и что самая тяжелая ситуация в регионе и республике сложилась в городе Кокан [4]. Конечно, тот факт, что несовершеннолетние совершают тяжкие преступления и совершают повторные преступления, призывает все общество устранить факторы, побуждающие несовершеннолетних к совершению преступлений. Среди этих факторов, которые необходимо устранить, стоит вопрос поддержки несовершеннолетних, освобожденных из исправительных учреждений, помощи им в удовлетворении своих потребностей, формирования уважения к законам общества, тем самым их успешной ресоциализации.

Руководящие принципы Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) подчеркивают важность мер по содействию социализации всех детей и молодых людей [5, с. 10].

Сегодня одним из главных вопросов в уголовно-исполнительной системе является развитие системы образования, профессиональной подготовки и трудоустройства осужденных, прежде всего, несовершеннолетних и молодежи. В социальной адаптации несовершеннолетних заключенных, отбывших наказание, особое внимание уделяется их образованию и профессиональной подготовке. Потому что одним из важных средств нравственного исправления осужденных, особенно несовершеннолетних, является воспитание. Многие исследования и практика свидетельствуют о том, что повышение уровня общего и профессионального образования имеет тесную связь с поведением заключенного. Повышение общего уровня образования особенно важно для лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Общее и профессиональное образование учитывается при оценке личности заключенного, оно положительно влияет на заключенного, его правовой статус, помогает ему морально восстановиться и сформировать культуру обращения с обществом. Кроме того, воспитание – это активная деятельность, служащая развитию мировоззрения заключенного, формированию его как личности, развитию культуры поведения, повышению чувства уважения к законам.

Также важен надзор за несовершеннолетними в постпенитенциарный период. Важное значение в постпенитенциарной ресоциализации несовершеннолетних

осужденных имеет и постановление Кабинета Министров «О практических мерах по дальнейшему совершенствованию системы социально-бытового обеспечения и трудоустройства лиц, освобожденных из мест лишения свободы». В частности, данным решением определена задача привлечения Союза молодежи Узбекистана (ныне Агентства по делам молодежи) к работе по моральному исправлению несовершеннолетних заключенных.

Согласно вышеуказанного нормативно-правового акта:

– привлекать представителей Союза молодежи Узбекистана и родителей осужденных к просветительской деятельности между Союзом молодежи Узбекистана и исправительной колонией (Зангиатинский район), направленной на искреннее раскаяние несовершеннолетних правонарушителей в совершенных ими преступлениях, для разработки механизма воспитания, разработать комплексную программу по воспитанию социально активной позиции и чувства патриотизма у несовершеннолетних, оказать поддержку, направленную на приобретение необходимых социально-бытовых, психологических, консультативных и специализированных услуг, составить меморандум о взаимном сотрудничестве с учетом;

– поручено разработать мероприятия по развитию у обучающихся чувства нетерпимости к насилию, деструктивным идеям и другим негативным социальным явлениям [6].

Известно, что Агентство по делам молодежи является государственным органом, который работает с молодежью, особенно несовершеннолетними, и представляет ее интересы более широко и непосредственно, чем другие структуры. Исходя из этого, ведомство должно не только работать с несовершеннолетними, лишеными свободы, но и принимать активное участие в ресоциализации после их освобождения, а также в профилактической работе по предупреждению преступности и оказывать помощь данной категории несовершеннолетних.

Список использованной литературы:

1. Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders. United Nations office on drugs and crime. United Nations, Vienna, 2018
2. S.A.Kinner, The Post-Release Experience of Prisoners in Queensland (Brisbane, University of Queensland, Queensland Alcohol and Drug Research and Education Centre, March 2006).
3. D. Plecas and others, Getting Serious about Crime Reduction: Report of the Blue Ribbon Panel on Crime Reduction (British Columbia, Canada, Ministry of Justice, 2014), e-book.
4. Из выступления Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании коллегии МВД, состоявшемся в Фергане. 28.07.2023. t.me/Press_Secretary_Uz
5. Guidelines for the Prevention of Crime (Economic and Social Council resolution 2002/13, annex) para. 6 (d); and United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (the Riyadh Guidelines) (General Assembly resolution 45/112, annex), para. 10.
6. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О практических мерах по дальнейшему совершенствованию системы социально-бытового обеспечения и трудоустройства лиц, освобожденных из мест лишения свободы» 17.10.2018. № 543.

Yoshlar huquqiy madaniyatining ilmiy- nazariy va metodologik asoslari

Shodiyev Ma'rufjon Mirsalimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi.

Tel: 99-755-88-66

E-mail: m.shodiyev@mail.ru

O'zbekiston, Navoiy vil. Navoiy shahri

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarda huquqiy madaniyatning ilmiy va nazariy metodologik asoslari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Yoshlar, huquqiy madaniyat, imkoniyat, samaradorlik, ta'li,. Manfaat, o'qitish.

Shodiyev Marufjon Mirsalimovich

Researcher of the Navoi State Pedagogical Institute.

Phone: 99-755-88-66

E-mail: m.shodiyev@mail.ru

Uzbekistan, Navoi village. Navoi city

Scientific-theoretical and methodological foundations of legal culture of young people

Abstract. This article talks about the scientific and theoretical methodological foundations of legal culture in young people.

Key words. Youth, legal culture, opportunity, efficiency, education. Interest, teaching.

Шодиев Маруфжон Мирсалимович

научный сотрудник Навоийского государственного педагогического института.

Телефон: 99-755-88-66

Электронная почта: m.shodiev@mail.ru

Узбекистан, село Навои. город Навои

Научно-теоретические и методические основы правовой культуры молодежи

Аннотация. В данной статье говорится о научно-теоретических методических основах правовой культуры молодежи.

Ключевые слова. Молодежь, правовая культура, возможности, эффективность, образование. Интерес, обучение.

Kirish (Introduction). O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi milliy dasturlar doirasida amalga oshirilayotgan ishlar va erishilgan qator ijobiy o'zgarishlarga qaramasdan, ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish, bunda yaratilgan shart-sharoitlar va imkoniyatlardan foydalanish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Yoshlarning bilim olish motivatsiyalarini shakllantiruvchi mexanizmlarni va o'qitishning yangi shakl, noan'anaviy uslublari orqali ularning bilish hamda ta'lim-tarbiya jarayoni tizimini takomillashtirish va sifatini boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqib, ularni amalga oshirish zarurati mavjud. Aynan mana shular uzluksiz ta'lim tizimini mazmunan takomillashtirishni, ta'lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko'tarishga xizmat qiladigan ta'sirchan choralarni ko'rishni taqazo qiladi. Ta'limning ustuvor vazifalaridan biri – yoshlar ongu shuurida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish, jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun amaliy - hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish hamda yoshlarning ijtimoiy huquqiy munosabatlarda faol ishtirok etishiga zamin hozirlashdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Xususan, bugungacha parlarnent tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo'lib, 30 dan ortiq xalqaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan. O'zbekistan Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Yoshlarimiz o'rtasida xuquqiy madaniyat, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga qaratilgan ishlarni samarasini oshirishni bugungi davrni o'zi talab qilmoqda" deya bildirgan mulohazalari alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, yoshlar tushunchasi va masalasida ko'plab tadqiqotchilar o'zlarining fikr va mulohazalarini bildirib o'tganlar. Bu borada mahalliy tadqiqotchilardan G.Tulenova, M.Mirahmedova, R.Ubaydullaeva, M.Hasanova, M.Yuldasheva, B.Mirzaolimov, Ya.Kadirova, J.S. Umarov xorijiy olimlardan esa I.Kon, V.T.Lisovskiy, S. Ikonnikova, V. Pavlovskiy, Yu.Vishnevskiy, V.Shapko, A.Vishnyak, A.Roslavskiy, Maks Rubner, D.Bouglarning mulohazalari alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Mamlakatimizda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirish, yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlarning huquqiy oni va madaniyati tushunchalarining mazmun-mohiyatini anglab yetgandagina o'zlarining huquq va majburiyatlarini tushunib boradi. Huquqiy ong-bu ijtimoiy ongning shakllaridan biri bo'lib, kishilarning huquqqa va qonunchilikka, huquq tartibotiga va boshqa huquqiy hodisalarga bo'lgan g'oyalar, his tuyg'ular, tasavvurlar yig'indisi. Shuningdek jamiyatda huquqiy strukturasi huquqiy madaniyat hodisasi, huquqiy hayotning darajasi alohida o'rin tutadi.

Huquqiy ta'lim shaxsning huquqiy ong darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng umumiy yuridik prinsiplar va normalarni anglab yetishga yo'naltiradi. Huquqiy ongni shakllantirish ko'p jihatdan huquqiy ta'limga bog'liq. Ma'lumki, jamiyatning huquqiy ongini oshirmasdan, har bir fuqaroda qonun talablariga hurmatni tarbiyalamasdan, me'yoriy hujjatlar talablarini kundalik hayotga bevosita tatbiq etish tarbiyasini shakllantirmay turib iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy masalalarni yechib bo'lmaydi. Shu sababli, huquqiy madaniyatni huquqiy davlat qurish, huquqiy islohotlarni amalga oshirishda dastlabki asosiy masalalardan biri sifatida ko'rish mumkin. Huquqiy madaniyatning holati har qanday davlat huquqiy tizimi to'liq shakllanganligining asosiy sifat ko'rsatkichi hisoblanadi. Shuning uchun mamlakatimizda asosiy e'tibor avvalo huquqiy madaniyatini yuksaltirishning me'yoriyhuquqiy asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Huquqiy madaniyat-bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilish va unga rioya qilishdir. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismi hisoblanadi. Huquqiy madaniyat jamiyatning huquqiy hayoti, uning huquqiy voqeligi, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy ong rivojida erishilganlik darajasini ifodalovchi ma'naviy-axloqiy va huquqiy qadriyatlar tizimi hamda unga muvofiq tarzda qaror topadigan qonunga itoatgo'ylik va mamlakatda huquqiy-tartibot muhitini o'rnatish uchun ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning amalga oshirilishi tushuniladi.² Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini ifoda etishi jamiyatda huquqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy huquqlari konstitutsiyamizda belgilab berilgan.

Shaxs, davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarida aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishda quyidagi yo'nalishlar muhim hisoblandi.

1. Oilada huquqiy tarbiyani shakllantirish va huquqiy madaniyatni yuksaltirish;
2. Aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishda mahalla institutining rolini kuchaytirish;
3. Ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish;
4. Davlat organlari va tashkilotlar xodimlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish;
5. Aholi barcha qatlamlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish

Yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirishda ta'lim muassasalari yetakchi o'rinda turadi. Bunday islohotlarni yanada rivojlantirish maqsadida quyidagilarni taklif sifatida kiritmoqchiman:

1. Bolalar va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan konstitutsiyani va inson huquqlarini o'rganish bo'yicha videoroliklar tayyorlash va ularni maxsus telekanallarda berib borish;

2. Ta'lim muassasalari o'quvchilari orasida huquq fanidan respublika miqyosida quyidagi tanlovlarni tashkil qilish va o'tkazish:

-umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida "Mening huquqlarim — mening kelajagim kafoloti" mavzusida insholar tanlovini tashkil qilish;

-umumta'lim maktablari o'quvchilari o'rtasida "Mening huquq va majburiyatlarim" shiori ostida rasmlar tanlovini tashkil etish;

Oliy o'quv yurtining, ayniqsa, huquqiy yo'nalishdagi o'quv yurtining talabalari esa huquqiy fikrlashnigina emas, keng doiradagi huquqiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, huquqiy islohatlar rivojlanish tendensiyalariga baho berish, bu o'zgarishlar kelajakda qanday natijaga olib kelishi mumkinligini his qila bilishi, ko'z o'ngiga keltira bilishni o'rganishi zarur. Buning uchun esa huquq fanlarni chuqur bilish talab qilinadi. Huquq fanlarni o'rganish uchun to'g'ri metod tanlash muhim ahamiyatga ega. Dars o'tishda to'g'ri metod tanlanmasa, nazariy jihatdan o'qituvchining bilimi yuqori bo'lishidan qat'inazar, kutilgan natijani bermaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Qurilayotgan jamiyat egalari sifatida yoshlar namoyon bo'lar ekan, demak ularni demokratik tamoyillarga asoslangan

qonun-qoidalar asosidagi huquqiy bilimlar bilan qurollantirgan holda ijtimoiylashtirish masalasi bugungi kunning dolzarb masalalari qatorida yuqori o'rin egallaydi. Shu nuqta nazardan, yoshlarning barcha jabhalardagi islohotlarda keng va faol ishtirokini ta'minlash, jamiyatda kechayotgan o'zgarishlarga daxldorlik hissi bilan yondashish tuyg'usini shakllantirish, kuchli, adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish hamda rivojlantirish, ma'naviy jipslashgan jamiyatni shakllantirish jarayonlarida ishtirokini amalga oshirish ularning huquqiy madaniyatini yuksaltirish borasida barcha kuchlarni safarbar etish talab etadi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash kerakki, yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirishda tizimli, mexanizmlashgan uzluksiz islohotlarni olib borish kelajakda mamlakatimizda fuqarolik jamiyatiga o'tishga munosib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son Farmoni.

2. Жиянмуратова Г.Ш. Ўзбекистон ёшларининг электорал маданиятини шакллантиришда ижтимоий-сиёсий насларнинг ўрни // Kutubxona.uz, 2020, 47 (3). – Б. 27-34.

3. Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Darslik - T.: IIV Akademiyasi, 1998.- 57 b.

4. Ҳасанов Н. Н. Истиқлол даврида ёшлар ҳуқуқий маданиятини шакллантириш жараёнларининг социологик таҳлили. Соц фан. номз. дисс... Т.2007. 138 бет.

5. Amirov Z. "Huquqiy xabardorlikni oshirish huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish vositasi sifatida" // Jamiyat va boshqaruv –2015. №3

ISLOM MOLIYASINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

Toshkent kimyo xalqaro universiteti

“Moliya” kafedrası o‘qituvchisi

Abdukarimov Abduljalil Dilshod o‘g‘li

abdujalilabdukarimov@gmail.com

Bugungi kunda jadal iqtisodiy o‘zgarishlar va moliyaviy innovatsiyalar bilan ajralib turadigan islomiy moliya fenomeni axloqiy mustahkamlik hamda global ahamiyatga ega bo‘lgan tizim sifatida yuksaldi. Shariat qonunlari tamoyillariga asoslangan islom moliyasi moliyaviy faoliyatni axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy adolat va barqarorlik bilan bog‘laydigan muqobil asosni taqdim etadi. Musulmonlar ko‘p bo‘lgan davlatlar bilan chegaralangan hududlarda oddiy moliyaviy tashabbus sifatida boshlangan bu jarayon madaniy, diniy va geografik chegaralarni kesib o‘tuvchi dinamik va ko‘p qirrali global sanoatga aylandi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ushbu tezisda biz islomiy moliyani zamonaviy moliyaning birinchi qatoriga olib chiqqan murakkab va ko‘p qirrali rivojlanish tendensiyalarini har tomonlama tadqiq qilishga harakat qilamiz va bu yo‘lda an‘anaviy bank, investitsiya va iqtisodiy tizim tushunchalarini qayta ko‘rib chiqamiz. O‘z mohiyatiga ko‘ra, islom moliyasi shunchaki moliyaviy tizim bo‘lib qolmay, balki ko‘p asrlik islom ta‘limotlaridan kelib chiqqan axloqiy e‘tiqod va ijtimoiy tamoyillarni o‘zida namoyon etuvchi tushunchadir. Islom moliyasining asosini uning shariat qonunlariga asoslanishi, axloqiy xulq-atvor, adolat va ijtimoiy mas‘uliyatga rioya qilish kabi harakatlar tashkil etadi. Ushbu axloqiy qadriyatlar foiz (ribo), noaniqlik (g‘arar) va qimor (maysir) kabi ekspluatatsion amaliyotlardan voz kechishga yo‘naltiradi. Bunda bitimlar o‘zida moddiy aktivlar bilan ta‘minlanishi va shaffoflik, tenglik va adolat tamoyillari bilan bog‘lanishi kerak bo‘lgan moliyaviy manzarani taqazo etadi. Islom moliyasi tamoyillari nafaqat uni an‘anaviy moliyadan ajratibgina qolmay, balki uning iqtisodiy muvozanatni ta‘minlash va shaxslar va jamoalar farovonligini oshirishga qaratilgan umumiy maqsadlarini ham nazarda tutadi.

Jahon ilm-fan sohasida islom moliyasi nisbatan yangi yo‘nalish ekanligi ta‘kidlansada ko‘plab tadqiqotlar qilingan. Islom moliyasining eng muhim jihati hisoblangan inqirozlarga bardoshlilikini birinchilardan bo‘lib Muhammad Umar Chapra (2009) o‘z tadqiqotida to‘xtalib o‘tgan. Ammo moliya tizimda bozor intizomining yetarli emasligi, haddan tashqari kreditlash, yuqori leveraj oxir-oqibat inqirozga olib kelishi ta‘kidlanadi. Shuningdek, tavakkalchilikni taqsimlash, birinchi navbatda real tovar va xizmatlarni sotib olish uchun

kreditlash hamda qarzni sotishni cheklash, keyin qisqa muddatli savdolar, haddan tashqari noaniqlik (g'arar) va qimor (maysir) intizomni kuchaytirishga yordam berishi mumkinligi ta'kidlangan. Shu bilan moliyaviy beqarorlikni sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Ilmiy ishlar asossan islomiy qimmatli qog'oz – sukuk tadqiqiga bag'ishlangan. Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlash jarayonida turli ma'lumotlar va sharhlardan foydalanilgan. Ushbuma'lumotlar islom moliyasi, moliyaviy tendensiyalar, axloqiy moliya, texnologik yutuqlar va boshqa shu kabi yo'nalishlarga asoslanadi. Maqolada olingan ma'lumotlar asosida jahonda islom moliyasirivojlanishini ekstropolyatsiya qiladi. Statistik ma'lumotlar aniq bo'lishi uchun ishonchli manbalardan olingan.

Pandemiyaning dastlabki yillarida global islomiy moliya sektorining jami aktivlari hajmi 14 foiz o'sishga erishib, barqarorlikni namoyish etdi. Biroq, keyingi yil 17 foizga o'sish orqali pandemiya yillaridagi ko'rsatkichlardan ham yuqorilab, o'zida aktivlarni 4 trillion dollarlik darajaga yetib borganligini namoyish etdi. Keng tarqalgan emlashlar tufayli virus havfi pasayganligi sababli, iqtisodiyotlar asta-sekin qayta o'sa boshladi va bu o'z navbatida, islom moliya sanoati farovonligining yaxshilanishiga olib keldi. Umumiy aktivlarining 70 foiziga ega bo'lgan islom moliya sanoatining eng yirik sektori hisoblangan Islom banki kredit yo'qotishlar bo'yicha zaxiralar yumshatilgani sababli ancha imkoniyat va yengilliklarni qo'lga kiritdi. Albatta, bu ularning sof daromadining sezilarli darajada oshishiga olib keldi.

Ushbu o'sishga quyidagi uchta asosiy omil yordam berdi:

1. Ba'zi banklar pandemiyadan zarar ko'rgan sektorlar uchun kengaytirilgan davlat yordamini oldi.

2. Ba'zilar shahobchasi mavjud bo'lmagan banklar va FinTechs bilan hamkorlik kabi chora-tadbirlar orqali operatsion samaradorlikka erishdi;

3. Islom bank xizmatlariga doimiy yuqori talab saqlanib qolganligi. Shunisi e'tiborga loyiqki, eng muhim rivojlanish islom moliyasi uncha rivojlanmagan mintaqalarida ro'y berdi. Bu esa yangi tashkil etilgan hududlarning taraqqiy etganligi bilan birga yangi bozorlarning paydo bo'lishini taqazo etdi. Dunyo iqtisodiyotida islom bankchiligining o'sishi bo'yicha Tojikiston (84%), Burkina-Faso (27%) va Efiopiya (26%) boshqa davlatlardan ajralib turdi. Xulosa qilib aytganda, global islom bank sektori 17 foizga o'sib, 2,8 trillion dollarni tashkil etdi.

Aktivlari bo'yicha ikkinchi o'rinda turadigan sukuk sektori 2021-yilda 14 foizga o'sib 713 milliard dollarga yetgan bo'lsa, yangi emissiyalar 9 foizga oshib, rekord darajadagi 202,1

milliard dollarni tashkil etdi. Ta'kidlash joizki, islom jamg'armalarining asosiy egasi bo'lgan Malayziyaning xodimlarni ta'minlash jamg'armasi (Employee Provident Fund (EPF)) 2030-yilgacha ESGga to'liq mos keladigan portfelga ega barqaror investorga o'tish va 2050-yilgacha iqlimga mos keladigan portfelga erishish niyatini e'lon qildi. Moliyaviy texnologiya firmalari, investitsiya kompaniyalari, moliyalash tashkilotlari, lizing va mikromoliya tashkilotlari, shuningdek, brokerlar va treyderlarni o'z ichiga olgan boshqa islom moliya institutlari (Other Islamic financial institutions (OIFI)) 5 foizga o'sdi va 169 milliard dollarlik aktivlarni jamladi. Aktivlar o'sishining sezilarli darjasi Qozog'iston (44%), Misr (38%) va Maldiv orollari (31%) kabi mamlakatlarda kuzatildi. Islomiy moliya tizimi eng kichik segmenti bo'lgan takaful (islom sug'urtasi) 17%ga o'sdi va buning natijasi o'laroq 2021-yilda 73 milliard dollar mablag'ga ega bo'ldi. Bundan tashqari, Janubi-Sharqiy Osiyodagi muhim me'yoriy o'zgarishlar Indoneziya va Malayziyada boshqaruvni kuchaytirishini taqazo etar, bu orqali esa Filippindagi yangi bozor ishtirokchilari uchun eshiklar ochilishi mumkin edi. Ushbu vaziyat esa uning aktivlarini 2021-yilda qariyb, 4 trillion AQSh dollariga yetkazdi va bu ko'rsatkich 2020-yilda kuzatilgan 14 foizlik o'sishga nisbatan 17 foizga ko'p degani edi. Shu o'rinda, Islom moliya institutlari tomonidan global miqyosda qayd etilgan sof daromad ham uch baravarga oshib, 2020-yildagi 10,5 milliard AQSh dollaridan 2021-yilda 32 milliard AQSh dollarigacha ko'tarildi, bu ayniqsa islom banklari faoliyatining yaxshilanganligini aks ettiradi.

Islom banki 2021-yilda islom moliyasi jami aktivlarining 70 foizi yoki 2,8 trillion AQSh dollarini tashkil qiluvchi asosiy manbaa bo'ldi. GCC global islom banklari aktivlarining 43% ga egalik qilsa, undan keyin gi o'rinda 40% li ulush bilan Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (MENA) mintaqasi turar edi. Shunisi e'tiborga loyiqliki, 2021-yilda 2020-yil oxiriga nisbatan 17 foizga kuchli o'sishni boshdan o'tkazgan. Shuningdek, mamlakatlar orasida Tojikiston (84%), Eron (45%), Burkina-Faso (27%) va Efiopiya (26%) sezilarli o'sish qayd etgan bozorlar sifatida maydonga chiqdi. Bundan tashqari, islom banki sektori yaxshilangan samaradorlikni namoyish etib, sof daromadning 290% ga sezilarli darajada o'sishida va aktivlarning yuqori rentabellik ko'rsatkichida yaqqol namoyon bo'ldi. Qolaversa, Islom banklari yuqori darajadagi mijozlarga e'tibor qaratish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish va pandemiyadan ta'sirlangan tarmoqlarga davlat tomonidan berilgan keng ko'lamli ko'maklardan foydalandilar. Islom bankchiligiga talabning o'sib borayotgani rivojlanayotgan tendensiyalar bilan tavsiflanadi va sanoat nuqtai nazaridan yondoshganda, 2026-yilga borib

4,0 trillion AQSh dollari miqdoridagi yuqori daromadga erishish traektoriyasini belgilab berish bilan izohlanmoqda. Ushbu tendentsiya Germaniya va Buyuk Britaniya kabi musulmon bo'lmagan ko'pchilik mamlakatlarda ham o'xshash raqamli bank ishlarini aks ettiradi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining sobiq a'zosi hisoblangan Quvaytning Boubyan Bank Group tomonidan yaratilgan dunyodagi innovatsion xalqaro raqamli islom banki Nomoni taqdim etdi. Ushbu bank Buyuk Britaniyaning eng qadimgi chakana islom banki sanalib, 2022-yil avgust oyida Al Rayan o'zining oxirgi bank filialini yopdi va mijozlarni raqamli ilovasiga yo'naltirdi. Jumladan, Shimoliy Afrikada, Jazoirda islomiy moliyaviy takliflarga, xususan, uy-joy moliyasiga bo'lgan talab ortib borayotgani ko'plab an'anaviy banklarni islomiy darchalarini ochishga undadi, jumladan Banque National D'Algérie, Banque Extérieure d'Algérie va Banque de Développement Local kabilar shular sirasiga kiradi.

Ummon mahalliy islom banklari 2022-yilgi Moliyaviy barqarorlik hisobotida qayd etilganidek, parallel rivojlanishda likvidlik talablarini qondirishga qaratilgan islom pul bozori vositalarini joriy etish rejalarini ma'lum qildi. Ushbu tashabbus islom banklarini an'anaviy tamoyillarga moslashtirishga xizmat qiladi. GCC mintaqasida islom banklari uchun likvidlik mavzusi katta e'tiborni jalb etmoqda. Shuning uchun ham Qatar 2022-yil oktabr oyida o'zining davlat veksellari tizimini yaxshilash maqsadida xazina sukukini joriy qildi. Birlashgan Arab Amirliklari esa 2022-yil may oyida ilk emmissiya qilingan ichki veksellarga xazina sukukini kiritmagan bo'lsa-da, 2022-yil yanvar oyida mamlakat banklari uchun kengroq me'yoriy-huquqiy bazaning bir qismi sifatida islom banklari uchun likvidlik standartlarini joriy qildi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, islom moliya pandemiya keltirib chiqargan qiyinchiliklarga qarshi o'zining ajoyib chidamliligini namoyish etdi va uning umumiy aktivlari hajmi 2021-yilda 17 foizga o'sib, 4 trillion AQSh dollariga yaqinlashdi. Ta'kidlash joizki, jami islom moliya aktivlarining 70% ulushiga ega bo'lgan eng yirik sektor bo'lgan islom banki davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, operatsion samaradorlik va barqaror talab kabi omillar ta'sirida sezilarli darajada o'sishga erishdi. Ya'ni, sektorning sof daromadi 290% ga ko'paydi, shu bilan birga uning aktivlari bo'yicha o'rtacha daromadliligi ham oshish tendensiyasi kuzatildi. Bundan tashqari, Avstraliya, Buyuk Britaniya, Germaniya va Malayziyada sanoat yuqoridagi tahlillarimiz asosida aytish mumkinki, to'liq raqamli islom banklarining paydo bo'lishi orqali ko'rinarli darajada kengaydi. Filippin va Rossiya kabi bir

qancha davlatlar islomiy moliyalashtirish manzarasiga qo'shilishga tayyor hisoblanib, hozirgi kunda islom banki institutlarini joylashtirish bo'yicha choralar ko'rmoqda. LIBORDan risksiz stavkalariga (RFR) o'tish innovatsion talabni keltirib chiqardi, Malayziya tranzaksiyaga asoslangan islomiy benchmark stavkasi sifatida Malayziyaning islomiy bir kecha-kunduz kursini (MYOR-i) joriy qildi. Ummon va Qatar esa mos ravishda islomiy pul bozori vositalari va xazina sukukini joriy etdi. Islom moliyasining rivojlanish ko'rsatkichida (IFDI) o'z aksini topgan barqarorlikni, boshqaruvni, bilim va xabardorlikni oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar sanoatning taraqqiyotiga yanada urg'u beradi. Ushbu fonda sektor rivojlanish va o'zgaruvchan bozor dinamikasiga javob berishda davom etar ekan, islomiy moliya nafaqat o'z sur'atini saqlab qolayotgani, balki global moliyaviy manzarada o'sish va innovatsiyalar uchun yangi yo'llarni ochayotgani ma'lum bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Abrorov, S. (2023). Jahon moliya bozorida muomaladagi sukuklar tahlili. "Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami., 142-144.

2.Abrorov, S. (2023). Sukuk bozorini rivojlantirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 1(1), 13-20.

3.Chapra, M.U. (2009). The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimise the Severity and Frequency of Such a Crisis in Future. ICR Journal, 1(2), 226–245.

4.Grira, J., & Labidi, C. (2021). Banks, Funds, and risks in islamic finance: Literature & future research avenues. Finance Research Letters, 41, 101815.

5.Абропов, С. (2023). Banklar faoliyatida xulq-atvor iqtisodiyotining ahamiyati. Economics and Innovative Technologies, 11(3), 12-20.

6.Абропов, Сирожиддин (2022). "Сукук–исломий қимматли қоғозлар ривожланишининг 2021 йил якунларига кўра таҳлили" Economics and education 23.6: 258-263.

7.<https://doi.org/10.52282/icr.v1i2.745>

8.<https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101815>

TRANZIT MIYA QON AYLANISHINING BUZILISHINI ANIQLASH MEZONLARI

N.A. Xodjayeva, N.S.Aliyeva

Respublika Tibbiyot malakasini oshirish
ilmiy markazi Buxoro filiali

J.A. Nazarova,

Respublika shoshilinch tez tibbiy markazi

Dolzarliligi. Vaqtinchalik serebrovaskulyar avariya (TCI) turlaridan biri sifatida vaqtinchalik ishemik hujumlar (TIA) ishemik insult va yurak-qon tomir asoratlari rivojlanishining prognozi hisoblanadi. Klinik va patogenetik variantlarga qarab takroriy TIA va insult rivojlanishi xavfini bashorat qilish mezonlarini aniqlash profilaktika va terapevtik chora-tadbirlarni optimallashtirish uchun muhimdir (1,3).

Hozirgi tadqiqotlar insult xavfini kamaytirish uchun TIANi o'z vaqtida tashxislash va oldini olish muhimligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, Rothwell va boshqalar (2016) TIA bo'lgan bemorlarni erta aniqlash va adekvat davolash hujumdan keyingi dastlabki uch oy ichida insult xavfini 80% gacha kamaytirishi mumkinligini ko'rsatdi (2).

Tadqiqot maqsadi. TIA bilan og'riqan bemorlarda klinik va patogenetik variantlarga qarab takroriy TIA va ishemik insult rivojlanishi xavfini bashorat qilish mezonlarini aniqlash.

Materiallar va usullar. Tadqiqotlar 2022-yilning yanvaridan 2024-yilning sentabriga qadar Rossiya shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazining Buxoro filiali nevrologiya bo'limida o'tkazildi. o'rtacha yoshi - $58,6 \pm 9,0$ yil. Bemorlar orasida 75 erkak (50,0%), o'rtacha yoshi $56,5 \pm 4,2$ yosh va 75 nafar ayol (50,0%), o'rtacha yoshi $58,4 \pm 5,1$ yosh.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: - klinik - tarixni olish, xavf omillarini baholash, nevrologik tekshiruv; -instrumental usullar: miyaning MRI, bosh va bo'yin tomirlarini ultratovush tekshiruv, EKG, ekokardiyografiya; - laboratoriya testlari: umumiy va biokimyoviy qon testlari, koagulogramma, lipid profili, glyukoza va HbA1c darajalari, - takroriy TIA va insult xavfini baholash: ABCD² shkalasidan foydalanish; -statistik tahlil (SPSS dasturining 25.0 versiyasidan foydalanilgan).

Tadqiqot natijalari. Arterial gipertenziya 120 bemorda (80,0%), qandli diabet 50 bemorda (33,3%), dislipidemiya 100 bemorda (66,7%), chekish 70 bemorda (46,7%), semirish (BMI ≥ 30 kg/m²) 60 bemor (40,0%).

TIA prognozini baholash uchun ABCD² shkalasi qo'llanildi, bu 40 bemorda (26,7%) TIA xavfi past (0-3 ball), 80 bemorda (53,3%) o'rtacha xavf (4-5 ball) borligini aniqladi.), 30 bemor (20,0%) yuqori xavf ostida edi (6-7 ball): 30 bemor.

Kuzatish davrida takroriy TIA va insultning tez-tezligi quyidagicha edi: takroriy TIA: 45 bemor (30,0%); ishemik insult: 25 bemor (16,7%).

Yuqori ABCD² xavfi (OR = 3,5; 95% CI: 1,8-6,9; p<0,001) va dislipidemiya (OR = 2,2; 95% CI: 1,1-4,4; p = 0,02); diabetes mellitus (OR = 1,9; 95% CI: 1,0-3,7; p = 0,04) ABCD² shkalasi bo'yicha xavf va takroriy TIA chastotasi o'rtasidagi bog'liqlik ham hisoblangan - 40 (12,5%) erkaklar va 2 (5,0. %) ayollarda ABCD² xavfi past; 25 (31,3%) erkaklar va 13 (16,3%) ayollar o'rtacha xavfga ega; 15 (50,0%) erkak va 10 (33,3%) ayol yuqori xavfga ega edi.

Shuningdek, takroriy TIA va insult bilan kasallanish bo'yicha gender farqlari o'rganildi: erkaklarda takroriy TIA 25 bemorda (33,3%) va ishemik insult 12 bemorda (16,0%) sodir bo'lgan. Ayollarda takroriy TIA 20 bemorda (26,7%), IS - 13 bemorda (17,3%) qayd etilgan. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar statistik ahamiyatga ega (p>0,05).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ABCD² shkalasi bo'yicha yuqori xavf, dislipidemiya va qandli diabetning mavjudligi takroriy TIALarning mustaqil prognozi hisoblanadi. Bu ABCD² ko'rsatkichi TIA dan keyin erta insult xavfini bashorat qilish uchun samarali ishlatilgan oldingi tadqiqotlarga mos keladi [1].

Yuqori ABCD² xavfi takroriy TIA va insultning ko'payishi bilan bog'liq. Ushbu shkala bo'yicha yuqori ballga ega bo'lgan bemorlar ko'proq intensiv monitoring va agressiv profilaktik terapiyani talab qiladi.

Dislipidemiya va diabetes mellitus aterosklerotik tomir o'zgarishlarining rivojlanishiga yordam beradi, bu esa takroriy ishemik hodisalar xavfini oshiradi [2]. Lipid profillari va glyukoza darajasini kuzatish takroriy TIA ning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Takroriy TIA va insult bilan kasallanishda sezilarli jinsiy farqlarning yo'qligi xavf omillari ushbu namunadagi ikkala jinsga ham o'xshash ta'sir ko'rsatishini ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Takroriy TIALarni bashorat qilishda gender farqlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, takroriy hodisalarning chastotasi erkaklar va ayollar o'rtasida solishtirish mumkin bo'lsa-da, individual xavf omillarining ahamiyatida farqlar mavjud. Ushbu farqlarni hisobga olgan holda, sog'liqni saqlash xodimlari xavfni baholash va profilaktika choralari rejallashtirishda genderni sezgir yondashuvni qo'llashga da'vat etiladi.

Adabiyotlar

1. Johnston SC, Rothwell PM, Nguyen-Huynh MN, et al. Validation and refinement of scores to predict very early stroke risk after transient ischaemic attack. *Lancet*. 2007;369(9558):283-292.
2. Easton JD, Saver JL, Albers GW, et al. Definition and evaluation of transient ischemic attack. *Stroke*. 2009;40(6):2276-2293.
3. Kernan WN, Ovbiagele B, Black HR, et al. Guidelines for the prevention of stroke in patients with stroke and transient ischemic attack. *Stroke*. 2014;45(7):2160-2236.

**Инсон капиталини ривожлантиришда уй-жой билан таъминлашнинг ўзига
хослиги**

Ханнаров Комилжон Каримович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси

Давлат ўзининг ижтимоий функцияларини бажаришда доимий равишда давлат бюджети маблағларидан фаол фойдаланади. Бу эса, давлат бюджетига бўлган заруратни сақланиб қолишига хизмат қилади. Давлат ўзининг ижтимоий сиёсатини амлага оширишда аҳолининг кам даромадли қатламини молиявий ихатдан ҳимоя қилишга эътибор қаратади. Натижада, аҳолининг кам даромадли қатламида мавжуд бўлган турли эҳтиёжларни таъминлашда ижтимоий сиёсатнинг элементлари вуждуга кела бошлайди.

Давлат бюджетидан ижтимоий сиёсатни молиялаштириш йўналишлари ҳақида фикр юритилганда қуйидаги жиҳатларга эътибор берилиши кўплаб адабиётлардан маълум ҳисобланади:

Биирнчидан, аҳолининг ишсиз қатамини вақтинчалик молиявий қўллаб-қувватлаш/

Иккинчидан, аҳолининг тиббий хизматларга бўлган қатламини тиббий суғурта билан таъминлаш ва уни молиялаштириш.

Учинчидан, боқувчисини йўқотган оилалар учун ижтимоий нафақалар тайинлаш ва уни молиялаштириш йўналишлари.

Тўртинчидан, оналик ва болаликни ҳимоялашга қаратилган тадбирларни молиялаштиришни назарда тутиш.

Бешинчидан, аҳолининг кам таъминланган қатламини камбағалликдан ҳимоя қилиш ва уларни уй-жой билан таъминлашга қаратилган тадбирларни бюджетдан молиялаштиришни кўзда тутиш.

Фикримизча, давлат бюджетидан ижтимоий сиёсатни молиялаштиришда аҳолини уй-жой билан таъминлаш масалалари муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, аҳолининг турли ижтимоий-иқтисодий рисклардан ҳимоялашга нисбатан ҳимоя ёстикчалари шаклланишига имконият туғилади, деб ўйлаймиз. Шу боисдан, аҳолини уй-жой билан таъминлашда давлат молиявий сиёсатнинг турли элементларидан фойдаланган ҳолда ижтимоий сиёсатни қўлаб-қувватлаш йўналишларини амалга оширади.

Ўзбекистонда аҳолини уй-жой билан таъминлаш масаласи узоқ йиллар давомида кам эътибор берилган соҳалардан бири бўлиб келди. Натижада, мустақилликнинг дастлабки 25 йилида уй-жой билан боғлиқ устувор масалалар давлатнинг инфратузилмавий сиёсатида ўз аксини топмади. 2017 йилга келиб эса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармонининг қабул қилиниши билан мазкур масала давлатнинг ижтимоий сиёсатида устувор вазифалардан бирига айланди десак муболаға бўлмайди.

Мазкур ҳужжатнинг қабул қилиниши билан мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари белгилаб берилди. Жумладан, 4-устувор йўналиш сифатида “ижтимоий соҳани ривожлантириш” масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Ушбу устуворлик доирасида арзон уй-жойлар барпо этиш ижтимоий сиёсатнинг асосий элементларидан бирига айланди, десак тўғри бўлади.

Мазкур ҳужжатнинг қабул қилиниши билан “аҳоли, энг аввало, ёш оилалар, эскирган уйларда яшаб келаётган фуқаролар ва уй-жой шароитини яхшилашга муҳтож бошқа фуқароларнинг яшаш шароитини имтиёзли шартларда ипотека кредитлари ажратиш ҳамда шаҳар ва қишлоқ жойларда арзон уйлар қуриш орқали янада яхшилаш” назарда тутилди.

Умуман олганда, уй-жой билан таъминлаш устуворликлари нафақат аҳолининг кам таъминланган қатлами учун балки, бошқа тоифадаги аҳоли учун ҳам уй-жой фондини кенгайтириш ва уни янада ривожлантириш айнан мазкур ҳужжатнинг хусусиятларини акс эттириб беради. Жумладан, давлат хизматчилар, кекса ва ёш авлоднинг уй-жойга бўлган эҳтиёжларини қондиришга қаратилган вазифаларнинг белгиланиши шулар қаторига киришини таъкидлаш лозим.

Аҳолини уй-жой билан таъминлашда давлат бюджети маблағларидан фойдаланиш кўплаб олим ва тадқиқотчиларнинг илмий хулосаларида ўз аксини топган. Жумладан, А.Ядгаров ва И.Мусаков томонидан аҳолини арзон уй-жойлар билан таъминлаш масалаларига эътибор қаратиб, ўзларининг илмий хулосаларини шакллантириб беришади¹. Жумладан, улар қуйидагича фикрларни асослашга ҳаракат қилишади:

¹ Мусаков И.Ю. Ядгаров А.А Иқтисодий ислохотлар натижасида аҳолини арзон уй-жой билан таъминлашнинг долзарб масалалари //“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2018 йил

биринчидан, республикамизнинг ҳудудларидаги аҳолини арзон уй-жой билан таъминлаш борасида вилоят ва туманларда амалга оширилаётган ишларнинг мониторингини такомиллаштириш.

иккинчидан, аҳолини арзон уй-жой билан таъминлаш борасида ҳокимиятлар ҳузурида ташкил этилган комиссияларнинг доимий ишлашини таъминлаш ҳамда талаб қилинадиган ҳужжатларнинг сонини қисқартириш.

учинчидан, аҳолини арзон уй-жой билан таъминлаш борасида хорижий тажрибаларни ўрганиш ҳамда кредит муддатини узайтириш масаласига аҳамият қаратиш.

тўртинчидан, аҳолини арзон уй-жой билан таъминлаш борасида ҳудудий ҳокимиятларда алоҳида бўлим ташкил этиш ва аҳолининг уй-жойга бўлган талаблари базасини шакллантириш.

Проф. Ж.Каримқулов ва Б.Нурмухамедов томонидан амалга оширилган тадқиқотда аҳолини уй-жой билан таъминлашда вужудга келаётган муаммоли вазиятларнинг таҳлили юзасидан илмий хулосалар шакллантириб берилади². Улар томонидан давлат бюджети маблағлари ҳисобидан арзон уй-жойларни молиялаштиришга қаратилган молия сиёсати таҳлил этилади. Жумладан, бюджет маблағлари ҳисобидан хабарномалар тақдим этилиши асосида уй-жойлар учун тўловларни амалга оширишда уй сотиб олмоқчи бўлган фуқаронинг тўлов қобилиятига мос келмаслиги ёки арзон уйларни топишдаги мураккабликларни келтириб ўтади. Шунингдек, ипотека бозорини ривожлантиришда ҳолини уй-жой билан таъминлаш тизимини қуйидагиларга бўлган ҳолда амалга оширишни таклиф этади:

- ижтимоий ижара тизими.
- бюджет субсидияси асосида кредитлаш.
- тижорат асосида кредитлаш.
- норасмий даромадга эга бўлган фуқароларга кредитлаш тизимини жорий этишни назарда тутишади.

Доц. У.Джуманиязов уй-жой қурилиши соҳасида корпоратив бошқарув элементларини жорий этиш ва унда давлат-хусусий шериклик амалиётининг

² Каримқулов Ж., Нурмухамедов Б. Аҳолини уй-жой билан таъминлашда юзага келаётган муаммоли ҳолатлар ва уларнинг ечими юзасидан таклифлар //Наука и технология в современном мире. – 2022. – Т. 1. – №. 7. – С. 34-40.

ривожланишига эътибор қаратади³. Унинг фикрича, намунавий лойиҳалар асосида қурилаётган уй-жойларга сарфланаётган инвестициялар миқдорининг бир фоизга ошиши қуриб фойдаланишга топширилаётган уй-жойлар сонининг 0.35 фоизга ошишини таъминламоқда, деган фикр қайд этиб ўтилади. Шунингдек, мамлакатимиз аҳолисини арзон ва сифатли, замонавий инфратузилмага эга уй-жойлар билан таъминлаш муаммоси асосий кун тартибидаги кескин ижтимоий масалалардан бири ҳисобланади, ҳамда жаҳон тажрибасига кўра, мазкур муаммони ечишда давлатнинг иқтисодиётга аралашуви ўта муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтади.

Ю.Қиёмов ўзининг тадқиқотида уй-жой фондини бошқаришга нисбатан ёндашувлар ишлаб чиқилади⁴. Унинг фикрича, Ўзбекистон Республикаси (собик) молия вазирлиги билан келишилган тарзда уй-жой фонидagi коммунал хизмат кўрсатиш тизими хизматлари калькуляциясини такомиллаштириш муҳим эканлиги қайд этиб ўталади. Шунингдек, мазкур бошқарув жараёнларига рақамли технологиярни жорий этишга қаратилган тадбирларни янада жадаллаштириш мақсадга мувофиқ эканлиги таъкидлаб ўтилади.

Н.Асадуллина ва бошқалар томонидан мамлакатимизда уй-жой қурилиш тенденцияларининг ривожланиш ҳолатларини таҳлил этиб ўтади⁵. Уларнинг фикрича, уй-жойга бўлган эҳтиёжи юқори бўлган аҳоли қатламининг асосий қисми даромадларининг сезиларли улушини ижара тўловларига йўналтирилаётганлигини таъкидлаб ўтади. Бу эса, кўшимча тарзда эҳтиёжларни таъминлашга бўлган моливий мураккабликларни келтириб чиқаришини кўрсатиб ўтишади. Натижада, оиланинг кашоқлашуви ошиши, тиббий хизматлардан фойдалана олиш имконияти камайиши каби тенденцияларни келтириб чиқаришини қайд этиб ўтишади.

Фикримизча, юқоридаги тадқиқотларнинг илмий хулосаларида аҳолининг кам даромадли қатламини уй-жой билан таъминлаш борасидаги турли нуқтаи назарлар

³ Джуманиязов У. И. Давлат-хусусий шерикчилиги асосида корпоратив бошқарувни ривожлантиришнинг айрим назарий-услубий масалалари // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил.

⁴ Қиёмов Ю. Т. и др. Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш соҳасидаги қулайликларнинг аҳоли эҳтиёжига бўлган талаби // Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 601-606.

⁵ Асадуллина Н. Р., Нормуродов С. Н. Ўзбекистонда уй-жой қурилишининг ривожланиш тенденциялари // golden brain. – 2023. – Т. 1. – №. 26. – С. 11-23.

ифодалаб берилмоқда. Уларни ўрганиш натижасида қуйидаги илмий хулосаларни келтириб ўтиш мумкин:

Биринчидан, аҳолининг кам даромадли қатламини уй-жой билан таъминлашда бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда манзиллилик тамойилини аниқ белгилаб олиш.

Иккинчидан, бюджет маблағларидан аҳолининг кам даромадли қатлами уй-жой сотиб олишларида маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини мустаҳкамлаш ва мустақиллигини ошириш.

Учинчидан, ипотека кредитлари асосида уй-жой сотиб олишни молиялаштиришнинг ижтимоий аҳамиятини ошириш ва унда тижорат хусусиятининг бўлмаслигини олдини олиш.

Тўртинчидан, уй-жой фондини бошқаришда корпоратив бошқарув элементларидан фаол фойдаланишни назарда тутиш бу борадаги ишларнинг самарали ташкил этилишига хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

**ЭКСКУРС В ЛИТЕРАТУРНЫЙ МИР КОРЕИ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

Шин Виктория

Преподаватель

*Ташкентский государственный
университет востоковедения
г. Ташкент, Узбекистан*

***Аннотация:** В данной статье автором предпринята попытка рассмотреть основные этапы становления современной корейской литературы первой половины XX века. Показано влияние социально-политических и культурных событий на прозу и поэзию; появление газет и журналов, литературных школ и объединений, деятельность «Искры», «Школы нового направления», «Корейской ассоциации пролетарских писателей», «Союза девяти»; отмечается тематическое разнообразие творчества поэтов и писателей.*

***Ключевые слова:** западные стандарты, корейские газеты и журналы, «Искра», «Школа нового направления», «Союз девяти», историческое наследие, реалистические тенденции.*

**EXCURSION INTO THE LITERARY WORLD OF KOREA
FIRST HALF OF THE XX CENTURY**

Shin Viktoriya

Teacher

*Tashkent State University
of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan*

Summary. In this article, the author makes an attempt to consider the main stages in the formation of modern Korean literature in the first half of the twentieth century. It shows the influence of socio-political and cultural events on prose and poetry; the emergence of newspapers and magazines, literary schools and associations, the activities of "Iskra", "School of the New Direction", "Korean Association of Proletarian Writers", "Union of Nine"; it notes the thematic diversity of the works of poets and writers.

Keywords: western standards, Korean newspapers and magazines, "Iskra", "School of the New Direction", "Union of Nine", historical heritage, realistic trends.

На протяжении истории население ряда восточных стран, включая Корею рассматривается как часть традиционных сообществ. Однако модернизационные процессы в политике и экономике вызвали трансформации в социальных структурах. Западные жизненные стандарты и ценности все активнее проникают в традиционный восточный мир.

Во многом трагические события, имевшие место в первой половине XX века на Корейском полуострове, стали результатом стратегического положения региона, за который боролись такие великие державы, как Россия, Япония, США и Китай. Почти треть века (1910-1945) корейский народ с древнейшей историей и культурой находился под экспансией Японии. Корейцев принуждали говорить на чужом языке, менять имена и фамилии, отказываться от традиционной религии.

Многовековая история развития корейской литературы рубежа XIX–XX веков представляет собой особый этап общественно-политической культурной жизни Кореи, период ее вступления на путь капиталистического развития, испытания, тягот конкурентной борьбы, посягательств США, Англии, Германии, России, Японии на право владения ее богатством, время «Реформ года Кабо» в 1894 году, во многом способствующие выходу страны из изоляции, обусловившей международную торговлю, знакомство с культурой, литературой Запада, России, открытие сети частных школ, деятельность христианских религиозных миссий, изучение европейских языков, зарождение культурно-просветительского движения.

Вместе с тем, грабительская политика иностранных государств подтачивала основы государства. Всё это стало источником социального протеста, пробуждения самосознания народа. Подтверждение тому – деятельность «Ассоциации

Независимости», силами которой в Сеуле были снесены «Ворота принятия благодарений» и на этом месте установлены «Ворота Независимости», а также развитие просветительских идей, борьба за национальную независимость.

Тяготы народа усилились после русско-японской войны в связи с установлением в 1905 году в Корее японского протектората, а спустя пять лет, порабощение ее Японией на многие десятилетия (1910-1945). В условиях гнета, порабощения создаются отряды сопротивления «Армии справедливости», патриотические просветительские движения, национально-освободительные движения за рубежом: «Отряды Независимости» в Маньчжурии, Шанхае, России, США. Героическим событием было Первомартовское движение 1919 года, жестоко подавленное японцами. Благодаря негнимоу духу народа, всемерной его борьбе, в 1945 году страна освободилась от японского ига, однако, спустя пять лет, была ввергнута в водоворот гражданской войны (1950-1953), в результате которой произошел распад государства.

Становление и развитие корейской литературы тесно связано с историей страны, общественным сознанием ее народа, его социальными, нравственными и гражданскими устремлениями. В этой связи известный ученый А.Н. Веселовский подчеркивал, что «история литературы – это история общественной мысли, насколько она выразилась в движении философском, религиозном, поэтическом и закреплена словом»¹.

Водоворот трагических событий погрузили Корею в атмосферу апокалипсиса, стали причиной изменения общественного сознания и вызвали потребность в новом художественном выражении времени, трагической судьбы народа в литературе, особенно в поэзии, которая была наиболее динамичным жанром, роль которой отметил основоположник итальянской поэзии Людовико Антонио Муратории, «если истории в изложении событий и поступков не хватает величественности описания, то на помощь ей приходит поэзия, рисуя самые героические деяния, наиболее выдающиеся и блистательные события, повествованию которых она придает исключительную стройность»².

¹ Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С.52.

² Цитируется по источнику: История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. – М., 1964. – Т.2. –С.650.

Новой корейской поэзии характерно появление модернизма, новых литературных группировок и направлений. Правы Ким Хёнтэк и Л.Писарева, которые утверждают, что особый мир новой поэзии сформирован «двумя направлениями, с одной стороны, произведения в духе модернистских преобразований, соединяющие традиции восточной лирики и западной поэзии, с другой – участвующей поэзии»³.

Страницы газет «Независимость», «Корейская ежедневная газета», журналов «Юность», «Молодость», а также издания «Информация о западной культуре», «Творчество» знакомили с лучшими образцами мировой литературы, с произведениями В. Шекспира, М.Сервантеса, Дж.Байрона, И.Гёте, О.Бальзака, Л.Толстого и многих других мировых классиков. «Ассоциация литературы», «Ассоциация корейского языка» создавали почву для формирования новой общественной мысли, определяли необходимость новых форм художественного выражения, обусловили переход к свободному стиху.

Проза 1910-х годов характеризуется ментальным потрясением, связанным с установлением колониального владычества Японии, обусловившего рост национального-освободительного движения, Первомартовское восстание 1919 года, активизацию просветительского движения, отказом от консервативных феодальных конфуцианских канонов, религиозным всплеском, выражением буржуазной идеологии. Общественная жизнь проходит под знаком «Знания – сила», расценивания образованности как феномена избавления от рабства, нищеты, достижения социального и культурного прогресса.

В преддверии 1910 года новая проза начинает проявляться в творчестве Ли Инджика (1862-1916), Ли Хэджо (1869-1927), Ан Гуксона (1854-1928), пронизанном патриотическим пафосом, стремлением освободиться от традиционных канонов поэтики и отживающих феодальных предрассудков, пробудить духовно-просветительские силы народа. Данный период стал знаковым для перехода прозы на новый этап развития, который, как отмечают корееведы М.В. Солдатов, К.А. Пак и А.Н. Тэн, связан с творчеством Ли Гвансу.

К 1920-м годам колониальная политика набирает силу. После Первомартовского восстания (1919) усиливается произвол, преследование и угнетение народа, его обнищание. Протест народа, его мысли и чаяния находят отражение в

³ Воронской В.В. Литературно-критические статьи. – М.: ОГИЗ Гослитиздат, 1948.

поэзии и прозе. Заметное место в этот период занимает деятельность таких организаций, таких как «Искра» (1922), «Школа нового направления» (1922-1927). Особенно широкую известность обретают представители «Школы нового направления» Ём Сансон (1897-1963), Ли Гиен (1896-1988), На Дохян (1902-1927), Чо Мёнхи (1892-1937) и другие писатели и поэты этого направления.

По утверждению литературоведа Им Хоньёна, одним из главных направлений с 1924 по 1925 годы стала пролетарская литература, представителями которой была создана «Корейская Федерация пролетарского искусства» (1925), членами которой становятся Сон Ён, Чо Мёнхи, Чхве Сохэ и другие литераторы.

Характерной особенностью прозы 1920-х годов является усиление реалистических тенденций, более глубокое проникновение в сферу повседневной жизни народа, контрастность изображения, использование метода оппозиции, приёмов психологизма (писем героев, портретных зарисовок, мотивов сновидений); разнообразие форм повествования: герой о себе; герой о герое и т.д.

Проза этого периода характеризуется синтезом реалистических и натуралистических тенденций, свидетельствовавших об освоении реализма, выразившегося в правдивом отображении субъективных и общественных потрясений, обусловленных нищетой, безысходностью социального бытия, усилением протеста; недовольством и неприятием общественного устройства, стремлением к духовной свободе. Существенной спецификой прозы 1920-х годов являются изображение тяжких страданий героя, крушение его надежд и гибель, свидетельство бесчеловечности жизни.

Апокалиптичность, безысходность жизни обусловили рост демократического настроения, активизировало деятельность «Корейской Ассоциации пролетарских писателей» (КААП), которая в 1935 году из-за жестоких репрессий была вынуждена прекратить свою работу. В 1939 году для распространения своих идей, японцами было основано «Общество деятелей культуры Кореи», преобразованное через три года в «Союз преданных деятелей культуры Кореи».

Ужесточение цензуры по-разному отразилось на творчестве авторов, многие из которых решили прекратить борьбу. Тем не менее, остались и те, кто стремился в своих произведениях отразить, пусть и в рамках дозволенного, подлинную жизнь своих соотечественников в эти тяжелые времена.

Период 1930-1945-х годов характеризуется образованием «Союза девяти», членами которого становятся Ли Тхэджун (1904 -?), Ли Хёсок (1907-1942), Ли Мунёль (1908-1960). Широкую известность получает Ли Сан (1910-1937), Чхве Мансик (1907-1950), Пак Тэ Вон (1909-1986), Хён Санг Юн (1893-?). Примером высокого мастерства являются Ке Ёнмук (1904-1961), Ан Хинам (1908-?), Чо Мёнхи, Ким Юджон (1906-1937).

В священном исступлении, говоря словами В.Вернадского о русских декадентах, творцы новой корейской литературы «испытывали какой-то внутренний ужас, ужас к той грубой господствующей силе, которая, оцетинившись миллионами стальных игл, готовила своим слепым упорством какую-то страшную катастрофу; ужас всей жизни, где все так неведомо, где разум меркнет, где царит произвол»⁴.

В связи с упрочением реалистических тенденций писатели этого периода стремились более широко охватить жизнь порабощенной страны. Отсюда тематика произведений этого периода отличается многообразием, – превалирование безысходности жизни и невозможностью счастья в порабощенной стране, духовные искания интеллектуальных молодых людей, их дерзновенное стремление переустройства мира; неприятия зла, насилия, драматизма положения женщин, мысли о японской агрессии, идеи преодоления японского произвола.

Творческий подход корейских писателей отличается значительным вниманием к историческому наследию, что гармонично сочетается с тщательным исследованием психологии личности. Авторы, отвергнувшие идею о мире как стабильной системе, начали анализировать его с различных точек зрения: как в контексте общества, так и в аспекте индивидуальности. Таким образом, культ общего был заменен культом личного.

Литература является уникальным источником межкультурной коммуникации, порождающим огромное количество ассоциаций, способствующий достижению максимальной степени взаимопонимания, осознания духовных и моральных ценностей, которые способствуют гуманизации социальных отношений, развитию мира, свободы, этнической и межэтнической консолидации.

⁴ Воровский В.В. Литературно-критические статьи. – М.: ОГИЗ Гослитиздат, 1948. – С. 162.

Развитие и прогресс цивилизации требуют повышения значимости литературы как инструмента формирования национального самосознания и нравственных основ, которые способствуют развитию человека и его самосовершенствованию.

Список использованной литературы:

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989.
2. Воровский В.В. Литературно-критические статьи. – М.: ОГИЗ Гослитиздат, 1948.
3. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. – М., 1964. – Т.2.

ЛИ МУНЁЛ ҲИКОЯЛАРИДА ФУҚАРОЛАР УРУШИ АКС-САДОСИ

Каримов Нодирбек Шухрат ўғли
ТДШУ, Корейс филологияси кафедраси
мустақил изланувчиси

Миллатдошлар, қондошлар ўртасида бўлиб ўтган уруш асоратлари орадан 70 йилдан ортиқ вақт ўтса-да, ўзининг оғриқли лаҳзаларини ҳар он эслатиб туради. Корейс миллатининг ҳар бир фуқароси бу зулматли, қора кунларни куни кеча бўлиб ўтган воқеалардек хотиралашади, адиблар эса ҳар сафар уруш мавзусини очиб беришда янги тасвир воситаларига, янги детал ва рамзларга қайта-қайта мурожаат қилишади. Бу фожиа ҳақида ҳар қанча ёзса ҳам камдек туюлади.

Турли ва муҳим ижтимоий вазифаларни амалга оширувчи бадиий адабиётда яратилаётган асарлар бўлиб ўтган урушдан ҳали-ҳануз қайғураётган инсон, унинг ўз-ўзини англаши, тарих олдида кўндаланг қўйган мураккаб муаммони такрор ва яна такрор ёдга солади. Уруш сабаб оила ва жамиятда чигаллашган ҳаёт, ота-она, ўғил-қиз, ака-ука, опа-сингиллар ўртасида зиддиятнинг кескин мажора майдонига айлангани масалалари авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.

Адабий танқидчилар ўринли таъкидлаганларидек, XX асрнинг иккинчи ярми, 1960-1970 йиллар корейс насрида турғунлик даври ҳисобланади. Аслида бу фуқаролар урушидан кейин ўн йилларга чўзилган бўшлиқ (хаос)га уланиб кетган ҳарбий ҳокимият юритган оғир даврдир. Бу даврда яратилган асарларда *Ватан* мавзуи етакчилик қилиб, ёзувчилар “Ватан қаерда – Шимол ёки Жанубда? Бўлинган худуднинг қайси маконида яшаш мумкин – ёки бошқа давлатга кўчиб кетиш керакми? деган саволлар гирдобиди қолишди.

1980-йиллар корейс жамияти яна бир кучли тўфон гирдобига тушди. Хаос, ҳарбий бошқарувдан чарчаган халқнинг ёш исёнкорлари – талабалар томонида ўтказилган Кванжу кўзғолони нафақат мамлакат аҳлини, балки кўзғолонни бостириш учун тўкилган ҳисобсиз қон дунё аҳлини жунбушга келтирди. Талаба ёшлар мамлакатда демократик тамойилларни янгилаш учун бош кўтарган эдилар.

Мазкур давр корейс насрида “оммавий романлар” ва “нодожа” “ишчи романлар” етакчилик қилди¹. 1980-йилларга келиб ижод аҳли янги ғоя, янги мавзуга мурожаат қилишди. Ёзувчилар “бўлинган миллат” ва мамлакат инқирози илдизларини ахтариб, ўз асарларида бу икки ҳодисага мамлакатнинг турли ҳудудларида истиқомат қилаётган қари-ёш, аёл-эркак, бола нигоҳи билан назар ташлашди.

Айнан мана шу йиллар корейс адиби Ли Мунёл ижодининг юқори чўққиси ҳисобланади. Адиб ҳам фуқаролар уруши фожеасига болалик даврида гувоҳ бўлган. Шу сабабли у баъзи ҳикояларида фуқаролар уруши даври воқеаларига болаларча, авлодининг нигоҳи билан баҳо беради. 1970-йиллар бошида адабий сахнага қадам қўйган адиб замонавий корейс насри ривожига улкан ҳисса қўшган, замонавий корейс адабиёти асосчиларидан бири ҳисобланади.

“Чегарада” ҳикояси билан ўз адабий фаолиятини бошлаган Ли Мунёл мазкур ҳикоясида феодал қоқоқлик, япон аннексия йилларидан ҳам оғир кечаётган мамлакатдаги ҳарбий бошқарувнинг салбий оқибатларини реал тасвирлади. Ли Мунёлнинг кейинги ҳикояларида тарихий ўтмишга айланган фуқаролар уруши даври халқ тақдири, гоҳ Халқ армияси (Шимолий Корея), гоҳ Корея армияси (Жанубий Корея) зобитлари томонидан уруш майдонига олиб кетилган ёш йигитларнинг бесабаб ўлимга маҳкум этилиши каби муаммолар ўз аксини топди.

Адибнинг “Олма ва беш аскар” ҳикояси ҳаққонийлиги билан давр ижодкорлари асарларидан ажралиб туради. Ли Мунёл мазкур ҳикоясида уруш майдонига айланган мамлакат чекка қишлоғида содир бўлган воқеаларни фактографик усулда тасвирлайди.

Фуқаролар уруши бошланишидан олдин Корея ўрта ҳол деҳқончиликка асосланган мамлакат эди. Аҳолининг катта қисми асосан балиқчилик ҳамда деҳқончилик билан шуғулланган. Шу сабабли қатор адиблар ўз асарларида жой тасвири сифатида қишлоқни олишган.

¹ Избранные корейские рассказы новейшего времени. Сост. Ким Хёджа. Пер. А.Х. Ин. – М.: Изд-во МЦК МГУ, 2003. – 293 с. (на рус. и кор. яз.); Ким, Джуён. Рыбак не ломает камышей. Сост. Ким Сыну. Пер. Ким Гынсик и Т.В. Габрусенко. – М.: Издво МЦК МГУ, 2003. – 266 с.

Ли Мунёлнинг “Олма ва беш аскар” ҳикоясидаги воқеалар Сеулдан олис, тоғлар ортидаги қишлоқ ҳудудида бўлиб ўтади. Қишлоқ Нактонган дарёсига яқин жойлашган, дарё қирғоқлари гоҳ халқ армияси, гоҳ миллий армия аскарлари томонидан ишғол қилинади. Натижада, аҳоли ўртасида ҳам яшаш жойини тез-тез ўзгартирган ёки бир оила вакилларининг ҳар хил армия сафида хизмат қилишлари кузатилади. Бунинг салбий оқибатлари ҳикоянинг асосий сюжет чизиғига сабаб бўлади.

Уруш бош қаҳрамон онаси оиласининг пароканда бўлишига сабаб бўлди. Буни адиб илк бор онасини излаб қишлоққа борган бош қаҳрамон ва тоғаси билан суҳбатда очиб беради:

“Қутилмаганда ташриф буюришинг, бунга опамнинг муносабати туфайли мен қариндошлигимизни инкор қила олмайман. Аммо, илтимос, буларнинг барчаси орамизда қолсин. Бизнинг авлод бу ерда уч юз йилдан ортиқ давр мобайнида истиқомат қилиб келади. Ҳамма опамни боқира қиз сифатида қариди, деб ҳисоблашади. Устига-устак, айнан сен туғилишинг билан боғлиқ воқеалар, албатта бунда сенинг айбинг йўқ, отам ва ўртанча акам оламдан ўтдилар. Оиламиз эса зўрға омон қолди. Менинг ҳисларимни тўғри тушун: отам ва акам ҳоки пойи ҳурмати учун мен сени қабул қила олмайман”².

Қиз (она) хотираларида келтирилишича, “амалдор” оиласи ўз шаънига хилоф йўл тутган қиз дунёга келтирган фарзандни кечира олишмади. Оилада тўнғич ўғилнинг Шимолий Корея сиёсатини қўллаб-қувватлаши, ўртанча ўғилнинг Жанубий Корея армия сафига ўз ихтиёрига кўра кириши (акасининг гуноҳини кечиришлари учун тутилган йўл – таъкид бизники К.Н.) ҳамда ҳалок бўлиши, отанинг узок вақт сўроқларга тутилиши, натижада соғлиғини йўқотиб, бу кўргуликларга дош бера олмай бевақт ўлиши, умуман, оила бошига тушган барча фалокатларда улар хонадонга бемаврид ташриф буюрган аскар ҳамда унинг сафдошларини айблашди. Бу ҳақида қария шундай ҳикоя қилади:

“Билмадим, эшитганмисан ёки йўқ, оиланинг тўнғич фарзанди япон ҳукмронлиги даврида Токиода таҳсил олган. Ёшлигидан бошлаб у сўллар тарафида бўлган, озодликка эришгач, у давлатни қайта қуриш комитетига аъзо бўлди. Кейин Пак Хонён билан бирга Шимолга кетди, бу кейинчалик муаммога айланди. Беш аскарнинг

²이문열. 금시조. – 서울: 알에이치코리아, 2021.

“амалдор” боғи олдида ўлимга маҳкум этилиши барчада шубҳа туғилишига сабаб бўлди”³.

Бу ерда ёзувчи *“япон ҳукмронлиги”* (япон аннексияси даври, 1910-1945-йиллар), *“сўллар тарафида”* (аср бошида мамлакатда юзага келган архаистлар ва маърифатпарварлик йиллари), *“озодликка эришгач”* (1945-1950-йиллар), *“Шимолга кетди”* (1950-1953-йиллар – фуқаролар уруши даври) каби ибораларда турли замонларни назарда тутди. Барча замонлар эса бирлашиб, бир бутун занжирликда XX асрнинг илк йилларидан бошлаб фуқаролар уруши даврини қамраб олиш билан бирга, ҳикоя сюжетига киритилган воқеаларни бир бутунликда тасаввур қилиш имконини беради. Кўринадики, муаллиф ватани тарихида рўй берган барча воқеликни бадиий гавдалантиришга муваффақ бўлган. Қариянинг шу қисқа ҳикоясида даврнинг шиддатли воқеалари тилга олинади, воқеалар кечган замон эса маҳорат билан тавсирланади.

Муаллиф оила бошига тушган бахтсизлик илдизларини фуқаролар уруши даври билан боғлайди, ўз оиласидан кечиб *“душман”* тарафга ўтишга мажбур бўлган ватандошларининг бу хатти-ҳаракатларини кескин қораламайди. Чунки айрим инсонлар наздида хиёнаткор кўринган инсон аслида давр, муҳит қурбонлари эди. Ўз оиласини бахтсизлик ва қашшоқликка маҳкум қилганларнинг кўпчилиги бошқа мафкурани мажбуран қабул қилган ёки тухматга учраганлар бўлиб, улар мазкур даврда мамлакатни бошқараётган ҳокимият тазйиқига дучор бўлишган эди. Буни адибнинг *“Қаҳрамонлар асри”* қиссасида ота образи ҳам тасдиқлайди.

Ли Мунёл ҳам отаси ҳақида яратган қиссасида ўзи туғилиб ўсган, киндик қони тўкилган тупроғидан воз кечган, муқаддас оиласини асраб қолмаган, аёли ва фарзандларини ҳимоя қила олмаган, хиёнаткор отанинг қисмати албатта фожиали яқунланишига, табиий ҳол каби қарайди. Аммо шу билан бир вақтда у ўз хотираларида шундай ёзади: *“Ҳукмрон табақа таъсири остидаги отамнинг танлови тарихий зарурият эди, холос”⁴.*

Ли Мунёл ўзи кўрган, гувоҳи бўлган воқеаларни худди кино лентаси тасвири каби қоғозга туширишга муваффақ бўлди. Уруш, хаос, ҳарбий бошқарув даврида

³ 이문열. 금시조. – 서울: 알에이치코리아, 2021. – 42.쪽.

⁴ 이 지 현 – 한-영-한 중역에 나타난 문화소 번역 양상 분석 – 이문열의 소설 우리들의 일그러진 영웅을 중심으로 – 아시아연구 26 (1) 2023.

ватанидаги жараёнларни кичик жанр ҳикоядан тортиб катта ҳажмли асарлар замирига бадиий жиҳатдан моҳирона жойлаштира олди, ҳақиқатни ҳушёрлик билан тақдим қилди, асарларида унинг ўткир ва синчков нигоҳи сезилиб туради.

Хиёнаткор оила бошлиғи сабаб унинг оила аъзолари оғир ва машаққатли ҳаёт кечиришади, устига-устак улар устидан қаттиқ назорат ўрнатади. Мана шу мотив асосида яратилган асарлар қаторига Ли Мунёлнинг “Хотиралар учқуни”, замондош ёзувчилар Хван Сунвоннинг “Оқ турналар”, Ли Донханинг “Асорат”, Юн Хингилнинг “Ёмғирлар мавсуми” Лим Чхорунинг “Замин отаси” каби ҳикоялари мисол бўла олади.

Ўз замондош ёзувчиларидан фарқли равишда Ли Мунёл яратган ҳикоялар ва қиссаларда уруш ва урушдан кейинги давр муаммолари бир нуқтада кесишади, шу билан бирга айрим масалалар бир асардан иккинчи асарга ўтиб келади. Бу масала маънавий саёзлик бўлиб, ҳар бир асарда унинг иллатлари фош этилади. Биринчи навбатда ўз вазифасини инсоншуносликка бағишлаган бадиий адабиёт сирларидан воқиф ёзувчи “типик фазилатли” образлар яратмади, балки, давр, муҳитда ўзгармаган инсон олами, унинг тилсимли руҳияти, қалб манзарасини чизишга муваффақ бўлди.

**O'zbekistonda ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash va uni rivojlantirish
istiqbollari**

*O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi Sug'urta kompaniyalarini
boshqarish yo'nalishi (MSc-Master of Science)-mutaxassisligi magistranti*

Fatullayev Elyor Erali o'g'li

Prospects for mortgage default insurance and its development in Uzbekistan

*Graduate student of the Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan,
majoring in insurance company management (MSc-Master of Science)*

Fatullayev Elyor Erali o'g'li

Annotatsiya

Mazkur ilmiy tezisdagi O'zbekistonda ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash tizimi va uning rivojlantirish istiqbollari o'rganilgan. Ipoteka krediti bilan bog'liq moliyaviy, bozor va hodisa xavflari, shuningdek, ushbu xavflarni kamaytirishda sug'urtalashning ahamiyati tahlil qilingan. O'zbekistonda ipoteka sug'urtasining bugungi holati ko'rib chiqilib, rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolar aniqlangan. Ipoteka sug'urtasining huquqiy bazasini takomillashtirish, sug'urta xizmatlari bozorini kengaytirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash orqali tizimni mustahkamlash bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Ushbu izlanishlar O'zbekistonda ko'chmas mulk bozorining barqarorligi va aholining moliyaviy xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: ipoteka sug'urtasi, moliyaviy xavf, bozor xavfi, hodisa xavfi, sug'urtalash tizimi, O'zbekiston ipoteka bozori, qaltisliklarni boshqarish, huquqiy baza, davlat qo'llab-quvvatlashi, ipoteka rivojlanish istiqbollari.

Kirish

O'zbekistonda ipoteka krediti bozori oxirgi yillarda jadal rivojlanib, aholining uy-joyga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim o'rin egallamoqda. Mulkka egalik qilish istagi kuchli bo'lgan fuqarolar uchun ipoteka krediti – uy-joy sotib olish uchun asosiy moliyaviy vositadir. Shu bilan birga, ipoteka bozorida qator qaltisliklar, jumladan kredit qaytarilishi xavfi, mulk qiymati o'zgarishi va tabiiy ofatlar bilan bog'liq xavflar mavjud. Ushbu qaltisliklar ipoteka krediti oluvchilar va moliya institutlari uchun jiddiy xatarlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli ipoteka bozorining barqarorligini ta'minlashda ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot O'zbekistonda ipoteka

sug'urtasi tizimini rivojlantirishning hozirgi holati, muammolari va istiqbollarini o'rganishga bag'ishlangan.

Asosiy qism:

1. Ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash tizimi tushunchasi

Ipoteka sug'urtasi – ipoteka krediti bilan bog'liq qaltisliklarni kamaytirishga qaratilgan moliyaviy himoya vositasi. Bu sug'urtalash mexanizmi asosan uch turdagi xavflarni qamrab oladi:

- Moliyaviy xavf: Kredit oluvchining to'lov qobiliyati pasayishi natijasida kreditni qaytarishda muammolar yuzaga kelishi ehtimoli.

- Bozor xavfi: Uy-joy narxining pasayishi yoki bozor noaniqliklari tufayli mulk qiymati kamayib, kredit ta'minoti pasayib ketishi ehtimoli.

- Hodisa xavfi: Tabiiy ofatlar, yong'in yoki boshqa kutilmagan hodisalar natijasida mulkka zarar yetishi ehtimoli.

2. O'zbekistonda ipoteka sug'urtasining bugungi holati

O'zbekistonda ipoteka sug'urtasi sohasi nisbatan yangi bo'lib, rivojlanish bosqichida. Davlat tomonidan ipoteka bozorini qo'llab-quvvatlash uchun turli imtiyozlar va dasturlar ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ipoteka sug'urtasi hali keng miqyosda ommalashmagan. Mavjud muammolarni quyidagicha aniqlash mumkin:

- Huquqiy baza yetishmasligi: Ipoteka sug'urtasini tartibga soluvchi qonunchilik va me'yoriy hujjatlar to'liq ishlab chiqilmagan.

- Sug'urta xizmatlari cheklanganligi: Sug'urtalash kompaniyalari sonining kamligi va ular tomonidan taqdim etilayotgan xizmatlarning cheklanganligi.

- Ipoteka sug'urtasiga bo'lgan talabning pastligi: Aholining moliyaviy savodxonligi pastligi va ipoteka sug'urtasining afzalliklari haqida xabardorlik darajasi past bo'lishi.

3. Ipoteka sug'urtasini rivojlantirish istiqbollari

O'zbekistonda ipoteka sug'urtasi tizimini rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ilgari surilishi mumkin:

- Huquqiy bazani takomillashtirish: Ipoteka sug'urtasi bilan bog'liq qonun va me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va amaldagi qonunchilikka tegishli o'zgartirishlar kiritish orqali tizimni mustahkamlash.

- Sug'urtachilar faoliyatini kengaytirish: Ipoteka sug'urtasi xizmatlarini ko'rsatadigan sug'urtachilar sonini ko'paytirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va yangi xizmat turlarini joriy etish.

- Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: Davlatning ipoteka sug'urtasi bo'yicha imtiyozlar va subsidiyalar ajratishi orqali tizimni rag'batlantirish, kredit olishni aholiga yanada qulaylashtirish.

- Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish: Ipoteka sug'urtasining afzalliklari va uning zarurati haqida aholiga keng ma'lumot berish, trening va maslahat xizmatlari orqali fuqarolarning moliyaviy bilimini oshirish.

4. Chet el tajribasi

O'zbekistonda ipoteka sug'urtasini rivojlantirish uchun chet el tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan:

- AQSh modeli: Ipoteka sug'urtasida xususiy sug'urta kompaniyalarining faol ishtiroki mavjud bo'lib, ular davlat tomonidan nazorat qilinadi.

- Yevropa modeli: Ko'pgina Yevropa davlatlarida ipoteka sug'urtasi davlat ko'magida amalga oshiriladi, bu esa aholining moliyaviy xavfini kamaytirishga yordam beradi.

- Osiyo tajribasi: Yaponiya va Janubiy Koreyada ipoteka sug'urtasi tizimi yaxshi rivojlangan bo'lib, ular orqali aholiga ipoteka kreditlari o'z vaqtida va xavfsiz berilmoqda.

Chet el tajribasi O'zbekistonda ipoteka sug'urtasini rivojlantirish yo'lida kerakli dastur va mexanizmlarni joriy qilishda foydali bo'lishi mumkin.

5. Rivojlanish uchun asosiy ustuvor yo'nalishlar

O'zbekistonda ipoteka sug'urtasining samarali tizimini yaratish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarur:

- Innovatsion sug'urta xizmatlarini joriy qilish: Masalan, onlayn sug'urtalash, tezkor xizmatlar va avtomatlashtirilgan tizimlar.

- Sug'urta kompaniyalari va banklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish: Banklar va sug'urtalovchi kompaniyalar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali kredit olish jarayonida sug'urtalashni osonlashtirish.

- Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish: Xususiy sektor va davlat hamkorligi orqali ipoteka sug'urtasi tizimini barqarorlashtirish.

Xulosa

O'zbekistonda ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash tizimini rivojlantirish ko'chmas mulk bozorining barqarorligi, aholining moliyaviy xavfsizligini ta'minlash, hamda uy-joy olish imkoniyatlarini oshirish uchun muhimdir. Ipoteka bilan bog'liq moliyaviy, bozor va hodisa xavflarini sug'urtalash orqali kredit oluvchilar va moliyaviy institutlarning manfaatlarini himoya qilish mumkin.

O'zbekiston uchun ipoteka sug'urtasi sohasida huquqiy bazani mustahkamlash, sug'urta xizmatlarini kengaytirish, davlat qo'llab-quvvatlashi va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish kabi chora-tadbirlar istiqbolli yo'nalishlar sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, chet el tajribasini o'rganish va moslashtirish O'zbekistonda samarali ipoteka sug'urtasi tizimini yaratishga yordam beradi.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, ipoteka bozorining barqarorligini oshirish va aholining uy-joy olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali moliyaviy tizimning mustahkamligi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Murodov, N. (2020). Ipoteka krediti va uning rivojlanish mexanizmlari. Toshkent: Iqtisodiyot va xalq xo'jaligi nashriyoti.
2. Abdullayeva, S. (2019). O'zbekistonda ipoteka kreditlash tizimining holati va rivojlanish istiqbollari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Tashkent State University of Economics. (2021). Banklar va sug'urtalash: iqtisodiy o'rganish. Toshkent: Iqtisodiyot ilmiy-nashriyoti.
4. Xushvaktov, F. (2022). Ipoteka sug'urtasi: Xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun istiqbollar. Tashkent: Yuridik nashriyoti.
5. Smith, J. (2018). Mortgage Insurance in the Global Economy. London: Financial Press.
6. European Bank for Reconstruction and Development. (2020). Housing Finance and Mortgage Markets in Transition Economies. EBRD Report.
7. World Bank. (2021). Uzbekistan: Housing Sector Review and Reform. World Bank Group.
8. Karimov, O. (2017). Moliyaviy xavf va uning sug'urtalash tizimidagi roli. Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. Rahimov, B. (2023). Ipoteka kreditlashda sug'urtalash tizimining rivojlanishi. Toshkent: Iqtisodiy ta'lim nashriyoti.
10. International Finance Corporation (IFC). (2021). Developing Mortgage Markets: A Practical Guide for Policymakers. Washington, D.C.

ХОМИЛАДОР АЁЛЛАРДА ГЕСТАЦИОН ҚАНДЛИ ДИАБЕТ АСОРАТЛАРИ

Комилова И.А, Шаймуродова М.У.

Тошкент тиббиёт академияси, Тошкент, Ўзбекистон

Долзарблиги. Гестацион қандли диабет (ГҚД) — ҳомиладор аёлларда энг куп учрайдиган метаболик касаллик булиб, қандли диабетнинг 2 типини ўсиши билан характерланади ва эндокринолог ва акушер-гинекологлар учун перинатал асоратларнинг кўплиги билан муаммоли касалликлардан бири хисобланади. Гестацион қандли диабет 1% дан 14% гача, ўртача 7% да учрайди. Бу касаллик билан огриган хомиладор аёлларда муддатдан олдинги туғруқ хавфи 30-50% , Кўп сувлилик 20-60%, хомиладорликда гипертензив ҳолатлар 25-65% , туғруқ травмаси ва кесар кесиш вақт утиши билан 2 тоифа диабетига утиш хавфи юкори. учрайди. Гестацион қандли диабет билан касалланган аёлларда макросомия, хоиила елкаси дистоцияси 2,8-5,6%, умуртқа бўйни травмаси 42%, нафас олиш муаммолари 1,4-5,3% , , перинатал ўлимкўрсаткичи 5 марта ошади. Туғруқни кесарча кесиш орқали яқунлаш 28,8-46,6% ҳолларда кузатилади. Диабетик фетопатия (ДФ) учраши 30-60% ҳолларда кузатилади .

Ишнинг мақсади: Гестацион қандли диабет бўлган ҳомиладорлар аёлларда глюкоза даражаси ва хомиладорлик асоратлари уртасидаги боғлиқликни курсатиш ҳамда профилактикани кўллаш.

Текшириш материали ва усуллари: Урганилаётган аёллар хомиладорлик ва туғиш даврида Тошкент тиббтёт академиясининг 2 клиникасининг акушерлик ва гинекология мажмуасида ҳамда ТТА 2 клиникаси аёллар саломатлик марказида назоратда булган шунингдек бу аёллар ушбу клиниканинг 1 ва 2 акушерлик булимларида туғруқ олиб борилган. 2023-2024-йилларда гестацион қандли диабет билан касалланган 30 нафар аёлларда хомиладорлик, туғруқ ва туғруқдан кейинги давр ўрганилди. Уларга умумклиник текширувлар, қонда қанд миқдори, УТТ текшируви, терапевт ва эндокринолог кўриклари ўтказилди.

Натижалар: Ҳомиладор аёлларнинг ёши 28 дан 37 ёшгача бўлиб, ўртача 32 ёшни ташкил қилди. Бу беморларда наслий фактор 21 нафар (70%) ни ташкил қилди. Наслий факторда она томонидан касалликнинг учраши ота томонга қараганда 3 баробар кўп кузатилди. Беморларда тана вазни индекси аниқланганда, семизлик I

даража- 6 нафар (20%), II даража- 13 нафар (43,3%), III даража- 11 нафар (36,7%) ни ташкил этди. Оч қоринга қондаги глюкоза ўртача 7,6 (6,6-9,8) ммол/л ни ташкил қилди.

Ҳомиладор аёлларнинг паритетига кўра I хомиладорлик - 8 нафар (26,7%), II- 10 нафар (33,3%), III- 7 нафар (23,3%), IV хомиладорлик -5 нафар (16,7%) аёлда аниқланди. Беморларнинг анамнезидан артериал гипертензия- 6 нафар (20%), тухумдонлар поликистоз синдроми- 7 нафар (23,3%), макросомия- 14 нафар (46,6%), муддатига етмаган хомиладорлик- 17 нафар (56,6%), перинатал ўлим-8 нафар (26,6%), кўп сувлилик- 6 нафар (20%), кам сувлилик- 5 нафар (16,7%) ни ташкил қилди. Даволашга кўра беморлар 2 гуруҳга бўлинди. 1- гуруҳ (асосий) 15 нафар гестацион қандли диабет аниқланган хомиладор аёлларга диетотерапия ва 2- гуруҳ (солиштирма) 15 нафар аёлларга диетотерапия ва инсулинотерапия қўлланилди. Ҳомиладорлик давомида энг кам гипергликемия ҳолати асосий гуруҳда кузатилиб, бу аёлларда семизлик 1-даража, артериал гипертензия кузатилмаган эди. Асосий гуруҳда хомиладорлик асоратлари таққослаш гуруҳига нисбатан камроқ кузатилган. Асосий гуруҳда кузатилган муддатдан олдинги туғруқ хомиладорликнинг 35,3 хафтасида, солиштирма гуруҳда эса туғруқ хомиладорликнинг 32-34 хафтасида содир бўлган.

Хулоса: Шундай қилиб, хомиладорлик даврида қандли диабет кўп асоратли кечиши билан фарқ қилади. Биринчи аниқланганда қондаги глюкоза 7,5 ммол/л бўлганда инсулинотерапия бошлаш керак. Бу хавф гуруҳига қирадиган аёллар хомиладорликдан олдин тана вазнини камайтириб, кейин хомиладор бўлса, хомиладорлик даври ва перинатал асоратлар кам кузатилади. Бу аёллар 1 ойда 2 марта шифокорга мурожаат қилиб, қондаги қанд миқдори ва умумий сийдик тахлили топшириши керак. Гликемияни бир меъёردа ушлаб туриш ҳомила макросомиясини олдини олади. Гестацион қандли диабет кузатилган хомиладор аёлларда туғруқнинг оптимал муддати 37-38 хафтасида ҳал этиш лозим. Эрта муддатда олиб борилган даво ва профилактика перинатал асоратларни камайтиради.

INTERNAL IDENTITY ISSUES AFFECTING PAKISTAN'S FOREIGN POLICY.

Sirojiddin Mamatkulov

PhD student

Tashkent State University of Oriental Studies.

E-mail: sirojiddinmamatqulov0@gmail.com

Abstract: The article describes the influence of the internal problems of Pakistan's national identity on the state's foreign policy. Also, the importance of economic and terrorism-related problems in the country is revealed.

Keywords: Pakistan, Kashmir, identity, domestic policy, foreign policy, Islam, economic crisis, education, terrorism.

During the bipolar world era, i.e. "The Cold War" (1947-1991), international politics was mainly based on the rivalry between the United States and the Soviet Union. During this period, Pakistan's foreign policy was focused on close cooperation with the United States, one of the two power centers. In the multipolar world, countries face new realities and difficulties in developing their foreign policies. Since many countries and organizations have become different power centers in world politics, foreign policy needs to be more pragmatic and diversified. At the same time, there are a number of problems and difficulties in developing a new foreign policy identity for Pakistan in the context of a multipolar world. These problems depend on various geopolitical, economic, security and internal factors. The main challenges are maintaining a balance between major powers such as the USA, China, and Russia, ensuring regional security, and fighting terrorism.

After the Second World War, the countries of the world were divided into two groups - supporters of the market economy led by the USA and supporters of the idea of communism led by the USSR. During this period, every country tried to conduct its internal and, at the same time, foreign policy relying on these two polar states. Although organizations such as the Non-Aligned Movement were formed to challenge the policies of the two major ideologies, this did not make the politics of small and medium powers fully independent. The members of this organization and even the founders of such organizations as India and Yugoslavia relied on one or another power center to determine their external political agents.

In the second half of the 20th century, Pakistan also sought to establish close relations with Western countries led by the United States in its foreign policy. First of all, the basis of the national identity of the communist idea was against Islam. The second reason was the warm relations between the USSR and Pakistan's main rival and enemy country, India. By the last decade of the 20th century, in the struggle between two ideas, the bipolar system formed in the world as a result of the defeat of communism and the fall of the USSR collapsed and a unipolar world order emerged. From the 90s of the 20th century and the first decade of the 21st century, the world was under the influence of the US hegemony. However, a multipolar world order is being formed today. Multipolarity refers to a shift in the distribution of power between several major powers in the international system. Now there are large and regional power centers in the world, and these power centers have a great role in determining the regional policy.

Pakistan needs to pay attention to several factors in developing a new foreign policy identity in the multipolar world.

First, the elimination of economic difficulties. Pakistan's economic instability, high debt and lack of foreign currency reserves are an obstacle to independent foreign policy. The country is economically very dependent on aid from China and Saudi Arabia. This economic weakness limits Pakistan's opportunities in international negotiations and makes it dependent on major powers. Also, economic stability is necessary not only for domestic prosperity, but also for increasing the country's international status. Leveraging key relationships with international stakeholders, particularly the United States and China, is critical to securing the necessary support for economic recovery.

Pakistan's economy is currently facing one of the worst crises in its history. Incorrect economic policies and a series of shocks - the COVID-19 pandemic, the devastating floods of 2022 and unfavorable global conditions - have led to a slowdown in economic growth in the country, an increase in poverty and brought the country to the brink of debt default. Jahon Banki Pokistondagi mazkur iqtisodiy inqiroz sharoitida amalga oshirishi zarur bo'lgan bir qancha tavsiyalarni ishlab chiqqan ¹:

1. Pakistan needs to address its human capital crisis. Seven percent of children in the country die before the age of 5, which is several times higher than in comparable

¹ N. Benhassine, M Raiser. "Could 2024 mark Pakistan's economic turnaround moment?" – Washington, 2024. World Bank – Report.

countries. 40 percent of children under 5 suffer from stunting, and this is more than 50 percent in poor districts.

2. Pakistan needs to create more fiscal space to finance improvements in service delivery and human capital development. Tax collection has been 10 percent of GDP for decades. Eliminating expensive tax breaks and reducing compliance costs could quickly generate about 3 percent of GDP in added revenue.

More funding could be drawn at the provincial and local levels from non-taxable sectors such as real estate, agriculture and retail — adding another 3 percent to GDP. Cost savings can be achieved through more efficient management of public resources. Most of the loss-making state-owned enterprises should be privatized. Subsidies in agriculture and energy should be cut, while protecting the poorest. The overlap between federal and provincial spending should also be reduced. These measures will save another 3 percent of GDP per year.

3. Pakistan should strive for a more dynamic and open economy. Current policies distort markets for the benefit of the few while inhibiting productivity growth. Frequent overvaluation of the currency and high tariffs lead firms to focus on domestic markets while encouraging exports.

A difficult business environment deters investment, as does a strong state presence in contested markets. Tax breaks also discourage productive investment and support non-tradable industries such as real estate. Accelerating the sale of productive assets or selectively attracting foreign investment deals may generate much-needed foreign exchange reserves in the short term, but the lasting impact requires an immediate response to the underlying problems behind low investment and declining productivity growth. Yin rules equalize and promote competition, reduce red tape, etc. The agricultural sector needs to be transformed to ensure food security in the face of climate change and increasing water scarcity. Current subsidies, public procurement and price restrictions force farmers to plant low-value, non-diversified farming systems and water-intensive crops.

Disruptions in the power sector need to be addressed quickly and consistently, as they have been draining public resources for a long time. Recent tariff hikes have helped limit losses while protecting poor consumers, but large distribution and transmission losses coupled with high generation costs need to be reduced to stabilize the grid. Fortunately, Pakistan has the cheapest hydropower and solar resources. Their use requires investment,

which can only be solved by long-standing problems in electricity distribution and transmission systems, particularly through a greater private sector.

Moreover, while a more dynamic economy will create opportunities for the majority of Pakistanis, the fight against poverty will need to be coordinated through federal and provincial approaches to ensure that no one is left behind by social safety nets.

Second, Internal political instability. In general, the foreign policy of the states is inextricably linked with the internal policy of the country. At the same time, political instability in Pakistan has had a negative impact on the country's foreign policy. A large number of cases of military coups in the state - the overthrow of democratic governments, as a result of which there are regular changes in the state administration and legislation, have had a negative impact on the state's reputation and the country has lost its attractiveness for investors.

Even today, Pakistan's internal political instability has a major impact on its foreign policy. The issue of political dominance in the country is volatile and the role of the military in the governance of the government remains significant. The ban on former prime minister Imran Khan's participation ahead of the 2024 elections is creating political instability, which will make it difficult to deal with the challenges of the economic crisis and growing terrorism. Political instability also limits access to international credit and complicates negotiations with foreign political partners, which directly affects Pakistan's foreign policy strategy.

Third, the fight against regional and global terrorism. The fight against terrorism has a great impact on the image of Pakistan in the international arena. The United States and the international community expect Pakistan to take firm measures against terrorism, especially in the case of the Taliban and other radical groups. Pakistan is also facing instability in Afghanistan and regional security problems. In the new foreign policy, it is necessary to develop effective strategies for the fight against terrorism and strengthen cooperation with the international community.

The fight against terrorism occupies an important place in Pakistan's foreign policy. The country is struggling not only with terrorists within itself, but also with regional threats, particularly Afghanistan. After the Taliban took power in 2021, support for the Tehreek-Taliban Pakistan (TTP) group complicated Pakistan's fight against the group and increased instability in the region. The TTP intensified its operations and increased its attacks against Pakistan from Afghanistan, which negatively affected Pakistan's relations with the Taliban.

Today, Pakistan, like Afghanistan, has the headquarters of terrorist groups and thus has a negative image on the battlefield. At the same time, there are cases where the location of terrorist groups in Pakistan worsens relations with its allied countries. These are countries such as Afghanistan (the reason is given above) and Iran, China, Central Asian countries, and the United States, which sees itself in the position of the international anti-terrorist police.

Terrorist attacks by Baloch separatists in Pakistan are also a problem for Iran, home to a large Baloch ethnic group. Because the rise of the Baloch separatist movement fighting for an independent Balochistan is sure to inspire the Baloch living in Iran. Also, the fact that representatives of the Khorasan group of ISIS have recently carried out several attacks in Iran will not change the attitude towards the countries of the region where this group is believed to be located, Afghanistan and partially Pakistan. For example, in January 2024, ISIS-Khorasan carried out twin bombings in Iran, killing scores of people and injuring hundreds at a memorial service for former Iranian top general Qassem Soleimani, who was targeted by US drones four years earlier people were injured ².

The presence of the ISIS-Khorasan terrorist group in Afghanistan and Pakistan has been a cause of concern for Central Asian countries. The group's goal is to establish an Islamic state governed by strict sharia rules in the old Khorasan territories - present-day Afghanistan, Iran, and a large area of Central Asia. This is causing the Central Asian republics to worry. Although the countries of the region have a great experience in the fight against terrorism since the 1990s when they gained independence, the terrorist attack by ISIS-Khorasan in March 2024 in the capital of Russia, Moscow, which caused the death of more than 130 people, caused the tension in the Central Asian republics to increase even more. it has been.

The fact that Pakistan is one of the hotbeds of terrorism does not affect relations with China. Because China, like the United States, tried to rely on the help and experience of Pakistan, which has a lot of experience in these operations, in the fight against terrorism. As part of this support, in October 2003, as a result of a military operation carried out by the Pakistani army against a camp suspected of belonging to al-Qaeda on the Pakistan-Afghanistan border, the East Turkestan Islamic Movement (an armed group that aims to turn the Xinjiang-Uighur region of China into an independent region) by China. Hasan Makhsum,

² "ISIS Affiliate Linked to Moscow Attack Has Global Ambitions." The New York Times. (05.08.2024)
<https://www.nytimes.com/2024/03/25/us/politics/moscow-attack-isis.html>

who is known as the leader of the terrorist group known as “Terrorist Group”, was killed and other captured members of the group were extradited to China ³.

However, terrorist groups such as Tehriki Taliban, Baloch insurgents and Lal Masjid Brigade have started targeting Chinese citizens in Pakistan in response to the escalation of anti-terrorist operations led by the Chinese government against their Uyghur brothers. Several people were killed and some were injured in such attacks. One of these was the Lal Masjid brigade's invasion of a Chinese massage parlor and the abduction of workers, which would lead to a diplomatic disaster between China and Pakistan ⁴.

The fight against terrorism is also important in Pakistan's relations with the United States. This is why the US has been funding Pakistan's defense sector. Between 2002 and 2007 alone, the first five years of the US global war on terror, the US spent nearly \$6 billion on Pakistan's military and defense capabilities ⁵. These numbers alone show the importance of Pakistan in the fight against global terrorism for the United States.

³ S. Mamatqulov. “Xitoy bilan strategik hamkorlik Pokiston mustaqillik omili sifatida.” // “Xorijiy Sharq mamlakatlaridagi tarixiy jarayonlar va ularni o’rganishning dolzarb masalalari.” Tashkent, 2024. Vol.11. – P. 356.

⁴ Syed Irfan Raza. “Chinese hostages freed.” (27.08.2024) <https://www.dawn.com/news/253217/chinese-hostages-freed>

⁵ “U.S. Aid to Pakistan by the Numbers.” – American Progress. (27.08.2024) <https://www.americanprogress.org/article/u-s-aid-to-pakistan-by-the-numbers/>

**TIJORAT BANKLARI BARQARORLIGINI SAMARALI BOSHQARISH
MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Axmedov Samandar Sayfullo o`g`li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Jahonda tijorat banklari barqarorligini samarali boshqarish mexanizmini takomillashtirishga oid muammolarni ilmiy asosda hal etish yuzasidan ilmiy izlanishlar davom ettirilmoqda, jumladan, banklarning kapitallashuv va likvidlilik darajasini oshirish, kreditlash mexanizmini takomillashtirish, har toifadagi risk darajasini pasaytirish masalalariga e'tibor kuchaytirilmoqda. Bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, xalqaro tajribani hisobga olgan holda, bank tavakkalchiligini baholashni takomillashtirish, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishning zamonaviy tamoyillari hamda mexanizmlarini joriy etish kabi tadbirlar tijorat banklar amaliyotida samarali boshqarish tizimini qo'llashni dolzarb masala qilib qo'ymoqda.

O'zbekiston Respublikasida barcha sohalarda bo'lgani kabi moliya bozorida, shu jumladan, bank sektorida o'tkazilayotgan islohotlarda tufayli sohada sezilarli siljishlar va o'zgarishlar amalga oshirilmokda. Bu o'zgarishlar mustaqillik yillarida jahon andozalariga mos keladigan bank tizimini bosqichma- bosqich barpo etish bilan hamohang tarzda davom ettirilmokda. "Banklarning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlash borasida amalga oshirilgan samarali chora-tadbirlar mamlakatimiz tijorat banklariga kreditga layoqatlilik bo'yicha taqdim etilgan xalqaro reytinglarini yaxshilashga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Bank tizimi va uning tuzilishi serqirrali va murakkab aloqalarga asoslangan tizimdir. Uning turli tamoyillarini ko'rish, turli holatlariga qarab guruhlash mumkin. Masalan, ularni tashkiliy tuzilishiga ko'ra intitutsional chizma ko'rinishida ko'rib chiqish mumkin. Bundan tashqari bank tizimini bajaradigan funksiyalari, o'zaro aloqadorligi, mavkei, maxsus yo'nalishi, bajaradigan operatsiyalariga va ularni tatbiq etilishiga qarab ham guruhlash mumkin.

Jumladan, ko'pgina iqtisodiy adabiyotlarda ta'kidlanganidek bank tizimi- mamlakatning yagona pul-kredit mexanizmi doirasida o'zaro bog'liqlikda faoliyat yurituvchi

moliya-kredit institutlari majmuasi deb yuritiladi¹. Ularning fikriga ko'ra bank tizimi-bu mamlakat xududida tarixan shakllangan va qonun bilan mustahkamlangan kredit tashkilotlarining faoliyat ko'rsatish shaklidir.

Aktivlar menejmentida banklar aktivlar tuzilishi, miqdorini kredit berish muddatlariga rezerv doirasida muvofiqlashtirishga e'tibor berganlar. Majburiyatlar menejmentida esa banklar yangi qo'shimcha pul mablag'larini topish (jumladan, banklararo bozordan qarz olish) va aktivlar chegarasini saqlashga e'tibor qaratmog'i lozim. Tijorat banklari faoliyatidagi vujudga keladigan risklarni boshqarish borasidagi siyosati uning aktivlari va passivlarini shakllantirishda o'zaro qarama-qarshi bo'lgan likvidlilik-foydalilik hamda risklilik ko'rsatkichlari o'rtasidagi oqilona nisbatni ta'minlashga qaratilishi lozim.

Rivojlangan mamlakatlarda banklarda majburiyatlar menejmentiga e'tibor kuchayishi va kredit berishda o'zgaruvchi foiz stavkasiga (LIBOR – London inter bank offer rate) o'tish natijasida banklarning buxgalteriya balansi ancha kengaydi. Banklar majburiyatlarini samarali boshqarib foiz stavkalarini o'zgartirib banklar aro bozorlaridan mablag'larini jalb qilgan holda bank kreditlariga bo'lgan talabni qondirishga erishmoqdalar.

Naqd pullar menejmentidagi texnologik yangiliklar yangi turdagi moliyaviy mahsulotlar: kredit kartalari, fondlarni elektron o'tkazish (EFT) vositalari, avtomatik kassir mashinalari (ATM), sotish manzilidagi mashinalari (POS) taklif etish natijasida boshqarish samaradorligini oshishiga va operatsion xarajatlarni pasaytirishga sabab bo'lmoqda.

Nazariy jihatdan banklarning globallashuvi uchta yo'nalishda amalga oshiriladi (Kanale 1997) birinchi yo'nalishi chet mamlakatlarda filial tarmoqlarini ochish. Misol uchun, SITI guruhi va BARKLEYSlarni olaylik. Ikkinchi yo'nalish – banklarni sotib olish va banklarning qo'shilishi; uchinchi banklar ishtirokida strategik alyanslar tuzish.1984 yil Doych bank Morgan Grinfeldni sotib olgan. XST banking GATS banki bilan qo'shilishi bunga misol bo'la oladi.

Globalizatsiya jarayoni banklar tomonidan "xavfsizlik" muammosini hal qilishga bo'lgan e'tiborini kuchaytirdi. Umuman olganda "xavfsizlik" muammosi ikkita jarayonni birlashtiradi:

¹ Банки и банковское дело. Учебник для вузов.2-е изд.-СПб: Лаврушин О.И. Банковское дело. Экспресс курс: Учеб. пособие. / Под ред. О.И.Лаврушина – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Кнорус, 2009. – 352 с.

1) banklar o'zlarining bozor aktivlarini – uy sotib olish va yengil mashina qarzlari – qimmatli qog'ozlar bozoriga yo'naltiradi. Chet el tajribasida buni Asset-backed securities (ABS) deb ataydi.

2) moliyaviy vositachilikka qarshi bo'lgan jarayon, ya'ni kapital bozorlaridan to'g'ridan-to'g'ri qarz olish hisoblanadi.

Banklarning kelgusidagi iqtisodiyotdagi roli haqida turli fikrlar bayon qilingan. Jumladan, xorij adabiyotlarini sharhlab XXI asrdagi banklarning quyidagi xususiyatlarini qayd etish lozim:

1. Banklarni qayta tuzish, uning funksiyalarini bir-biridan ajratish va ayrim hollarda narxlash va alohida xizmat ko'rsatish;

2. Kapitalni shakllantirish – ko'pgina banklarda ortiqcha kapitalning mavjudligi bank operatsiyalarini bajarishda va faoliyatini amalga oshirishda kapitaldan mohirona qo'llashni, kredit risklariga bardosh berishi uchun yangi ulushlarini qayta sotib olish operatsiyalarini bajarishni talab etadi;

3. Banklar o'zaro subsidiyalash funksiyalarini yo'qotib uning o'rmini bozorga kirib kelgan yangi banklar egallamoqda;

4. Banklar asosiy funksiyalarini (kredit berish va qimmatli qog'ozlar bozorida harakat qilish) kuchaytirishlari lozim. Ularning (banklarning) qiyosiy ustunliklari axborot yig'ishda, uni sir saqlashda, risk tahlilini bajarishda, bergan qarzlarni monitoring qilish, qarz kontraktlarini tuzish va brokerlik faoliyatini olib borishidir;

5. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi banklarning "xavfsizlik" muammosini nisbatan ikkinchi darajaga so'rib qo'ysada, u yanada banklar taraqqiyotida, defoltga uchramasligi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda;

6. Rivojlangan mamlakatlarda banklar daromadining katta qismi balansdan tashqaridagi biznes faoliyatidan shakllanadi.

Bank operatsiyalari va boshqaruvi samaradorligini oshirish, xizmatlar turini rivojlantirish uchun har tomonlama asoslangan va xorij mamlakatlarida keng qo'llaniladigan strategiyani amaliyotda joriy qilish korxonalar ustunlikka erishishining asosiy yo'lidir. Bank strategiyasi bank operatsiyalari va faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan missiya, uzoqni ko'ra bilish, maqsad va vazifalarni, bozorda faoliyat olib borish chora va tadbirlarni, amalga oshirayotgan ishlarning monitoringi va natijalar nazoratini qamrab oladi.

Keyingi yillar davomida respublikamiz iqtisodiyoti barqaror rivojlanmoqda. Mamlakat iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini hamda makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, jumladan, inflyatsiyaning tasdiqlangan parametrlar doirasida bo'lishi va milliy valyuta barqarorligini ta'minlashda bank tizimi, pul-kredit siyosatining bozor instrumentlaridan keng foydalanish o'z natijasini bermoqda.

Bazel 3 tavsiyalariga binoan banklar likvidligini baxolash tizimiga quyidagi ikkita talab kiritildi.

1. Banklarning 30 kunga bo'lgan joriy majburiyatlarining likvid aktivlar bilan 100 foiz qoplanishi zarurligi;

2. Uzoq muddatli likvidlik me'yoriga qo'shimcha sifatida banklarning bir yilgacha bo'lgan aktivlari barqaror passivlari bilan 100 foizgacha ta'minlangan bo'lishi shart qilib qo'yildi. Moliya bozorlarida keskin raqobat kuchayotgan bir paytda risk menejmentini, bank aktivlari bilan bog'liq bo'lgan risk darajasini aniq o'lchash, zamoanaviy boshqarish usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega.

Tijorat banklari menejmentida muqobil bank strategiyasini ishlab chiqishda asosiy e'tibor tashqi muhitni o'rganish, jahondagi va mamlakat ichkarisidagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va texnikaviy omillardagi o'zgarishlarni kuzatish va e'tirof etish zarur. Ikkinchi bosqichda tijorat banklarining ichki resurslari, imkoniyatlari va potentsiali tahlil etilib bankning afzalliklari va zaif jihatlari aniqlanadi va keyinchalik bankning rivojlanish va raqobat strategiyasi qabul qilinadi.

Bugun O'zbekistondagi ijtimoiy xayotning barcha jabhalarida o'tkazilayotgan tub o'zgarishlar o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga ko'tarildi. Yana shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, bozor munosabatlari sharoitida Markaziy bank tijorat banklarining likvidlik darajasi yuqori o'rganilgan talab darajasida bo'lishini nazorat qiladi, ammo bizning fikrimizcha, xizmatlarning daromadlilikiga ham e'tibor berish zarur.

Bundan tashqari, bank xizmatlari yuqori daromad olishni emas, balki uning mijozlar oldidagi, qolaversa jamiyat oldidagi reputatsiyasini yanada oshirish maqsadida amalga oshirilishi ham mumkin. Mazkur vazifa hozirgi kunda bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda, shu jumladan, O'zbekistonda iqtisodiy o'sishga erishishning bir qator nazariy asoslari mavjud bo'lib, ular orasida eng asosiylaridan biri bank tizimini rivojlantirishdir. Banklar filiallari va bo'limlari sonini ko'payishi raqobatning kuchayishidan dalolat beradi.

Shu vazifalarni bajarish nuqtai nazaridan bank operatsiyalarini va xizmatlarini boshqarish funksiyalarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Ular quyidagilardan iborat:

1.Uzoq muddatli xizmatlarini boshqarish strategiyasini bozor talablarini va o'z potensialini hisobga olgan holda rejalashtirish;

2.Talab asosida yangi xizmatlarni joriy qilish va ularni sotish;

3.Bankning operatsiyalarini (aktiv va passivlarini) boshqarishni tashkil qilish va uning ustidan nazorat o'rnatish. Balansdan tashqari bo'lgan operatsiyalarni joriy etish uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish;

4.Bozorni va mijozlarning hatti –harakatini segmentlarga bo'lgan holda o'rganish va istiqbolini belgilashdir.

Adabiyotlar:

1. Банки и банковское дело. Учебник для вузов.2-е изд.-СПб: Лаврушин О.И. Банковское дело. Экспресс курс: Учеб. пособие. / Под ред. О.И.Лаврушина – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Кнорус, 2009. – 352 с.

2. Бердияров Б.Т.Тижорат банклари актив операцияларининг даромадлилиги. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. - Тошкент.БМА. 2002. -21 б.;

3. Котов В.А. Организация рынка ценных бумаг. -Т. «Молия» 2007.; Бутиков ИЛ. Ринк ценных бумаг Узбекистана: проблемы формирования и развития. Т.: «KOK8A1L)1TSH0KM KA8HK» 2008.;

4. Сатторов О.Б. Тижорат банклари лавқддлигиш таъминлашни такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. - Тошкент, БМА, 2008. - 21 б.;

5. Тожиев Р.Р. Тижорат банклари ликвидлигини бошқаришнинг инновацион стратегияси.(“Агробанк”ОАТБ мисолида). Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация.-Т.: ТДИУ.2011.

6. <https://elibrary.ru/item.asp?id=35363676>.

NUTQ TOVUSHLARINING TASNIFI

Muxammadiyeva.Sh.B¹

Erkinova Barno A'zam qizi²

Shahrisabz davlat pedagogika institute asisstenti¹

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi² Shahrisabz davlat pedagogika instituti

ANNOTASIYA Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun unli va undosh tovushlarga xos ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tovush, unli, undosh, tasnif, til, so'z

ABSTRACT This article provides science information specific to vowels and consonants for elementary school students.

Key words: Sound, vowel, consonant, classification, language, word

Nutq tovushlari ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra ikkita katta guruhga ajratiladi: unli tovushlar va undosh tovushlar. Unli tovushlar talaffuz qilinayotganda o'pkadan chiqayotgan havo oqimi tarang tortilgan bo'lib, un paychasi tor oraliqdan o'tayotgan paytda un paychalarini tebratadi. O'sha joyda un (tovush, ovoz) paydo bo'ladi. Havo oqimi bilan aralash un og'iz bo'shlig'i, burun bo'shlig'i, bo'g'ish bo'shlig'i va lablarning to'siqqa uchramay chiqishidan hosil bo'ladi. Nutq a'zolari orqali to'siqqa uchramasdan chiqqan tovushlar inli tovushlar deyiladi. Unli tovushlar tarkibida mutlaqo shovqin bo'lmaydi.

Unli tovushlarni sof tovush ham deyish mumkin.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida 6 ta unli tovush mavjud: a, e, i, o, o', u

O'zbek tilida unli tovushlar uch xil yo'l bilan tasniflanadi:

1. Tilning gorizontaal (yotiq) harakatiga ko'ra:

- a) old qator unlilar: a, e, i;
- b) orqa qator unlilar: o, o', u.

Shunday bo'lishining asosiy sababi, til oldi qator unlilar (a,e,i) talaffuz qilinganda tilning oldingi qismi kamroq harakatga keladi. Til orqa unlilar (o,o',u) talaffuz qilinganda tilning orqa qismi harakatga kelib, ko'pincha yumshoq tanglay tomon yo'naladi.

2. Tilning vertikal (tik) harakatiga ko'ra:

- a) yuqori tor unlilar: i, u;
- b) o'rta keng unlilar: e, o';
- c) quyi keng unlilar: a, o.

Unlilar tor, o'rta keng, quyi keng bo'lishiga sabab shuki, ular talaffuz qilish vaqtida quyi jag'ning pastga tushishi, tilning qattiq tanglaydan uzoqligi har xil darajada bo'ladi.

3. Lablarning ishtirokiga ko'ra:

- 1) lablangan unlilar: u, o', o;
- 2) lablanmagan unlilar: i, e, a.

Lablangan unlilar (u,o',o) talaffuz qilinganda lablar oldinga cho'chchayadi va o'pkadan chiqayotgan havo cho'chchaygan lablar orasidan to'siqqa uchramay chiqadi. Lablanmagan unlilar (i,e,a) talaffuz qilinganda esa lablar ishtirok etsa ham ularning ishtiroki passiv bo'ladi, deyarli, sezilmaydi. Undosh tovushlari talaffuz qilinayotganda o'pkadan chiqayotgan havo oqimi ma'lum, to'siqqa uchraydigan shovqin ishtirok etadigan va bo'gin hosil qilmaydigan tuvushlarga undosh tuvushlar deyiladi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida 24 ta undosh tovush mavjud: b, v, g, d, j, z, y, k, l, m, n, ng, p, r, s, t, f, x, ch, sh, q, g', h.

1. Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra:

- a) jarangli undoshlar: b, v, g, d, z, j, dj, g', y, l, m, n, ng, r;
- b) jarangsiz undoshlar: p, f, k, t, s, ch, sh, q, x, h.

Jarangli undoshlar talaffuz qilinganda tovush paychalari ishtirok etib taranglashadi va ular orasidagi tor oraliqda o'tayotgan havo oqimi tovush paychalarini titratib o'tadi. Jarangsiz undoshlar talaffuz qilinganda esa, ularda ovozdorlik sezilmaydi, chunki ular faqat shovqindan iborat bo'ladi. Tovush paychalari taranglashmaydi va ular orasidagi keng oraliqdan o'tayotgan havo oqimi tovush paychalarini deyarli titratmay o'tadi. Ular faqat tovushdan iborat bo'ladi. Shuningdek, ular tarkibiga ko'ra sof va qorishiq, ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra sonorlar(ovozdorlar) va shovqinlilar deb ham tasniflanadi. **Sonorlar:** l, m, n, ng, r

Bularning ichidam, n, ng burun tovushi, l yon tovushi, r titroq tovushi. Sonorlar unilarga yaqin tovushlar.

2. Hosil bo'lish usuliga ko'ra:

- a) portlovchi undoshlar: b, p, d, t, g, k, j, q, m, n, ng;
- b) sirg'aluvchi undoshlar: v, f, z, s, y, r, l, sh, g', x, h, dj;
- c) qorishiq undoshlar: ch.

Portlovchi undoshlar talaffuz qilinganda havo yo'li birdaniga to'silib, birdaniga ochilishi natijasida portlash yuz beradi. Bu undoshlarning talaffuzida tilning uchi yuqori tishning milkiga borib tegishi yoki labning bir-biriga yopishuvi natijasida havo yo'li bekinib qoladi, to'siq hosil qiladi o'pkadan kelayotgan havoning kuchi to'siqni birdaniga ochishi natijasida portlash yuz beradi. Va portlovchilar hosil bo'ladi. Sirg'aluvchi tovushlar talaffuz qilinganda nutq a'zolari havo oqimi, yo'lini to'sadi-yu, lekin orada qolgan kichik tirqishdan havo sirg'alib chiqadi, natijada sirg'aluvchi tovushlar hosil bo'ladi. Qorishiq undoshining ya'ni ch undoshining qorishi deb atalishiga sabab shuki, u tarixan ikki tovushning (t va sh)birikivudan iborat bo'lib, biri portlovchi va biri sirg'aluvchi tovushni o'z ichiga oladi. Demak, u nutq a'zolarining bir yerda paydo bo'lgan, ajratilmay aytiladigan tovushni bildiradi.

3. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra:

1. Lab undoshlarini b, p, m, v, f undoshlari tashkil etadi. Lab undoshlarining ba'zilari ikki lab orasida paydo bo'ladi, ba'zilari esa pastki lab bilan ustki tishlar

orasida hosil bo'ladi. Shunga ko'ra lab undoshlarini ikki turga bo'lish mumkin: **a) lab-lab undoshlari:** b, m, p; **b) lab-tish undoshi:** v, f.

2. Til undoshlaribevosita til ishtirokida hosil bo'luvchi tovushlarhisoblanadi. Undoshlar tilning qaysi qismida hosil bo'lishiga ko'ra ham bir-biridan farq qiladiva 4 guruhga bo'linadi:**a)** til oldi undoshlari: dj,j, z, l, n, r, s, t, ch, sh; **b)** til o'rta undoshi: y; **c)** til orqa undoshlari: k, g, ng; **d)** chuqur til orqa undoshlari: q, g', x.

3. Bo'g'iz undoshi. Bo'g'iz undoshi faqat bitta htovushidan iborat bo'lib, u bo'g'iz bo'shlig'ida un paychalari orasidagi tor oraliqda hosil bo'ladi.

Xulosa:Umuman olganda, nutq tovushlarining tasnifi nutq tilini tashkil etuvchi turli elementlarni tushunish va tahlil qilishimizga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>

2. Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 5(7), 40-45.

3. Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гурухлари. Oriental Art and Culture, (III), 440-444.

4. Ergashevna, Y. N. (2021). ON METHODS OF RESEARCH OF UZBEK LANGUAGE SYNTAX. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(11), 22-28

5. Sh. Turniyozov . Tilshunoslikka kirish “ Ma’ruzalar matni”. Samarqand -2006

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASINING FUQAROLARNING PENSIYA TAMINOTI TIZIMIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Ф.М. Пардаев

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги бошқарма бошлиғи ўринбосари

Ўзбекистон Республикасининг пенсия тизими “Авлодлар бирдамлиги” тамойили асосида, кўплаб бошқа мамлакатларда бўлгани каби, мамлакатдаги меҳнатга лаёқатсиз аҳолининг турмуш даражасини таъминлаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган қатор чора-тадбирларни амалга оширишни назарда тутди.

Тизим **3,3 миллиондан ортиқ** фуқароларни ёки умумий аҳолининг **10 фоизини** қамраб олган.

Сўнги йилларда Ўзбекистон Республикасида давлат пенсия таъминоти тизимида пенсия суғуртаси тамойилларини киритилишига боғлиқ бўлган, модернизациялар амалга оширилган.

Бугунги кунда **иш ҳақлари таркибидан ҳисоблаб чиқилган суғурта бадалларини ҳисобга олиш бўйича ягона маълумотлар базаси** яратилган.

2011 йилдан бошлаб пенсияни ҳисоблаш учун олинадиган иш ҳақларини **замонавийлаштириш бўйича яқка тартибдаги коэффицентини ҳисоблаб чиқиш тартиби** жорий этилган.

2012 йилдан бошлаб пенсия ва ижтимоий нафақа олувчиларнинг **Ягона электрон маълумотлар базаси** фаолият кўрсатмоқда, **10 дан ортиқ бошқа вазирлик ва идораларнинг электрон маълумотлар базаси** билан интеграциялашган ҳолда пенсияларни ҳисоблаш ва тўлашнинг **автоматлаштирилган комплекси** яратилди.

2015 йилдан бошлаб эса **жисмоний шахсларнинг ҳисобланган суғурта бадалларини юритиш бўйича Ягона реестр тизими** жорий қилинди.

Шу билан бирга, Пенсия таъминоти тизимини ривожланиш ва билансига таъсир кўрсатадиган, бошқа давлатларга ҳам хос, **бир қатор салбий омиллар** мавжуд.

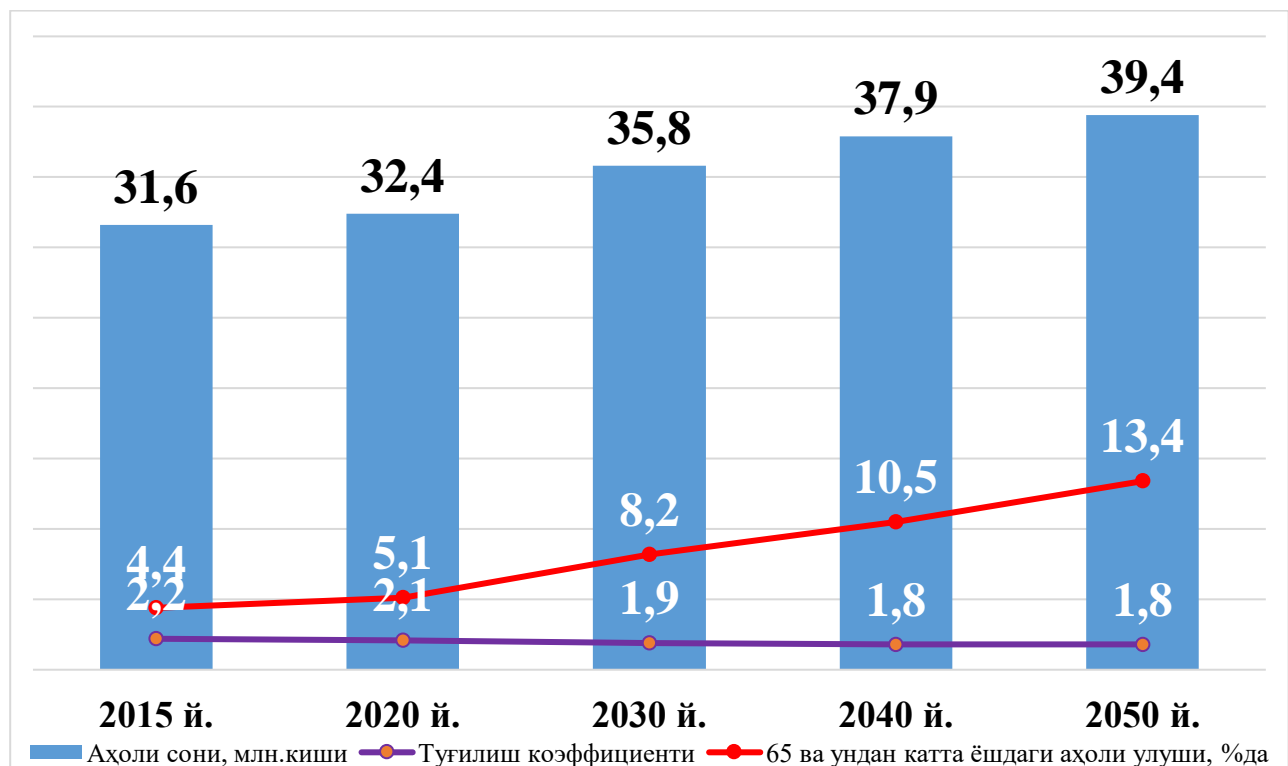
Ўтказилаган таҳлил натижаларга кўра, яқин келажакда қуйидаги омиллар пенсия ва бошқа ижтимоий нафақаларни молиялаштиришга салбий таъсир кўрсатиши мумкин:

1. Демографик ўзгаришларнинг пенсия таъминоти тизимига таъсири

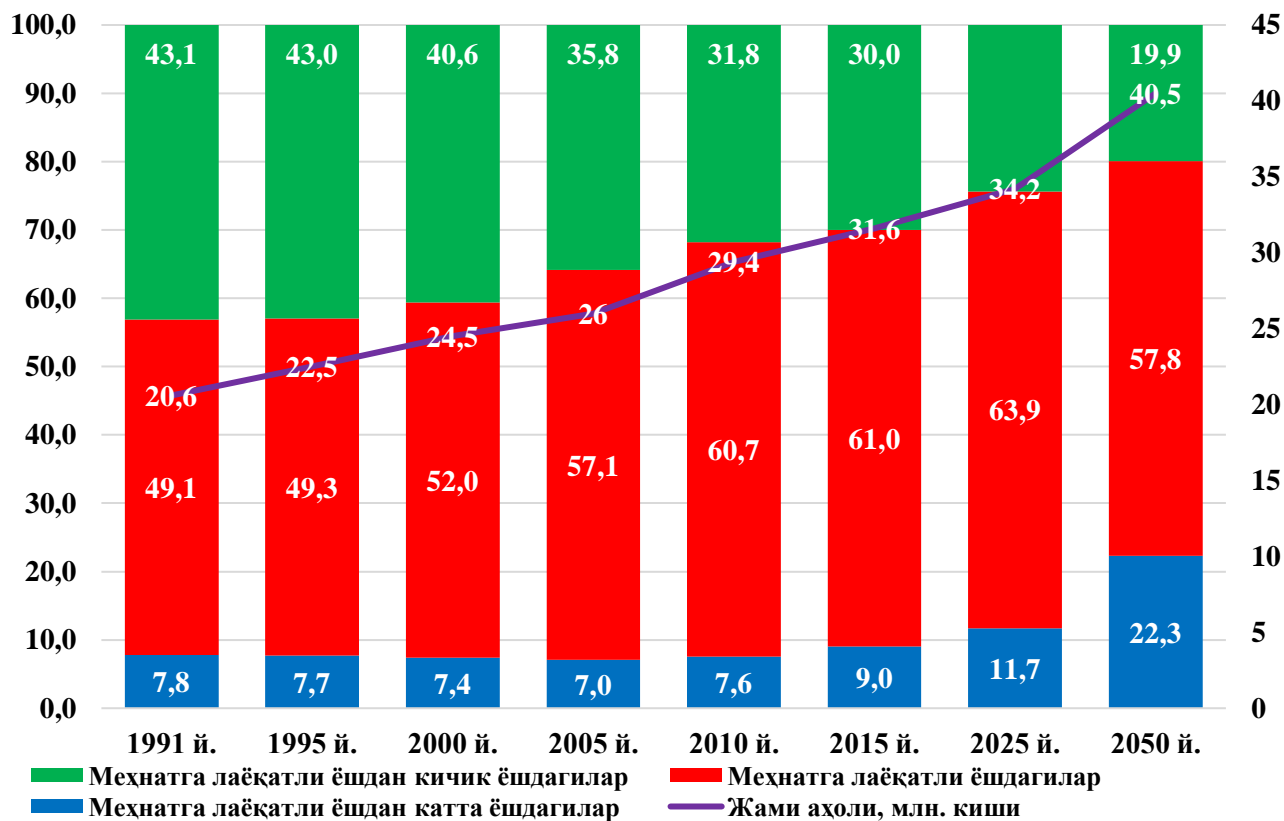
Сўнги йилларда, Ўзбекистон Республикасида мамлакатнинг иқтисодий фаол аҳолисига пенсия тўловлари бўйича юки ошмоқда. Аҳолининг 2018-2025 йиллари учун

демографик прогнозларга кўра, пенсия ёшидаги аҳолининг улуши (1,2 млн. кишига) ошиши кутилмоқда, бу эса ўз навбатида Пенсия жамғармаси харажатларининг мутаносиб равишда ошишини кўрсатади.

Ёшга доир пенсия тайинлаш учун мурожаатларнинг асосий ўсиши, туғилиш даражаси юқори бўлган (“Беби-бум” 50 – 60-йиллар) даврда туғилган фуқароларни, умумий белгиланган пенсия ёшига етиши билан боғлиқ.

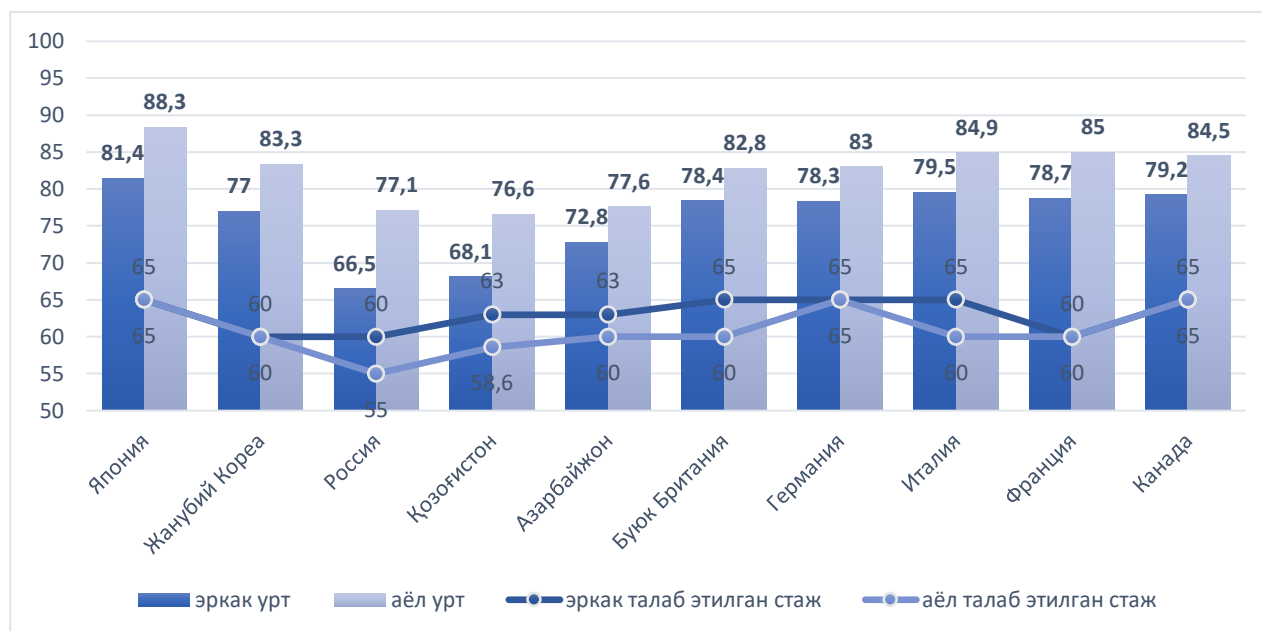
**2-расм. Ўзбекистон демографик кўрсаткичлари прогнози
(2010-2050 йй.)**

расм. Ўзбекистон аҳолиснинг ёш таркиби, 1991-2050 йй., %

3-

Шу билан бирга, ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, дунёда эркак ва аёллар учун ўртача пенсия ёши 62 ёшни ташкил этса, Ўзбекистон Республикасида ушбу кўрсаткич 57,5 ёшни ташкил этади (аёллар учун – 55 ёш, эркаклар учун эса – 60 ёш).

4-расм. 2018 йил ҳолатига давлатларда умр кўриш давомийлиги ва ёшга доир пенсия чиқиш талаблари¹

2. Ижтимоий суғурта тизимини молиялаштиришда аҳолини мутаносиб иштирокини таъминлаш зарурияти

Фуқароларнинг ижтимоий суғурта тизимида узлуксиз ва узоқ муддат иштирокини рағбатлантириш механизми мураккаб ва шаффоф бўлмасдан қолмоқда, бунинг натижасида меҳнатга лаёқатли аҳолининг деярли 60% (қарийб 17 млн. киши), демак 10,2 млн. киши давлат ижтимоий суғуртаси билан қамраб олинмаган, яъни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ижтимоий тўловларни амалга оширмаяпти.

Ҳалқаро меҳнат ташкилотининг талабарига мувофиқ, фуқароларнинг пенсия таъминоти тизимини барқарор ривожланиши учун бадал тўловчилар сонининг пенсия олувчиларга ўзаро нисбати 1:4 даражада бўлиши керак. Бироқ, бугунги кунда Ўзбекистонда бу кўрсаткич ўртача 1:1,5га тенг. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, пенсионерлар сонининг ишловчи аҳолига нисбати 2009 йилдаги 61 %дан 2017 йилда 66 %га ўсди.

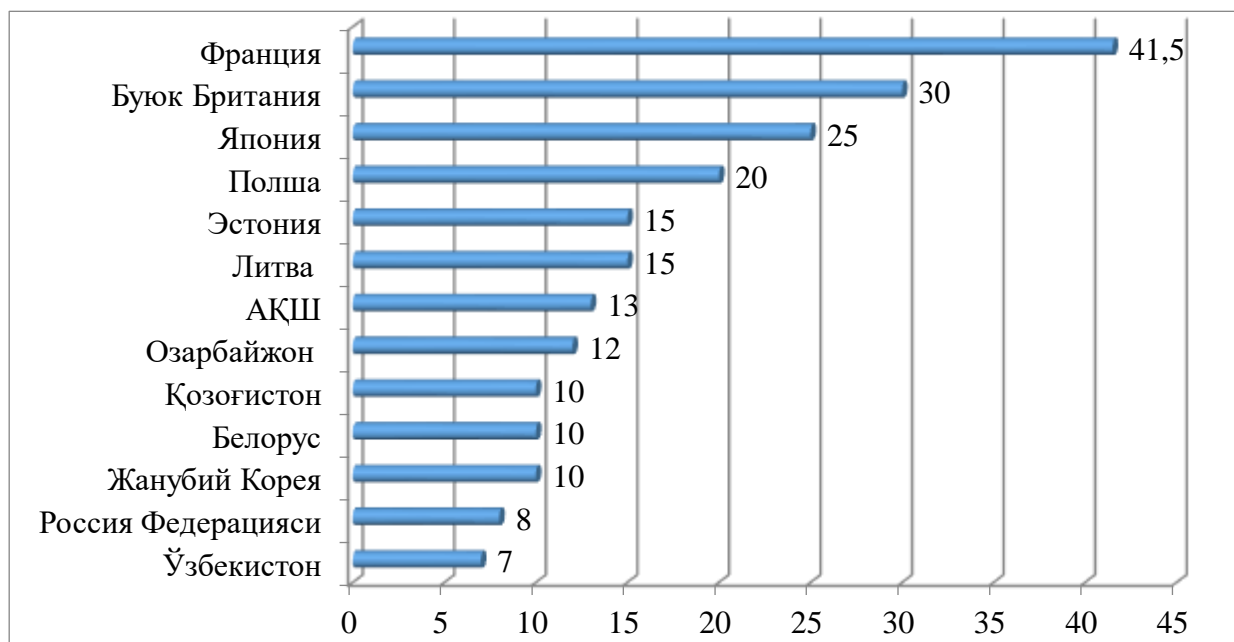
1-жадвал

**Пенсия ёшидаги аҳолининг боғлиқлик коэффициенти
(65 ва ундан юқори ёшдагиларнинг 15-64 ёшдаги ишчи кучига нисбати)**

Давлатлар	2015 йил	2020 йил	2025 йил	2030 йил	2035 йил	2040 йил	2045 йил	2050 йил
Хитой	12,0	15,1	17,6	21,4	26,7	31,0	32,0	33,4
Жанубий Корея	16,3	19,6	25,7	32,6	39,6	46,1	50,3	54,7
Тайланд	11,2	13,7	17,0	20,5	23,6	25,8	27,1	28,4
Белоруссия	17,3	19,0	22,9	26,1	27,3	29,0	31,5	36,1
Грузия	19,7	21,9	25,9	30,6	32,1	33,4	34,7	37,6
Қозоғистон	9,1	10,6	12,6	14,4	15,2	16,4	17,8	19,9
Россия	17,5	20,1	24,0	26,6	26,9	27,9	29,9	34,2
Украина	20,8	22,5	25,6	28,1	28,9	30,3	32,6	36,9
Ўзбекистон	5,7	6,6	8,7	10,9	12,4	14,0	15,6	18,2
Австралия	21,2	23,5	26,2	28,5	29,9	31,2	31,4	32,0
Франция	26,4	28,9	31,5	33,8	35,5	36,7	36,5	36,9
Япония	38,7	41,9	43,2	44,4	47,2	53,5	57,6	59,7
Буюк Британия	24,9	25,8	27,2	29,7	32,1	33,2	33,0	33,5
АҚШ	19,3	21,9	24,8	27,1	27,9	28,1	28,2	28,9
Аргентина	15,1	16,0	17,0	18,0	19,1	20,8	23,7	26,1
Бразилия	10,2	11,9	14,2	17,2	20,0	22,8	26,3	30,7

3. Молиявий маблағларни тақсимлашдаги самарасиз инструментларнинг мавжудлиги ва ижтимоий суғуртадаги рағбатлантирувчи механизмларнинг заифлиги

Иш стажига нисбатан 7 йил давомийликдаги минимал талабнинг мавжудлиги фуқароларнинг давлат ижтимоий суғуртасидаги иштирокида салбий акс этади. Масалан, ҳозирги вақтда, иш ҳақининг ўртача даражасида 30 йил иш стажига (талаб этилган – 25 йил) эга бўлган эркак кишининг пенсия миқдори билан 10 йиллик иш стажига эга бўлган (минимал талаб этилган – 7 йил) эркак кишининг пенсия миқдори ўртасидаги фарқ тахминан 200 минг сўми ташкил этади.

5-расм. 2017-йилда айрим мамлакатларда пенсия олиш учун талаб этиладиган энг кам иш стажы, йил ҳисобида

**O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi
boshqarma boshlig‘i**

B.B. Khidirbaev

**KAMBAG‘ALIKNI QISQARTIRISH YO‘NALISHIDA YANGI
YONDASHUVLARNI JORIY QILISH**

KIRISH

Kambag‘allik masalasi zamonaviy dunyoning eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammolaridan biridir. Aholi turmush darajasini yaxshilash, kambag‘al oilalar va mahallalarning iqtisodiy ahvolini yaxshilash iqtisodiy siyosatning asosiy maqsadlaridan hisoblanadi. Tadbirkorlik faoliyati esa iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim vositadir. Ushbu tezisda tadbirkorlarni kambag‘al oila va mahallalarning rivojlanishiga jalb qilishning usullari, natijalari va istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

1. Kambag‘allikni kamaytirishda tadbirkorlikning ahamiyati:

Yangi ish o‘rinlarini yaratish:

Tadbirkorlik faoliyati tufayli mahallalarda yangi ish o‘rinlari yaratiladi, bu esa kambag‘allikni kamaytirishda asosiy omil hisoblanadi.

Mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish:

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali mahalliy ishlab chiqarish kengayadi, xizmat ko‘rsatish sohalari rivojlanadi.

Aholi daromadlarini oshirish:

Tadbirkorlik imkoniyatlari orqali mahalla aholisi doimiy daromad manbaiga ega bo‘ladi.

Innovatsiyalarni jalb qilish:

Tadbirkorlar tomonidan kiritilgan yangi texnologiyalar va ish uslublari mahalliy iqtisodiyotni samarador qiladi.

2. Kambag‘al oilalar va mahallalar bilan ishlashda tadbirkorlarni jalb qilish yo‘llari:

2.1. Moliyaviy yordam va rag‘batlantirish mexanizmlari:

Imtiyozli kreditlar va subsidiyalar:

Tadbirkorlar uchun davlat tomonidan past foizli kreditlar ajratilishi ular faoliyatini rivojlantirishga imkon beradi.

Davlat tomonidan grantlar berish:

Tadbirkorlik loyihalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida grant dasturlarini kengaytirish.

Soliq imtiyozlari:

Kambag'al mahallalarda faoliyat yurituvchi tadbirkorlarga soliqlar bo'yicha yengilliklar yaratish.

2.2. Mahalliy imkoniyatlarni aniqlash va rivojlantirish:

Mahalla resurslarini tahlil qilish orqali qaysi sohalarni rivojlantirish samarali bo'lishini aniqlash.

Mahallalarda mavjud muammolarni aniqlab, ularga tadbirkorlik yechimlarini taklif etish.

2.3. Kambag'al oilalar uchun tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish:

O'quv dasturlari:

Kambag'al oila vakillariga tadbirkorlik va biznes yuritish bo'yicha bepul treninglar o'tkazish.

Kooperativlar tashkil etish:

Mahalliy tadbirkorlik loyihalarida kambag'al oilalar va mahalla vakillarining faol ishtirokini ta'minlash.

2.4. Tadbirkorlikka ijtimoiy mas'uliyat yuklash:

Tadbirkorlarning kambag'al oilalarga homiylik qilishlari uchun davlat tomonidan motivatsiya berish.

Mahallalardagi ijtimoiy loyihalarda tadbirkorlarni bevosita ishtirok ettirish.

3. Amaliyotdagi natijalar:

Misollar:

Samarqand viloyatida amalga oshirilgan loyihalarda kambag'al oilalarning daromad manbalari 30% ga oshgan.

Toshkent shahrida tadbirkorlar ishtirokida tashkil etilgan ishlab chiqarish korxonalarini minglab oilalarni ish bilan ta'minlagan.

Natijalar:

Mahallalarda iqtisodiy faollik oshgan.

Kambag'al oilalar o'zini o'zi ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lgan.

Aholining tadbirkorlik sohasiga bo'lgan qiziqishi kuchaygan.

4. Amalga oshiriladigan tavsiyalar:

Davlat dasturlarida tadbirkorlik faoliyatini keng qamrovli qo'llab-quvvatlash.

Mahallalarga innovatsion texnologiyalarni olib kirishda tadbirkorlarning ishtirokini ta'minlash.

Tadbirkorlik faoliyatini kuchaytirish uchun xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish.

XULOSA

Kambag'al oila va mahallalarni kambag'allikdan chiqarishda tadbirkorlik faoliyati asosiy vosita hisoblanadi. Davlat tomonidan tadbirkorlar uchun qo'llab-quvvatlovchi tizimlar va rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish, mahallalarda ijtimoiy-iqtisodiy faollikni oshirish imkonini beradi. Bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, davlat va tadbirkorlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va kengaytirish zarur.

**REASONS BEHIND DISTINCTION IN LIFE EXPECTANCY OF
DEVELOPED COUNTRIES AND DEVELOPING COUNTRIES**

Abduvohidov N.Z., Ro‘ziyeva G.T

**The Termiz University of Economics and Service, Termiz city, Farovon massif e-
mail:abduvohidovnemat70@gmail.com**

ABSTRACT

In the medieval ages, people usually had concise life spans but life expectancy grew as the standard of life and medicine grew. Today life expectancy is different in all countries, however, people in developed countries are known to live longer than those in developing countries. In this article we will learn about the main factors leading to longer life spans in developed countries and the causes of shorter life expectancy in developing countries and make a general conclusion.

Keywords: life expectancy, developed countries, developing countries, factors

INTRODUCTION: Life expectancy refers to the number of years, a person is expected to live based on the statistical average. It depends upon the geographical background of the area. In pre modernization of world, life expectancy was round about 30 years in all regions of the world. Life expectancy increased in the early 19th century but in the same countries, it stayed low in the rest of the world. It shows that health standards are not the same across the globe. In the 20th century this global inequality decreased and similarly today the life expectancy is approaching up to 70 to 75 years and similarly no country in the world today has a lower life expectancy than the countries with high life expectancy in 1800 This table shows the life expectancy between males and females in different countries. From the chart, we can see the difference between the life spans of people in developed countries and developing countries.

Male		Female	
Country	Years	Country	Years
Highest		Highest	
Switzerland	81.3	Japan	86.8
Iceland	81.2	Singapore	86.1
Australia	80.9	Spain	85.5
Sweden	80.7	Republic of Korea	85.5
Israel	80.6	France	85.4
Japan	80.5	Switzerland	85.3
Italy	80.5	Australia	84.8
Canada	80.2	Italy	84.8
Spain	80.1	Israel	84.3
Singapore	80.0	Iceland	84.1
Lowest		Lowest	
Lesotho	51.7	Chad	54.5
Chad	51.7	Côte d'Ivoire	54.4
Central African Republic	50.9	Central African Republic	54.1
Angola	50.9	Angola	54.0
Sierra Leone	49.3	Sierra Leone	50.8

1. HEALTH QUALITY AND ACCESS DEVELOPED COUNTRIES. Access and Quality of Healthcare in Developed Countries: Because healthcare systems in developed countries are usually universal or heavily subsidized, most people there have access to healthcare. These countries have facilities that can handle a range of medical ailments, highly qualified medical professionals, and cutting-edge medical equipment. Prioritizing preventative care, which includes vaccines, routine screenings, and early disease identification, lowers mortality rates. For example, conditions such as cancer and heart disease are often detected early and effectively treated.

DEVELOPING COUNTRIES. Many developing nations have inadequately equipped and underfunded healthcare systems. Particularly in rural locations, there can be a serious lack of hospitals, clinics, and medical staff. Exorbitant expenses frequently discourage people from obtaining medical attention, which results in complications and untreated illnesses. The lack of widespread access to preventive care contributes to the persistence of diseases including HIV/AIDS, malaria, and tuberculosis.

2. ECONOMIC STABILITY DEVELOPED COUNTRIES. Governments may invest in public health infrastructure, including sewage treatment, clean water systems, and disease prevention initiatives, when their economies are stable. People with high per capita wages can afford better housing, food, and healthcare, among other aspects of healthier living. Additionally, having financial stability lowers stress and worry, which are linked to dangers to one's bodily and mental well-being.

DEVELOPING COUNTRIES. Widespread poverty is frequently caused by economic instability, which also restricts access to wholesome food, education, and basic medical care. These nations' governments find it difficult to devote enough money to public welfare and healthcare initiatives. Many people are forced to live in filthy, crowded conditions due to economic challenges, which makes them more susceptible to infectious diseases.

3. NUTRITION AND FOOD SECURITY DEVELOPED COUNTRIES. A vast range of foods, such as fresh fruits, vegetables, meats, and fortified staples, are available to people in industrialized nations. Except in underprivileged societies, malnutrition is uncommon. While safety regulations guarantee food quality and hygiene, public awareness campaigns promote healthy eating habits. Healthcare institutions are prepared to handle associated disorders including diabetes and heart disease, but overnutrition (obesity) presents a problem.

DEVELOPING COUNTRIES. A recurring problem in many emerging nations is food insecurity. Famine and undernutrition, especially in children and pregnant women, are caused by poor farming practices, climate change, and unstable economies. Because malnutrition impairs immunity, people are more vulnerable to illnesses like diarrhea or pneumonia. Children frequently have developmental delays and stunted growth.

4. EDUCATION DEVELOPED COUNTRIES. Widespread access to high-quality education and high literacy rates enable people to make knowledgeable decisions about their health. Education improves one's understanding of illness prevention, cleanliness, and nutrition. Health activities including immunization drives and anti-smoking campaigns are frequently held in schools. Access to health resources is further enhanced by the fact that educated persons typically earn more money.

DEVELOPING COUNTRIES. Lack of education limits knowledge of proper cleanliness and health habits, particularly for girls. People who are illiterate may not comprehend medical instructions, which could result in incorrect prescription administration or a failure to identify symptoms of a disease. Poor health outcomes are perpetuated by uneducated populations' decreased likelihood of seeking healthcare or adhering to preventive measures.

5. SANITATION AND CLEAN WATER DEVELOPED COUNTRIES. Exposure to dangerous diseases is decreased by contemporary sanitation systems, such as sewage treatment plants and waste disposal facilities. The widespread availability of safe drinking water helps to reduce waterborne illnesses like cholera and typhoid. Campaigns for public health make sure that people know how important it is to wash their hands and practice good hygiene.

DEVELOPING COUNTRIES. Widespread water source contamination results from a lack of access to sanitary facilities and clean water. Diseases spread more easily when garbage is not managed properly. In these areas, diarrheal illnesses are a major cause of death for kids. Rapid urbanization and a lack of money can impede efforts to improve sanitation.

6. LIFESTYLE AND PREVENTIVE CARE DEVELOPED COUNTRIES. Regular health examinations and screenings are typical in industrialized countries, enabling the early detection of diseases including cancer, high blood pressure, and cholesterol. Medical therapies are used to treat lifestyle diseases, and public health campaigns encourage good diet, exercise, and abstaining from smoking and excessive alcohol use.

DEVELOPING COUNTRIES. Preventive care is frequently inaccessible or prohibitively expensive. Many patients wait until their symptoms worsen before seeking medical attention, which results in late-stage disease diagnosis. There is little knowledge of the long-term effects of bad habits like smoking or eating poorly. Although they are more common, lifestyle-related diseases including diabetes and heart disease are frequently left untreated.

TECHNOLOGICAL ADVANCEMENTS DEVELOPED COUNTRIES. AI-driven diagnostics and robotic surgery are only two examples of the many applications for advanced technology. Modern medications and medical equipment make it possible to treat rare and chronic illnesses more effectively. Once-fatal illnesses are now controllable thanks to ongoing research and development improvements in therapy.

DEVELOPING COUNTRIES. A lot of medical facilities use antiquated or broken equipment. Contemporary therapies and diagnostic equipment are frequently inaccessible or unaffordable. This makes it more difficult to successfully manage complicated illnesses or handle medical emergencies.

SOCIAL SAFETY NETS DEVELOPED COUNTRIES. Welfare programs lower poverty and related health risks by giving elderly, disabled, or jobless people cash support. Programs like food aid and public housing guarantee that basic necessities are satisfied, shielding disadvantaged groups from severe adversity.

DEVELOPING COUNTRIES. Vulnerable groups are left without assistance by inadequate or nonexistent social safety nets. Families can be swiftly thrust into poverty by economic shocks, natural disasters, or medical emergencies, which exacerbate health issues and hunger.

CONCLUSION

A complex interaction of healthcare, economic, social, and environmental factors shapes the difference in life expectancy between industrialized and poor nations. Strong healthcare systems, stable economies, cutting-edge technology, and effective public health regulations all contribute to developed nations' advantages in providing access to high-quality healthcare, wholesome living environments, and preventative measures. High levels of education and literacy also promote improved health awareness and decision-making.

On the other hand, developing nations deal with a number of serious issues, such as inadequate access to education, poor sanitation, malnutrition, and healthcare infrastructure. The persistence of infectious diseases, poor governance, and economic instability frequently make these problems worse. Health disparities are made worse by political unrest and a lack of social safety nets, which puts vulnerable groups at greater risk of dying young. A multifaceted strategy is needed to address these gaps, one that includes funding economic growth and education, guaranteeing clean water and sanitation, bolstering public health systems, and expanding access to healthcare. To overcome these obstacles and raise life expectancy generally, poor nations can benefit from targeted finance, technology transfer, and international cooperation. In the end, reducing the disparity in life expectancy and attaining sustainable global development depend on fair investments in health and wellbeing.

Sources:

<https://ourworldindata.org/>

<https://equityhealthj.biomedcentral.com/>

<https://www.visualcapitalist.com/which-countries-are-the-healthiest-in-2024/>

[https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=RBPGeaKx&id=07A3DDC84A6C5445E2461698C346176D94EB6BB2&thid=OIP.RBPGeaKxtwuWbir8HZ_lkgHaHS&mediaurl=https%3a%2f%2fi.dailymail.co.uk%2fi%2fpix%2f2016%2f05%2f19%2f14%2f3460F18A00000578-3598617-](https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=RBPGeaKx&id=07A3DDC84A6C5445E2461698C346176D94EB6BB2&thid=OIP.RBPGeaKxtwuWbir8HZ_lkgHaHS&mediaurl=https%3a%2f%2fi.dailymail.co.uk%2fi%2fpix%2f2016%2f05%2f19%2f14%2f3460F18A00000578-3598617-59_1463663995256.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fR.4413c679a2b1b70b966e2afc1d9fe592%3frik%3dsmvrlG0XRsoYFg%26pid%3dImgRaw%26r%3d0&exph=946&expw=962&q=countries+with+lovs+life+expectancy&simid=608040376436226177&FORM=IRPRST&ck=09180B74B23C06B73ACDFDC439D5C617&selectedIndex=4&itb=0)

[The tables shows the countries with the highest and lowest life -a-](https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=RBPGeaKx&id=07A3DDC84A6C5445E2461698C346176D94EB6BB2&thid=OIP.RBPGeaKxtwuWbir8HZ_lkgHaHS&mediaurl=https%3a%2f%2fi.dailymail.co.uk%2fi%2fpix%2f2016%2f05%2f19%2f14%2f3460F18A00000578-3598617-59_1463663995256.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fR.4413c679a2b1b70b966e2afc1d9fe592%3frik%3dsmvrlG0XRsoYFg%26pid%3dImgRaw%26r%3d0&exph=946&expw=962&q=countries+with+lovs+life+expectancy&simid=608040376436226177&FORM=IRPRST&ck=09180B74B23C06B73ACDFDC439D5C617&selectedIndex=4&itb=0)

[59_1463663995256.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fR.4413c679a2b1b70b966e2afc1d9fe592%3frik%3dsmvrlG0XRsoYFg%26pid%3dImgRaw%26r%3d0&exph=946&expw=962&q=countries+with+lovs+life+expectancy&simid=608040376436226177&FORM=IRPRST&ck=09180B74B23C06B73ACDFDC439D5C617&selectedIndex=4&itb=0](https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=RBPGeaKx&id=07A3DDC84A6C5445E2461698C346176D94EB6BB2&thid=OIP.RBPGeaKxtwuWbir8HZ_lkgHaHS&mediaurl=https%3a%2f%2fi.dailymail.co.uk%2fi%2fpix%2f2016%2f05%2f19%2f14%2f3460F18A00000578-3598617-59_1463663995256.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fR.4413c679a2b1b70b966e2afc1d9fe592%3frik%3dsmvrlG0XRsoYFg%26pid%3dImgRaw%26r%3d0&exph=946&expw=962&q=countries+with+lovs+life+expectancy&simid=608040376436226177&FORM=IRPRST&ck=09180B74B23C06B73ACDFDC439D5C617&selectedIndex=4&itb=0)

**Oziq-ovqat sanoatida qo'llanilayotgan fermentlarni sintezlovchi
mikroorganizmlarning biologik tasnifi**

Xabibullayev Najmiddin Muxiddin o'g'li

Xabibullayevnajmiddin38@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoatida qo'llaniladigan fermentlarni sintezlovchi mikroorganizmlarning biologik tasnifi yoritilgan. Fermentlar oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash va sifatini yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular bakteriyalar, zamburug'lar va xamirturushlar tomonidan ishlab chiqariladi. Maqolada ushbu mikroorganizmlarning asosiy turlari, ularning fermentativ faolligi va oziq-ovqat texnologiyalarida qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoatida mikrobiologik jarayonlarni yanada takomillashtirish uchun asos yaratadi.

Аннотация

В данной статье рассмотрена биологическая классификация микроорганизмов, синтезирующих ферменты, используемые в пищевой промышленности. Ферменты играют ключевую роль в переработке пищевых продуктов и улучшении их качества. Они вырабатываются бактериями, грибами и дрожжами. В статье представлены основные виды этих микроорганизмов, их ферментативная активность и применение в пищевых технологиях. Результаты исследования создают основу для дальнейшего совершенствования микробиологических процессов в пищевой промышленности.

Abstract.

This article explores the biological classification of microorganisms that synthesize enzymes used in the food industry. Enzymes play a crucial role in food processing and quality improvement. They are produced by bacteria, fungi, and yeasts. The article highlights the main types of these microorganisms, their enzymatic activities, and their applications in food technologies. The findings provide a foundation for further advancements in microbiological processes within the food industry.

Kalit so'zlar. Fermentlar, mikroorganizmlar, oziq-ovqat sanoati, biologik tasnif, bakteriyalar, zamburug'lar, xamirturushlar, fermentativ jarayonlar.

Ключевые слова. Ферменты, микроорганизмы, пищевая промышленность,

биологическая классификация, бактерии, грибы, дрожжи, ферментативные процессы.

Keywords. Enzymes, microorganisms, food industry, biological classification, bacteria, fungi, yeasts, enzymatic processes.

Fermentlar va ularning oziq-ovqat sanoatidagi ahamiyati
Fermentlar (enzimlar) biologik katalizator sifatida turli kimyoviy reaksiyalarni tezlashtiradi. Oziq-ovqat sanoatida eng ko'p ishlatiladigan fermentlar:

Amilazalar – kraxmalni glyukoza va maltodextrinlarga aylantiradi.

Proteazalar – oqsillarni parchalashda qo'llaniladi (masalan, pishloq ishlab chiqarishda).

Lipazalar – yog'larni glitserin va yog' kislotalariga parchalaydi.

Sellulazalar – o'simlik tolalarini qayta ishlashda yordam beradi.
Mikroorganizmlarning biologik tavsifi. Fermentlarni sintezlovchi mikroorganizmlar uchta asosiy guruhga bo'linadi: bakteriyalar, zamburug'lar va xamirturushlar. Bakteriyalar ferment ishlab chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Ular yuqori darajadagi fermentativ faollikka ega bo'lib, turli sharoitlarga moslashgan.

Bacillus turi: Amilaza va proteazalarni sintezlaydi. Masalan, *Bacillus subtilis* proteaza ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi.

Lactobacillus turi: Sut mahsulotlarini tayyorlashda laktaza va boshqa fermentlar ishlab chiqaradi.

Zamburug'lar fermentlarni sintezlashda yuqori samaradorlikka ega.

Aspergillus niger: Amilaza, glukoamilaza va pektinazalarni ishlab chiqaradi. Ushbu mikroorganizmlar sharbatlarni tiniqlashtirish va shakar ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi.

Rhizopus oryzae: Lipaza ishlab chiqarishda ishlatiladi.
Xamirturushlar. Xamirturushlar spirtli ichimliklar va xamir mahsulotlarini tayyorlashda fermentativ jarayonlar uchun muhim hisoblanadi.

Saccharomyces cerevisiae: Spirtli ichimliklar va non tayyorlashda asosiy mikroorganizmdir. Ushbu tur invertaza va maltazalarni ishlab chiqaradi.

Candida utilis: Nukleazalar va boshqa fermentlarni sintezlaydi.

Oziq-ovqat sanoatida fermentlarni qo'llash
Mikroorganizmlar yordamida ishlab chiqarilgan fermentlar quyidagi jarayonlarda keng qo'llaniladi:

Non va xamir mahsulotlari ishlab chiqarishda (amilazalar).

Pishloq tayyorlashda (renin va proteazalar).

Meva va sabzavot sharbatlarini tiniqlashtirishda (pektinazalar).

Sutni laktoza komponentidan tozalashda (laktaza).

Yog'lar va moylarni parchalashda (lipazalar).

Fermentlar va ularning oziq-ovqat sanoatidagi ahamiyati

Fermentlar – bu biologik katalizatorlar bo'lib, ular turli xil kimyoviy reaksiyalarni tezlashtiradi. Oziq-ovqat sanoatida fermentlar mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Fermentlarning asosiy xususiyatlari

Spetsifiklik: Fermentlar faqat ma'lum substratlar bilan ishlaydi.

Faollikning sezuvchanligi: Temperaturaning o'zgarishi, pH va boshqa sharoitlar fermentlar faolligiga ta'sir qiladi.

Katalitik samaradorlik: Fermentlar kimyoviy jarayonlarni odatdagi sharoitlarda yuz minglab marta tezlashtiradi.

Oziq-ovqat sanoatida qo'llaniladigan fermentlar turlari va ularning vazifalari:

Non mahsulotlari tayyorlash: Xamirga qo'shilgan amilazalar kraxmalni fermentatsiya uchun zarur bo'lgan shakarga aylantiradi. Bu jarayon non hajmini oshiradi va yumshoqlik beradi.

Sut mahsulotlarini ishlab chiqarish: Proteazalar sutni ivitishda, laktazalar esa laktozani parchalashda qo'llaniladi.

Sharbatlar ishlab chiqarish: Pektinazalar sharbatni tiniqlashtiradi va iste'molchilar uchun jozibador qiladi.

Spirтли ichimliklar tayyorlash: Amilazalar va glukoamilazalar shakarning fermentatsiyasiga yordam beradi.

Fermentlarning ahamiyati

Mahsulot sifati: Mahsulotning mazasini, tuzilishini va saqlanish muddatini yaxshilaydi.

Tejamkorlik: Energiya va vaqtni tejash orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

Ekologik xavfsizlik: Fermentlar tabiiy moddalar bo'lib, kimyoviy katalizatorlarga nisbatan ekologik jihatdan qulay.

Oziq-ovqat sanoati fermentlardan foydalanish orqali nafaqat iste'molchilarga sifatli mahsulotlar taqdim etadi, balki texnologik jarayonlarni yanada samarali qiladi. Shu bois fermentlar mikrobiologiya va biotexnologiya sohasining kelajakdagi rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi.

Mikroorganizmlarning biologik tasnifi

Mikroorganizmlar – bu mikroskopik o'lchamlardagi tirik organizmlar bo'lib, ular turli biologik jarayonlarda ishtirok etadi. Oziq-ovqat sanoatida fermentlarni sintezlashda qo'llaniladigan mikroorganizmlar uch asosiy guruhga bo'linadi: bakteriyalar, zamburug'lar va xamirturushlar.

Bakteriyalar bir hujayrali mikroorganizmlar bo'lib, ular yuqori darajadagi fermentativ faollikka ega. Bakteriyalar oziq-ovqat sanoati uchun quyidagi fermentlarni ishlab chiqaradi: amilaza, proteaza, lipaza, laktaza va boshqalar.

Mashhur bakteriya turlari:

Bacillus subtilis: proteaza ishlab chiqaradi, go'sht va pishloq mahsulotlarida ishlatiladi.

Bacillus amyloliquefaciens: amilaza ishlab chiqaradi, kraxmalli mahsulotlar tayyorlashda qo'llaniladi.

Lactobacillus casei, *Lactobacillus bulgaricus*: sut mahsulotlarini fermentatsiya qilishda muhim.

Streptococcus thermophilus: yogurt va pishloq ishlab chiqarishda qo'llaniladi.

Zamburug'lar eukariot mikroorganizmlar bo'lib, ular o'zining fermentativ faolligi bilan ajralib turadi. Oziq-ovqat sanoatida ular asosan selluloza, pektin va kraxmalni parchalash uchun ishlatiladi.

Aspergillus niger: amilaza, glukoamilaza va pektinazalar ishlab chiqaradi, sharbat va sirop tayyorlashda ishlatiladi.

Aspergillus oryzae: fermentlar pivoni tayyorlashda qo'llaniladi.

Rhizopus oryzae: lipaza ishlab chiqaradi, yog'larni qayta ishlash uchun muhimdir.

Penicillium roqueforti: pishloq ishlab chiqarishda fermentatsiya jarayonini boshqaradi.

Saccharomyces cerevisiae: spirtli ichimliklar va non ishlab chiqarishda asosiy mikroorganizmdir. Invertaza va maltazalarni ishlab chiqaradi.

Candida turi

Candida utilis: oqsil sintezi va nukleaza fermentlarini ishlab chiqaradi.

Kluyveromyces lactis: laktaza fermenti ishlab chiqarishda muhim, laktoza-intoleransli mahsulotlar uchun ishlatiladi.

Mikroorganizmlarning tasnifi bo'yicha asosiy xususiyatlar:

Hujayra tuzilishi: Prokariotlar (bakteriyalar) va eukariotlar (zamburug'lar va xamirturushlar).

Faollik sharoitlari: Harorat, pH va kislorodga bo'lgan talabga ko'ra farqlanadi.

Ekologik moslashuvchanlik: Turli substratlar va sharoitlarda ishlash qobiliyati.

Foydalanilgan adabiyotlar

Goryachkovskiy, A. M. (2010). *Biologik kimyo asoslari*. Moskva: GEOTAR-Media.

Belyaeva, O. I., & Novikova, N. A. (2015). *Mikrobiologiya va oziq-ovqat texnologiyasi*. Sankt-Peterburg:.

Madigan, M. T., Bender, K. S., & Buckley, D. H. (2018). *Brock Biology of Microorganisms*. Pearson Education.

Prescott, L. M., Harley, J. P., & Klein, D. A. (2019). *Mikrobiologiya*. Moskva: BINOM Laboratoriya Znaniy.

Demain, A. L., & Solomon, N. A. (2007). *Industrial Microbiology and Biotechnology*. ASM Press.

Pandey, A., Soccol, C. R., & Mitchell, D. (2000). "Fermentation Technology and Its Applications in Food and Beverage Production." *Food Technology and Biotechnology*, 38(2), 101–112.

Ermakov, A. I., & Sokolov, V. D. (2009). *Biotexnologiya va oziq-ovqat fermentlari*. Moskva: KolosS.

Ray, B. (2001). *Fundamentals of Food Microbiology*. CRC Press.

Soetan, K. O., & Oyewole, O. E. (2009). "The Need for Adequate Processing to Reduce the Anti-Nutritional Factors in Plants Used as Human Foods and Animal Feeds." *African Journal of Food Science*, 3(9), 223–232.

O'zbekiston Respublikasi "Oziq-ovqat sanoati mikrobiologiyasi" qo'llanmalari va ilmiy ishlar to'plami (2020).

**BUDJET CHEGARASI XUSUSIYATLARI VA BUDJET CHIZIG‘INING
O‘ZGARISHI**

Olloqulova Feruza Mansurovna i.f.f.d.(PhD) Termiz davlat Universiteti

Choriyorov Behruz Ilhom o‘g‘li Termiz davlat Universiteti,

Iqtisodiyot ta’lim yonalishi 1-bosqich magistranti Tel.99-096-91-33

behruz.bek2409@mail.ru

Annotatsiya

Bu maqolada budjet tizimi va uning chegarasi hamda budjet chizig‘i haqida ma’lumotlar berilgan. Davlat budjeti davlat moliyasining markaziy bo‘g‘ini bo‘lishi bilan bir qatorda moliya tizimining ham asosini tashkil etadi. Davlat budjetining iqtisodiy tuzilishi va mazmuni bevosita davlatning funktsiya va majburiyatlaridan kelib chiqadi. Chunki davlat jamiyatni boshqarish uchun o‘z oldiga bir nechta vazifalarni qo‘yadiki, u vazifalarni moliyaviy mablag‘lar bilan ta’minlashda budjet mablag‘lari xizmat qiladi. Davlat budjetining kassali ijrosida g‘aznachilik tizimining bank tizimidan farqi shundaki, avvalo, budjet ijrosi jarayonida g‘aznachilik ikki oqimdagi pulmablag‘larini to‘playdi. Daromadlar va xarajatlar bir hisob raqamdan qilinadi, bunday tartib mavjud mablaglar bilan moliyalashtirish jarayonini tezlashtirishga imkon beradi.

Abstract

This article provides information about the budget system and its boundaries and budget line. The state budget, in addition to being the central link of state finance, also forms the basis of the financial system. The economic structure and content of the state budget directly follow from the functions and obligations of the state. Since the state sets itself several tasks to manage society, budget funds serve to provide these tasks with financial resources. The difference between the treasury system in the cash execution of the state budget and the banking system is that, first of all, in the process of budget execution, the treasury collects funds from two streams. Income and expenses are recorded from one account, this procedure allows you to speed up the process of financing with available funds.

**"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 2, Issue 11, Noyabr 2024

Kalit soʻzlar. Budget jarayoni. Byudjet tizimi. Byudjetlarini shakllantirish. Byudjetlarini tuzish, ko'rib chiqish. Qabul qilish va tasdiqlash.

Keywords. Budget process. Budget system. Budget formation. Budget preparation, review. Adoption and approva.

Budjetning kassa ijrosi deganda har bir budjetning daromadlari mazkur budjetni ijro etuvchi tegishli kassada jamg'arilishi tushuniladi. Shuningdek, ushbu budjetdan mablag' bilan ta'minlanuvchi barcha tashkilotlarga pul mablag'lari ushbu kassa orqali beriladi. Budjet ijrosi shunday jarayonki, u moliya yili mobaynida to'liq va o'z vaqtida, har bir manba bo'yicha daromadlarni tushishini, shuningdek, korxon va tashkilotlarni tasdiqlangan budjet xarajatlari smetasi chegarasida moliyalashtirilishini ta'minlaydi. Davlat budjeti g'azna ijrosi kassa birligi, budjet tashkilotlarini moliyalashtirish hisobini yuritish, budjet tiniqligi, budjet majburiyatlarini limiti, shartnomalarni ro'yxatga olish kabi tamoyillarga asoslanadi. Budjet mablag'larini taqsimlovchilari, taqdim qilingan mahsulotlar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar uchun hisob-kitobni amalga oshiruvchilar ya'ni budjetdan mablag' oluvchilardir yoki budjet tashkilotlaridir. Davlat budjeti ijrosi budjet jarayonidagi asosiy bosqichlardan biri hisoblanadiki, gazznachilikda belgilangan istiqbol ko'rsatkichlari, tasdiqlangan rejalar va ishlab chiqilgan dasturlarning amaliyotdagi ijrosi qattiq nazorat qilinadi.

Budjetning ijrosi - budjetning barcha daromadlarini to'liq va o'z vaqtida tushishini hamda barcha rejalashtirilgan budjet xarajatlarini moliyalashtirish ta'minlanishini ko'zda tutadi. Budjetning daromad qismini ijro etish yuridik va jismoniy shaxslardan soliq va soliqdan tashqari to'lovlar undirish hisobiga amalga oshiriladi. Bunda yuridik va jismoniy shaxslar tegishli to'lovlarni qonunda belgilangan muddatlar va tartibda mustaqil ravishda hisoblaydi va budjetga to'laydi. Budjetning kassali ijrosideganda har bir budjetning daromadlari mazkur budjetni ijro etuvchi tegishli kassada jamg'arilishi tushuniladi. Shuningdek, ushbu budjetdan mablag' bilan ta'minlanuvchi barcha tashkilotlarga pul mablag'lari ushbu kassa orqali beriladi. Budjet so'zi 15-asrlarda paydo bo'lgan bo'lib, O'rta asrlardagi Fransuz tilidan "bougette", qadimgi fransuz tilidagi "bouje", ya'ni "charm sumka, hamyon, kichik charm sumka", lotin tilidagi "bulga" so'zidan olingan bo'lib, "charm sumka" degan ma'nolarni anglatadi. Zamonaviy moliyaviy ma'nosi (1973) g'azznachilik vaziri fiskal

rejalarini o'zining hamyonida saqlashi degan tushunchani beradi. Boshqa ma'nosi 18-asrda "yangiliklar shodasi" bo'lib ko'chdi, shu sababdan bu so'zni ishlatish ayrim gazetalar uchun sarlavha sifatida ishlatilgan.

Budjet tuzilishi -Davlat byudjeti, Budjet tizimi, Budjetlararo munosabatlar shakllari, Budjet tasnifi, Budjet munosabatlari ning huquqiy asoslari, Davlat ixtiyoridagi markazlashgan pul fondlarini tuzish va ishlatish bilan bog'liq bo'lgan pul munosabatlari, Davlat boshqaruvining barcha pog'onalariga mos keluvchi turli darajadagi byudjetlar yig'indisi, Budjet jarayonida turli darajadagi byudjetlar o'rtasida sodir bo'ladigan iqtisodiy-huquqiy munosabatlar majmui, Budjet daromadlari, xarajatlari va taqchillikni moliyalashtirish manbalarining turli belgilariga ko'ra guruhlanishi, Davlat boshqaruvining har bir pog'onasida budjet jarayonida sodir bo'ladigan budjet munosabatlarini tartibga soluvchi qonuniy huquqiy va me'yoriy hujjatlar. O'zbekiston Respublikasining Budjet tuzilishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining har yili qabul qilinadigan "O'zbekiston Respublikasining davlat Budjeti to'g'risidagi" Qonuni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari prognozlari to'g'risida"gi Qarorlari va boshqa qonun hujjatlari asosida belgilanadi. "Budjet birinchi navbatda aniq olingan vaqt davomida daromadlar va xarajatlarni prognoz qiladi. U shu bilan birga asosli huquqlar asosida xarajatlar qilish va daromadlarni yig'ish demakdir. Davlat budjeti o'zining resurslari hisobi va bu resurslarni ma'muriy va ijtimoiy talablar uchun katta miqdordagi xarajatlarning qoplanishidir.

E.Bukning fikriga ko'ra, budjet 3 ta komponentdan tashkil topgan: moliyaviy reja; bajariladigan ish tartibini tuzish, tasdiqlash, rejani ijro etish va nazorat qilish; va ayrim hukumat vakillari bu har bir rejani bajarishga va shu tartibda ijro etishga ma'suldirlar."

Budjet

xususiyatlari:

- Bu o'tgan tajriba asosida ishlab chiqilgan tizimli, tashkiliy va ijroiyy reja va dasturdir.
- Bu aniq reja emas, lekin amaliy ish uchun qonuniy metoddir.
- Budjet hisobi taxminiy farazlarga asoslanmasligi va xolisona haqiqiy hisob-kitoblarga asoslangan holda bo'lishi lozim.

- Hukumatning barcha yillik daromadi va xarajatlarini qadamba-qadam tizimli ko'rsatishi lozim.
- Budget muvofiqlashtirilgan mukammal hisob-kitobdir.
- Umuman, bu moliya yili bilan mos keluvchi yillik rejadir.
- Budget tayyorgarligi va taqdimotini xususiy bo'lmagan a'zo budjetni qonuniy taqdim etish imtiyoziga ega.
- Parlamentar demokratik budjet qonuniy sanksiyalardan oldin qo'yiladi.
- Sanksiyalar e'loni xarajatlarni samarali boshqaradi.

Budget tizimining yagonaligi printsipi budjet hujjatlari va budjet hisobotlarining shakllari, budjet tasnifi yagona bo'lishi hamda budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlarini shakllantirish hamda ijro etish, budjet hisobini yuritish va budjet hisobotini tuzishning yagona tartibini nazarda tutishini anglatadi. Davlat budjetini tuzish quyidagi qonun-qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi: A) Budjet loyihasi amaldagi hokimyat(hukumat)ning budjet siyosati va fiskal siyosati bilan muvofiq bo'lishi kerak:

1) Tushunarlilik - *budjetdagi tushum(daromad)lar va chiqim(xarajat)lar shunday aks ettirilishi kerakki, undan oddiyshaxs foydalanganda ham uni to'liq tushinishi kerak*

2) Alohidalik(Yakkalik) - *Davlatning budjet loyihasi uning faqatgina moliyaviy operasialari bilan bog'liq bo'lib, unda moliyaga aloqasi bo'lmagan muammolar ta'sir etmasligi*

B) Budjet mexanizmining shakllanishi quyidagi omillarta'sirida vujudga keladi: 1) Yagonalik - *hukumatning barcha daromadlari barcha davlat tushumlari uchun yagona bo'lgan fondga yoki hisob raqamga tushishi;*

2) Maxsuslik - *bu omil hukumatning barcha daromadlari va xarajatlar moddalarini klassifikatsiyalashda maxsusshakldaligini bildiradi*

3) Davriylik - *Budjet rejasining ma'lum davr oralig'ida amalga oshirish uchun qonuniy shaklda tasdiqlangan.*

5) Maqsadga muvofiqlik - *qonun bo'yicha tasdiqlangan budjet rejasi amaliyot(budjet yili)da amalga oshirilgandan so'ng u haqiqiy hisoblanadi.*

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda budjet jarayonining ayrim bosqichlaribir nechta qonun hujjatlari bilan tartibga solinishi, ba’zi me’yoriy-huquqiyhujjatlarning normalari turlicha talqin qilinishi, bir xil normalarni hayotga tatbiqqilishning qiyinligi, «Budjet tizimi to‘g‘risida»gi qonunning alohida moddalariyangi talablarga muvofiq emasligi amaliyotda bir qancha muammolarni vujudgakeltirayotgan edi. Budjet kodeksi bu kamchiliklarni bartaraf etish, amaliyotdao‘zini oqlagan me’yorlar hamda xalqaro tajriba hisobga olingan holda ayniyo‘nalishdagi qonunchilikni takomillashtirish maqsadida butun budjet jarayoninitartibga soluvchi yagona hujjat sifatida ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O. G'aybullaev, U. O'roqov. O'zbekiston Respublikasida budjet tizimi va jarayoni: O'quv qo'llanma . Toshkent: Baktria press, 2015, 168 b.
2. Malikov T., Xaydarov N. Budjet (tizimi, tuzilmasi, jarayoni). O'quv qo'llanma. T.: Iqtisod-moliya, TMI-2008, 98b.
3. Karimova Z.X., Djamalov X.N., Islamqulov A.X. Budjet tizimi. O'quv qo'llanma. “VORIS-NASHRIYOT”. 2012. 208 b
4. Public budgeting systems / Robert Lee, Ronald Johnson, and Philip Joyce.- 9th ed. 2013.- 656 pages
5. Makarand A.Paithankar. Public Budgeting theory and practice. CreateSpace Independent Publishing Platform (4 Jun. 2016) USA.
6. Pulatov D., Nurmuxamedova B., “G'aznachilik”. Darslik. T: “SanoStandart”, 2014 y.
7. Qosimova G.A. “G'aznachilik”. O'quv qo'llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015 y.

MONETAR SIYOSAT VA MARKAZIY BANK

Olloqulova Feruza Mansurovna i.f.f.d.(PhD)Termiz davlat Universiteti
Boborahmatova Shohsanam Ibodullo qizi Termiz davlat Universiteti,

Iqtisodiyot ta'lim yonalishi, 1-bosqich magistranti Tel.99-096-91-33
[*shohsanamboboraxmatova@gmail.com*](mailto:shohsanamboboraxmatova@gmail.com)

Annotatsiya.

Bu maqolada monetar siyosat, pul-kredit operatsiyalari, markaziy bank tuzilishi haqida ma'lumotlar berilgan. Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadi bo'lgan iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta'minlashda transmission mexanizm foiz kanali ta'sirchanligini oshirish maqsadida pul-kredit operatsiyalari amalga oshiriladi. Pul-kredit operatsiyalari bank tizimi umumiy likvidligini tartibga solish orqali qisqa muddatli foiz stavkalarini boshqarishga yo'naltirilgan. Markaziy bank tomonidan ushbu operatsiyalar foiz koridori mexanizmi asosida amalga oshiriladi.

Abstract.

This article provides information on monetary policy, monetary and credit operations, and the structure of the central bank. Monetary and credit operations are carried out in order to increase the effectiveness of the transmission mechanism interest channel in ensuring price stability in the economy, which is the main goal of the central bank's activity. Monetary and credit operations are aimed at managing short-term interest rates by regulating the general liquidity of the banking system. These operations are carried out by the Central Bank on the basis of the interest corridor mechanism.

Kalit so'zlar: Kredit. Markaziy bank tizimi. Iqtisodiyot. Foiz stavkalar. Transmission mexanizm. Foiz koridori mexanizmi.

Keywords: Credit. Central banking system. Economy. Interest rates. Transmission mechanism. Interest corridor mechanism

Pul-kredit siyosatining maqsadi inflyatsiyaning 5 foizlik target darajasini ta'minlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun Markaziy bank asosiy stavkani o'zgartirish

orqali iqtisodiyotdagi yalpi talabni taklif darajasigacha muvozanatlashtirish choralari ko'rib boradi. Iqtisodiyotdagi foiz stavkalari darajasi bozor ishtirokchilarining qarz olish, sarmoya kiritish, jamg'arish yoki iste'mol qilish bo'yicha qarorlariga ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank asosiy stavkasining oshirilishi iqtisodiyotdagi foiz stavkalarini oshiradi. Yuqori foiz stavkalari jamg'arish vositalarining jozibadorligini oshiradi hamda qarz vositalariga talabni kamaytiradi. Bunday sharoitda bozor ishtirokchilari ko'proq jamg'arib, kamroq sarflashda davom etadi. Tovar va xizmatlar taklifi o'zgarmagan holda ularga bo'lgan talabning pasayishi iqtisodiyotdagi narxlarning barqarorlashuviga va natijada inflyatsiya darajasining pasayishiga xizmat qiladi. Aksincha, inflyatsiya prognoz davrida targetidan pasayib ketishi ehtimoli yuqori bo'lgan taqdirda asosiy stavka pasaytiriladi.

Markaziy bankning operatsion mexanizmi

Maqsadi	Instrument	Shartlari	Foiz stavkasi	Vazifasi
Likvidlikni taqdim etish	REPO auksionlari	7 kunlik (har dushanba) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka	Bank tizimi likvidligidagi vaqtinchalik taqchillikni qoplash
	SVOP auksionlari	7 kunlik (har dushanba) (11:30 - 12:00)		
	Overnajt REPO operatsiyalari	1 kunlik (10:00 - 16:00)	Asosiy stavka	Bank tizimi likvidligidagi kunlik taqchillikni qoplash
	Overnajt SVOP operatsiyalari		+ 2%	

"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

Volume 2, Issue 11, Noyabr 2024

Likvidlikni jalb etish	Overnayt depozit operatsiyalari	1 kunlik (10:00 - 16:00)	Asosiy stavka - 2%	Bank tizimi likvidligidagi kunlik ortiqchalikni jalb etish
	Depozit auksionlari	7 kunlik (har payshanba) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka	Bank tizimi likvidligidagi vaqtinchalik ortiqchalikni jalb etish
	Markaziy bank obligatsiyalari	12 oygacha (grafikka asosan) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka + 2% (yuqori chegara)	Bank tizimi likvidligidagi tarkibiy ortiqchalikni jalb etish

Pul agregatlari pul massasini o'lchovchilardan (ko'rsatkichlaridan) iborat. Pul agregatlari statistikada pullar harakatining muayyan sanaga bo'lgan yoki muayyan vaqt davridagi o'zgarishini tahlil etish uchun qo'llaniladi. Pul agregatlarini qurish uchun moddiy ne'matlarning likvidligi darajasiga qarab ularning bosqichma-bosqich joylashtirilishi asos qilib olingan. Moddiy ne'matlarning likvidligi deganda ushbu ne'matlarning tez va unchalik ko'p zararlarsiz pulga aylanish qobiliyati tushuniladi. Moddiy ne'matlarning likvidligi vaqt bilan o'lchanadi. Moddiy ne'matni pulga aylantirish uchun qanchalik kam vaqt talab qilinsa, uning likvidligi shunchalik yuqori bo'ladi. Naqd pullar mutloq likvidlikka ega, chunki ularni pulga aylantirish uchun zarur bo'ladigan vaqt nolga tengdir. Bank multiplikatori mexanizmi quyidagi usulda faoliyat yuritadi: Markaziy bank qandaydir tijorat bankiga kredit beradi va o'z navbatida ushbu tijorat banki o'zining mijoziga kredit beradi. Mijoz ushbu taxminan IOta birlikdan iborat kreditdan o'z majburiyatlarini to'lash uchun foydalanadi.

Pul mablag'lari boshqa iqtisodiy subyektga borib tushadi va u bu mablag'larni o'zining tijorat bankidagi depozitli hisobvarag'ida joylashtiradi. Bankning ikkinchi mijozining

hisobvara \cdot rag'ida 10 ta birlik mavjud. Bank ushbu summadan majburiy zaxiralash fondiga muayyan foizni ajratadi. Bankda, masalan, erkin mablag'- laming 8 ta birligi qoladi va u ushbu mablag'larni yana kreditga beradi. Bu operatsiya faqat shunday farq bilan takrorlanadiki, to'rtinchi mijozning hisobvara \cdot rag'ida endi 8 ta birlik mavjud bo'ladi. Bunday operatsiya muayyan muddat davomida takrorlanadi va natijada mijozlaming banklardagi hisobvara \cdot qlarida Markaziy bank birinchi marta 10 ta birlikdan oshadigan summa (10+8+ va hokazo) paydo bo'ladi. Shunday qilib, mazkur mexanizm iqtisodiyotga taqdim etilgan pul massasini muayyan summagacha naqd pulsiz shaklda ko'paytirishga imkon beradi, ushbu holatda belgi \cdot Jab qo'yilgan majburiy zaxiralash me'yori qanchalik yuqori bo'lsa, kreditning aylanishi shunchalik tez tugaydi va bu mexanizmning amal qilishi natijasida qo'shimcha ravishda iqtisodiyotda shunchalik kam miqdordagi pullar paydo bo' ladi. Pul muomalasining tezligi pul aylanishining muhim tavsifnomasi hisoblanadi. Bu shu bilan bog'liqki, muayyan vaqt davomida (masalan, yil davomida) har bir pul birligi aylanishining soni qanchalik ko'p bo'lsa, iqtisodiyotning normal faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan pul mablag'larining miqdori shunchalik kam bo'ladi. Arnalda pul massasi muomalasining tezligi daromad muomalasining tezligini ko'rsatadi. Xo'jalik yuritish amaliyotida tovar munosabatlari umumiy tus olgan sharoitda tijorat va bank krediti qo'llanilishining kengayishi shunga olib keldiki, o'z funksiyalari, muomala sohasi (chegaralari), kafolatlari va shu kabilarga ko'ra od~iy pullardan farq qiladigan va mutlaqo boshqacha qoidalar bilan boshqariladigan kredit pullar umumiy tovar bo'lib qoladi. Kredit pullar ijtimoiy-iqtisodiy jarayonning birmuncha rivojlangan, oliy sohasiga xosdir.

Ular kapital ishlab chiqarishni to'liq egallagan va unga oldingisidan boshqacha, o'zgartirilgan va o'ziga xos shaklni berganida vujudga keladi. Kredit pullarning o'zlg \cdot a xos xususiyati shun dan iboratki, ularning muomalaga chiqarilishi muomalaning haqiqiy ehtiyojlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, kredit operatsiyalari ishlab chiqarishning real jarayonlari va mahsulotlarning sotilishi munosabati bilan bajariladi. Ssuda, odatda, zaxiralarning muayyan turlari ta'minot bo'lib xizmat qiladigan ta'minot asosida beriladi. Bu qarzdorlarga beriladigan to'lov vositalarining hajmini muomalaning puUarga bo'lgan haqiqiy ehtiyoji bilan bog'lashga imkon beradi. Ayni shu xususiyat kredit pullarining eng muhim afzalligidir. Kredit pullar (banknotalar) bilan qog'oz pul belgilari o'rtasidagi eng

muhim tafovut ularning muomalaga chiqarilishidagi o'ziga xos xususiyatlaridadir. Agar banknotalar ishlab chiqarishning real jarayonlari va mahsulotlarning sotilishi munosabati bilan bajariladigan kredit operatsiyalari munosabati bilan muomalaga chiqariladigan bo'lsa, qog'oz pullar muomalaga bunday bog'lanishsiz chiqariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodiyev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. -T.: Barkamol fayz-media, 2017, 783 bet.
2. Ulmasov A., Vaxabov A. V. Iqtisodiyot nazariyasi. -T.: Iqtisod-moliya, 2014,480 b.
3. Shodmonov Sh.Sh., Yeofurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2010,728 b.
4. Razzoqov A., Toshmatov Sh., Urmonov N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2007, 320 b.
5. Razzoqov A., Toshmatov Sh., O'rmonov N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. -T.: Moliya, 2002, 42-89-90-147-149 b. 507 b.
6. Shodmonov Sh. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda pulning yangi mazmuni va roli. // Bozor, pul va kredit, 2001, 9 b.
7. Макконнел К.Р., Брю СЛ. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник. 17-е изд. -М .: ИНФРА-М, 2009, 916 с.
8. Me Connell, Brue. Economics. 19 th edition, Megraw-hill. Irwin, USA. 2014 41. Самуэлсон- Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономикс. Учебник. 18-е изд. пер. с англ. -М .: ООО И.Д.Вильямс, 2009, 1360 с.

THE USE OF PROVERBS IN ENHANCING PAREMIOLOGICAL COMPETENCE

Eshonkulova Gulrukh Yunusovna

3rd-year doctoral student

Uzbekistan World Languages University

Annotation

The article examines the role of proverbs in fostering paremiological competence among language learners. Paremiological competence, defined as the ability to understand, interpret, and appropriately use proverbs, is a vital component of linguistic and cultural competence. The study highlights how proverbs encapsulate cultural values, norms, and social wisdom, making them effective tools for intercultural communication and understanding. Through task-based language teaching methods and interactive learning strategies, proverbs can engage students in discussions that deepen their comprehension of idiomatic language. The paper also discusses the significance of proverbs in improving vocabulary, grammar, and context-driven understanding of language, particularly in multilingual and multicultural settings. Examples from English and Uzbek proverbs are provided to illustrate how comparative analysis can aid learners in identifying linguistic and cultural parallels. The research concludes with recommendations for integrating proverbs into language curricula as a means to enhance both linguistic proficiency and cultural awareness.

Keywords: paremiological competence, proverbs, linguistic competence, cultural competence, idiomatic language, intercultural communication, language learning, curriculum integration.

Introduction. Proverbs, as concise and culturally rich expressions of wisdom, play a significant role in the linguistic and cultural landscapes of societies. They serve as carriers of moral values, social norms, and traditional knowledge, encapsulating the collective experiences of a community. In the context of language education, proverbs are invaluable tools for enhancing paremiological competence the ability to understand, interpret, and use proverbs effectively in communication. This competence is a critical component of broader linguistic and cultural competence, enabling learners to navigate idiomatic and metaphorical

language with ease. Paremiological competence is particularly relevant in the globalized world, where cross-cultural communication is a common necessity. Proverbs offer insights into cultural perspectives, making them essential for developing intercultural understanding. Their use in language learning not only enriches vocabulary but also improves learners' grammatical accuracy and pragmatic awareness.

Additionally, proverbs stimulate critical thinking and contextual analysis, helping students develop a deeper appreciation for the subtleties of language. Despite their pedagogical potential, the integration of proverbs into language curricula remains underexplored. Traditional language teaching often emphasizes formal grammar and vocabulary acquisition, overlooking the cultural and idiomatic richness that proverbs can provide. This omission can lead to gaps in learners' ability to use language naturally and contextually, particularly in informal or metaphorically rich communication settings. This study aims to address this gap by exploring the role of proverbs in enhancing paremiological competence. It examines how task-based and interactive teaching approaches can effectively incorporate proverbs into language learning. By analyzing examples from English and Uzbek, the research highlights the comparative value of proverbs in fostering linguistic and cultural connections.

The study also underscores the potential of proverbs to engage students actively, encouraging them to think critically about language use and cultural nuances. The findings of this research contribute to the growing body of knowledge on integrating cultural elements into language education. They provide practical insights for educators seeking to design innovative and effective teaching strategies that bridge linguistic and cultural divides. The research advocates for a paradigm shift in language education, where proverbs are recognized not merely as linguistic artefacts but as dynamic tools for intercultural competence and language mastery. In sum, this paper argues that proverbs are a powerful pedagogical resource for enhancing paremiological competence, fostering both linguistic proficiency and cultural awareness in language learners. Proverbs, as culturally embedded expressions, serve as effective tools for developing both linguistic and cultural competence.

They encapsulate the wisdom and values of a society, making them essential for understanding the nuances of language use in specific contexts. In language learning, proverbs help students grasp the subtleties of idiomatic and metaphorical language, which are often challenging for non-native speakers. By studying proverbs, learners can gain insights into cultural norms, social practices, and historical contexts, fostering a deeper appreciation of the target language. Paremiological competence, the ability to understand and use proverbs appropriately, is a subset of linguistic competence that enables learners to navigate idiomatic language effectively. This competence is especially critical in real-world communication, where proverbs often appear in informal conversations, literary texts, and media discourse. The incorporation of proverbs into language instruction can enhance learners' pragmatic skills, enabling them to use language more naturally and contextually.

One of the most effective ways to teach proverbs is through comparative analysis. By juxtaposing proverbs from different languages, educators can highlight both the similarities and differences in cultural perspectives. For example, the English proverb "*A stitch in time saves nine*" and the Uzbek equivalent "*Tez qilingan ish yaxshi*" (A job done on time is good) convey similar messages about the value of timely action. Such comparisons not only aid in understanding the literal and metaphorical meanings of proverbs but also foster intercultural competence. However, not all proverbs have direct equivalents across languages. For instance, the English proverb "The early bird catches the worm" has no counterpart in Uzbek, though its underlying principle can be conveyed through alternative expressions. Such cases provide opportunities for learners to explore cultural nuances and develop their interpretative skills. Task-based language teaching (TBLT) is a highly effective method for integrating proverbs into the curriculum. By engaging students in tasks that require them to use proverbs in authentic contexts, educators can promote active learning and deeper comprehension. Examples of such tasks include:

- Proverb-based role plays: students are given scenarios where they must use relevant proverbs to resolve conflicts or offer advice.
- Proverb interpretation: groups of students analyze the meanings of selected proverbs and discuss their cultural implications.

- Proverb matching activities: students match proverbs with their meanings or cultural contexts, encouraging critical thinking and collaboration.
- Storytelling with proverbs: learners create short stories or dialogues that incorporate specific proverbs, enhancing their creative and contextual usage skills.

Proverbs often contain complex ideas condensed into a few words, making them ideal for developing critical thinking skills. Learners are required to interpret their meanings, analyze their relevance to specific situations, and evaluate their applicability in real-life contexts. For example, the proverb “*Don’t count your chickens before they hatch*” challenges learners to think about the consequences of premature assumptions. Such exercises encourage students to engage deeply with the language, fostering analytical and reflective thinking.

Moreover, proverbs can serve as starting points for discussions on cultural values and ethical dilemmas. By exploring proverbs like “Honesty is the best policy” or “*A bird in the hand is worth two in the bush*”, students can debate their applicability in contemporary settings, enhancing their argumentation skills and cultural awareness. In multilingual and multicultural classrooms, proverbs provide a unique opportunity to explore diverse cultural perspectives. Students can share proverbs from their native languages, compare them with those in the target language, and discuss their meanings and cultural significance. This not only enriches the learning experience but also fosters mutual respect and understanding among learners from different backgrounds. For example, a classroom activity might involve students presenting proverbs from their cultures that reflect similar themes, such as hard work, honesty, or perseverance.

The resulting discussions can reveal both universal values and culturally specific interpretations, promoting intercultural dialogue and empathy. While proverbs are a valuable teaching resource, their integration into language curricula is not without challenges. One of the main difficulties is the cultural specificity of proverbs, which can make them difficult for learners to understand without sufficient context. For instance, proverbs that reference historical events, local customs, or specific flora and fauna may require extensive explanation. Another challenge is the risk of misinterpretation or overgeneralization. Learners may struggle to apply proverbs appropriately, particularly in unfamiliar social or cultural

contexts. To address these issues, educators must provide clear explanations, contextual examples, and practice opportunities. To maximize the benefits of teaching proverbs, educators should adopt a systematic approach to their integration into the curriculum. Key recommendations include:

- Gradual introduction: introduce proverbs progressively, starting with simple and widely used expressions before moving on to more complex or culturally specific ones.
- Contextual teaching: present proverbs in authentic contexts, such as dialogues, stories, or media content, to help learners understand their usage and relevance.
- Interactive activities: use collaborative and interactive activities, such as group discussions, debates, and creative writing tasks, to engage students actively.
- Cultural comparisons: encourage learners to compare proverbs across cultures, fostering intercultural competence and critical thinking.
- Assessment and feedback: include proverbs in assessments to evaluate learners' understanding and provide constructive feedback to improve their usage skills.

Proverbs are a powerful tool for enhancing paremiological competence and, by extension, linguistic and cultural proficiency. By integrating proverbs into language education through innovative teaching methods, educators can help students develop a deeper understanding of idiomatic language and cultural nuances. This, in turn, equips learners with the skills needed for effective communication in a globalized world.

Conclusion. Proverbs, as concise expressions of cultural wisdom, offer a profound resource for enhancing paremiological competence, a vital subset of linguistic and cultural competence. Their integration into language education not only enriches learners' vocabulary and grammar but also fosters an understanding of the cultural values, traditions, and social norms embedded in the target language. This study has demonstrated that proverbs play a pivotal role in developing learners' ability to interpret and use idiomatic and metaphorical language effectively, which is essential for natural and contextually appropriate communication.

The comparative analysis of proverbs from different languages, such as English and Uzbek, reveals their potential for fostering intercultural competence. By exploring similarities and differences in proverbial expressions, learners gain insights into the shared and unique aspects of cultural worldviews, enhancing their ability to navigate multilingual and multicultural settings. Furthermore, task-based and interactive teaching methods, such as role plays, storytelling, and critical discussions, have proven effective in engaging students and encouraging active learning. However, the cultural specificity and contextual demands of proverbs pose challenges that require careful pedagogical planning. Educators must provide clear explanations, contextual examples, and practice opportunities to ensure that learners can apply proverbs accurately and confidently.

In conclusion, the use of proverbs in language teaching offers a dynamic approach to fostering linguistic proficiency and cultural awareness. By incorporating proverbs into curricula, educators can empower learners to communicate effectively and appreciate the cultural richness of the languages they study, contributing to their overall linguistic and intercultural competence.

The list of used literature:

1. Aliyeva M. Paremiology in Language Learning. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2020. – pp. 45-67.
2. Arora S. “The Perception of Proverbiality”. Proverbium. Vol. 8, 1991. – pp. 1-20.
3. Dundes A. The Wisdom of Many: Essays on the Proverb. Madison: University of Wisconsin Press, 1997. – pp. 202-220.
4. Hrisztova-Gotthardt H., Varga M. Introduction to Paremiology. Berlin: De Gruyter, 2015. – pp. 56-79.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Westport: Greenwood Press, 2004. – pp. 78-101.

**"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 2, Issue 11, Noyabr 2024

6. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English. Oxford: Clarendon Press, 1998. – pp. 112-130.
7. Norrick N. R. How Proverbs Mean. Berlin: Mouton, 1985. – pp. 23-45.
8. Soboleva L. Cultural Semantics of Proverbs in Comparative Linguistics. Moscow: Nauka, 2018. – pp. 89-110.
9. Teliya V. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press, 1996. – pp. 132-160.
10. Wolfgang M. “Proverbs in Intercultural Communication”. Journal of Intercultural Studies. Vol. 36(3), 2015. – pp. 259-273.

**BUDJET CHEGARASI XUSUSIYATLARI VA BUDJET CHIZIG'INING
O'ZGARISHI**

Olloqulova Feruza Mansurovna i.f.f.d.(PhD) Termiz davlat Universiteti

Choriyorov Behruz Ilhom o'g'li Termiz davlat Universiteti,

Iqtisodiyot ta'lim yonalishi 1-bosqich magistranti Tel.99-096-91-33

behruz.bek2409@mail.ru

Annotatsiya. Bu maqolada budjet tizimi va uning chegarasi hamda budjet chizig'i haqida ma'lumotlar berilgan. Davlat budjeti davlat moliyasining markaziy bo'g'ini bo'lishi bilan bir qatorda moliya tizimining ham asosini tashkil etadi. Davlat budjetining iqtisodiy tuzilishi va mazmuni bevosita davlatning funktsiya va majburiyatlaridan kelib chiqadi. Chunki davlat jamiyatni boshqarish uchun o'z oldiga bir nechta vazifalarni qo'yadiki, u vazifalarni moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlashda budjet mablag'lari xizmat qiladi. Davlat budjetining kassali ijrosida g'aznachilik tizimining bank tizimidan farqi shundaki, avvalo, budjet ijrosi jarayonida g'aznachilik ikki oqimdagi pulmablag'larini to'playdi. Daromadlar va xarajatlar bir hisob raqamdan qilinadi, bunday tartib mavjud mablaglar bilan moliyalashtirish jarayonini tezlashtirishga imkon beradi.

Abstract. This article provides information about the budget system and its boundaries and budget line. The state budget, in addition to being the central link of state finance, also forms the basis of the financial system. The economic structure and content of the state budget directly follow from the functions and obligations of the state. Since the state sets itself several tasks to manage society, budget funds serve to provide these tasks with financial resources. The difference between the treasury system in the cash execution of the state budget and the banking system is that, first of all, in the process of budget execution, the treasury collects funds from two streams. Income and expenses are recorded from one account, this procedure allows you to speed up the process of financing with available funds.

Kalit so'zlar. Budjet jarayoni. Byudjet tizimi. Byudjetlarini shakllantirish. Byudjetlarini tuzish, ko'rib chiqish. Qabul qilish va tasdiqlash.

Keywords. Budget process. Budget system. Budget formation. Budget preparation, review. Adoption and approva.

Budjetning kassa ijrosi deganda har bir budjetning daromadlari mazkur budjetni ijro etuvchi tegishli kassada jamg'arilishi tushuniladi. Shuningdek, ushbu budjetdan mablag'

bilan ta'minlanuvchi barcha tashkilotlarga pul mablag'lari ushbu kassa orqali beriladi. Budget ijrosi shunday jarayonki, u moliya yili mobaynida to'liq va o'z vaqtida, har bir manba bo'yicha daromadlarni tushishini, shuningdek, korxonalar va tashkilotlarni tasdiqlangan budget xarajatlari smetasi chegarasida moliyalashtirilishini ta'minlaydi. Davlat budgeti g'azna ijrosi kassa birligi, budget tashkilotlarini moliyalashtirish hisobini yuritish, budget tiniqligi, budget majburiyatlarini limiti, shartnomalarni ro'yxatga olish kabi tamoyillarga asoslanadi. Budget mablag'larini taqsimlovchilari, taqdim qilingan mahsulotlar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar uchun hisob-kitobni amalga oshiruvchilar ya'ni budgetdan mablag' oluvchilardir yoki budget tashkilotlaridir. Davlat budgeti ijrosi budget jarayonidagi asosiy bosqichlardan biri hisoblanadiki, gazzachilikda belgilangan istiqbol ko'rsatkichlari, tasdiqlangan rejalar va ishlab chiqilgan dasturlarning amaliyotdagi ijrosi qattiq nazorat qilinadi.

Budgetning ijrosi - budgetning barcha daromadlarini to'liq va o'z vaqtida tushishini hamda barcha rejalashtirilgan budget xarajatlarini moliyalashtirish ta'minlanishini ko'zda tutadi. Budgetning daromad qismini ijro etish yuridik va jismoniy shaxslardan soliq va soliqdan tashqari to'lovlar undirish hisobiga amalga oshiriladi. Bunda yuridik va jismoniy shaxslar tegishli to'lovlarni qonunda belgilangan muddatlar va tartibda mustaqil ravishda hisoblaydi va budgetga to'laydi. Budgetning kassali ijrosideganda har bir budgetning daromadlari mazkur budgetni ijro etuvchi tegishli kassada jamg'arilishi tushuniladi. Shuningdek, ushbu budgetdan mablag' bilan ta'minlanuvchi barcha tashkilotlarga pul mablag'lari ushbu kassa orqali beriladi. Budget so'zi 15-asrlarda paydo bo'lgan bo'lib, O'rta asrlardagi Fransuz tilidan "bougette", qadimgi fransuz tilidagi "bouje", ya'ni "charm sumka, hamyon, kichik charm sumka", lotin tilidagi "bulga" so'zidan olingan bo'lib, "charm sumka" degan ma'nolarni anglatadi. Zamonaviy moliyaviy ma'nosi (1973) g'aznachilik vaziri fiskal rejalarini o'zining hamyonida saqlashi degan tushunchani beradi. Boshqa ma'nosi 18-asrda "yangiliklar shodasi" bo'lib ko'chdi, shu sababdan bu so'zni ishlatish ayrim gazetalar uchun sarlavha sifatida ishlatilgan.

Budget tuzilishi - Davlat byudjeti, Budget tizimi, Budgetlararo munosabatlar shakllari, Budget tasnifi, Budget munosabatlari ning huquqiy asoslari, Davlat ixtiyoridagi markazlashgan pul fondlarini tuzish va ishlatish bilan bog'liq bo'lgan pul munosabatlari, Davlat boshqaruvining barcha pog'onalariga mos keluvchi turli darajadagi byudjetlar yig'indisi, Budget jarayonida turli darajadagi byudjetlar o'rtasida sodir bo'ladigan iqtisodiy-

huquqiy munosabatlar majmui, Budget daromadlari, xarajatlari va taqchillikni moliyalashtirish manbalarining turli belgilariga ko‘ra guruhlanishi, Davlat boshqaruvining har bir pog‘onasida budget jarayonida sodir bo‘ladigan budget munosabatlarini tartibga soluvchi qonuniy huquqiy va me‘yoriy hujjatlar. O‘zbekiston Respublikasining Budget tuzilishi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Budget kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining har yili qabul qilinadigan “O‘zbekiston Respublikasining davlat Budgeti to‘g‘risidagi” Qonuni va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari prognozlarini to‘g‘risida”gi Qarorlari va boshqa qonun hujjatlari asosida belgilanadi. “Budget birinchi navbatda aniq olingan vaqt davomida daromadlar va xarajatlarni prognoz qiladi. U shu bilan birga asosli huquqlar asosida xarajatlar qilish va daromadlarni yig‘ish demakdir. Davlat budjeti o‘zining resurslari hisobi va bu resurslarni ma‘muriy va ijtimoiy talablar uchun katta miqdordagi xarajatlarning qoplanishidir.

E.Bukning fikriga ko‘ra, budget 3 ta komponentdan tashkil topgan: moliyaviy reja; bajariladigan ish tartibini tuzish, tasdiqlash, rejani ijro etish va nazorat qilish; va ayrim hukumat vakillari bu har bir rejani bajarishga va shu tartibda ijro etishga ma‘suldirlar.”

Budget xususiyatlari:

- Bu o‘tgan tajriba asosida ishlab chiqilgan tizimli, tashkiliy va ijroiyy reja va dasturdir.

-Bu aniq reja emas, lekin amaliy ish uchun qonuniy metoddir.

- Budget hisobi taxminiy farazlarga asoslanmasligi va xolisona haqiqiy hisob-kitoblarga asoslangan holda bo‘lishi lozim.

- Hukumatning barcha yillik daromadi va xarajatlarini qadamba-qadam tizimli ko‘rsatishi lozim.

- Budget muvofiqlashtirilgan mukammal hisob-kitobdir.

- Umuman, bu moliya yili bilan mos keluvchi yillik rejadir.

- Budget tayyorgarligi va taqdimotini xususiy bo‘lmagan a‘zo budjetni qonuniy taqdim etish imtiyoziga ega.

- Parlamentar demokratik budget qonuniy sanksiyalardan oldin qo‘yiladi.

-Sanksiyalar e‘loni xarajatlarni samarali boshqaradi.

Budjet tizimining yagonaligi printsipi budjet hujjatlari va budjet hisobotlarining shakllari, budjet tasnifi yagona bo‘lishi hamda budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlarini shakllantirish hamda ijro etish, budjet hisobini yuritish va budjet hisobotini tuzishning yagona tartibini nazarda tutishini anglatadi. Davlat budjetini tuzish quyidagi qonun-qoidalar bo‘yicha amalga oshiriladi: A) Budjet loyihasi amaldagi hokimiyat(hukumat)ning budjet siyosati va fiskal siyosati bilan muvofiq bo‘lishi kerak:

1) Tushunarlilik - *budjetdagi tushum(daromad)lar va chiqim(xarajat)lar shunday aks ettirilishi kerakki, undan oddiyshaxs foydalanganda ham uni to‘liq tushinishi kerak*

2) Alohidalik(Yakkalik) - *Davlatning budjet loyihasi uning faqatgina moliyaviy operatsiyalari bilan bog‘liq bo‘lib, unda moliyaga aloqasi bo‘lmagan muammolar ta’sir etmasligi*

B) Budjet mexanizmining shakllanishi quyidagi omillarta’sirida vujudga keladi: 1) Yagonalik - *hukumatning barcha daromadlari barcha davlat tushumlari uchun yagona bo‘lgan fondga yoki hisob raqamga tushishi;*

2) Maxsuslik - *bu omil hukumatning barcha daromadlari va xarajatlar moddalarini klassifikatsiyalashda maxsusshakldaligini bildiradi*

3) Davriylik - *Budjet rejasining ma’lum davr oralig‘ida amalga oshirish uchun qonuniy shaklda tasdiqlangan.*

5) Maqsadga muvofiqlik - *qonun bo‘yicha tasdiqlangan budjet rejasi amaliyot(budjet yili)da amalga oshirilgandan so‘ng u haqiqiy hisoblanadi.*

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda budjet jarayonining ayrim bosqichlaribir nechta qonun hujjatlari bilan tartibga solinishi, ba’zi me’yoriy-huquqiyhujjatlarning normalari turlicha talqin qilinishi, bir xil normalarni hayotga tatbiqqilishning qiyinligi, «Budjet tizimi to‘g‘risida»gi qonunning alohida moddalariyangi talablarga muvofiq emasligi amaliyotda bir qancha muammolarni vujudgakeltirayotgan edi. Budjet kodeksi bu kamchiliklarni bartaraf etish, amaliyotdao‘zini oqlagan me’yorlar hamda xalqaro tajriba hisobga olingan holda ayniyo‘nalishdagi qonunchilikni takomillashtirish maqsadida butun budjet jarayoninitartibga soluvchi yagona hujjat sifatida ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O. G'aybullaev, U. O'roqov. O'zbekiston Respublikasida budget tizimi va jarayoni: O'quv qo'llanma . Toshkent: Baktria press, 2015, 168 b.
2. Malikov T., Xaydarov N. Budget (tizimi, tuzilmasi, jarayoni). O'quv qo'llanma. T.: Iqtisod-moliya, TMI-2008, 98b.
3. Karimova Z.X., Djamalov X.N., Islamqulov A.X. Budget tizimi. O'quv qo'llanma. " VORIS-NASHRIYOT ". 2012. 208 b
4. Public budgeting systems / Robert Lee, Ronald Johnson, and Philip Joyce.- 9th ed. 2013.- 656 pages
5. Makarand A.Paithankar. Public Budgeting theory and practice. CreateSpace Independent Publishing Platform (4 Jun. 2016) USA.
6. Pulatov D., Nurmuxamedova B., "G'aznachilik". Darslik. T: "SanoStandart", 2014 y.
7. Qosimova G.A. "G'aznachilik". O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2015 y.

MONETAR SIYOSAT VA MARKAZIY BANK

Olloqulova Feruza Mansurovna i.f.f.d.(PhD)Termiz davlat Universiteti Boborahmatova
Shohsanam Ibodullo qizi Termiz davlat Universiteti,
Iqtisodiyot ta'lim yonalishi, 1-bosqich magistranti Tel.99-096-91-33
shohsanamboboraxmatova@gmail.com

Annotatsiya

Bu maqolada monetar siyosat, pul-kredit operatsiyalari, markaziy bank tuzilishi haqida ma'lumotlar berilgan. Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadi bo'lgan iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta'minlashda transmission mexanizm foiz kanali ta'sirchanligini oshirish maqsadida pul-kredit operatsiyalari amalga oshiriladi. Pul-kredit operatsiyalari bank tizimi umumiy likvidligini tartibga solish orqali qisqa muddatli foiz stavkalarini boshqarishga yo'naltirilgan. Markaziy bank tomonidan ushbu operatsiyalar foiz koridori mexanizmi asosida amalga oshiriladi.

Abstract

This article provides information on monetary policy, monetary and credit operations, and the structure of the central bank. Monetary and credit operations are carried out in order to increase the effectiveness of the transmission mechanism interest channel in ensuring price stability in the economy, which is the main goal of the central bank's activity. Monetary and credit operations are aimed at managing short-term interest rates by regulating the general liquidity of the banking system. These operations are carried out by the Central Bank on the basis of the interest corridor mechanism.

Kalit so'zlar: Kredit. Markaziy bank tizimi. Iqtisodiyot. Foiz stavkalar. Transmission mexanizm. Foiz koridori mexanizmi.

Keywords: Credit. Central banking system. Economy. Interest rates. Transmission mechanism. Interest corridor mechanism

Pul-kredit siyosatining maqsadi inflyatsiyaning 5 foizlik target darajasini ta'minlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun Markaziy bank asosiy stavkani o'zgartirish orqali iqtisodiyotdagi yalpi talabni taklif darajasigacha muvozanatlashtirish choralari ko'rib boradi. Iqtisodiyotdagi foiz stavkalari darajasi bozor ishtirokchilarining qarz olish, sarmoya kiritish, jamg'arish yoki iste'mol qilish bo'yicha qarorlariga ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank

asosiy stavkasining oshirilishi iqtisodiyotdagi foiz stavkalarini oshiradi. Yuqori foiz stavkalari jamg‘arish vositalarining jozibadorligini oshiradi hamda qarz vositalariga talabni kamaytiradi. Bunday sharoitda bozor ishtirokchilari ko‘proq jamg‘arib, kamroq sarflashda davom etadi. Tovar va xizmatlar taklifi o‘zgarmagan holda ularga bo‘lgan talabning pasayishi iqtisodiyotdagi narxlarning barqarorlashuviga va natijada inflyatsiya darajasining pasayishiga xizmat qiladi. Aksincha, inflyatsiya prognoz davrida targetidan pasayib ketishi ehtimoli yuqori bo‘lgan taqdirda asosiy stavka pasaytiriladi.

Markaziy bankning operatsion mexanizmi

Maqsadi	Instrument	Shartlari	Foiz stavkasi	Vazifasi
Likvidlikni taqdim etish	REPO auksionlari	7 kunlik (har dushanba) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka	Bank tizimi likvidligidagi vaqtinchalik taqchillikni qoplash
	SVOP auksionlari	7 kunlik (har dushanba) (11:30 - 12:00)		
Likvidlikni jalb etish	Overnayt REPO operatsiyalari	1kunlik (10:00 - 16:00)	Asosiy stavka + 2%	Bank tizimi likvidligidagi kunlik taqchillikni qoplash
	Overnayt SVOP operatsiyalari			
Likvidlikni jalb etish	Overnayt depozit operatsiyalari	1 kunlik (10:00 - 16:00)	Asosiy stavka - 2%	Bank tizimi likvidligidagi kunlik ortiqchalikni jalb etish
	Depozit auksionlari	7 kunlik (har payshanba) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka	Bank tizimi likvidligidagi vaqtinchalik ortiqchalikni jalb etish

	Markaziy bank obligatsiyalari	12 oygacha (grafikka asosan) (11:00 - 11:30)	Asosiy stavka + 2% (yuqori chegara)	Bank tizimi likvidligidagi tarkibiy ortiqchalikni jalb etish
--	-------------------------------	--	-------------------------------------	--

Pul agregatlari pul massasini o'lchovchilardan (ko'rsatkichlaridan) iborat. Pul agregatlari statistikada pullar harakatining muayyan sanaga bo'lgan yoki muayyan vaqt davridagi o'zgarishini tahlil etish uchun qo'llaniladi. Pul agregatlarini qurish uchun moddiy ne'matlarning likvidligi darajasiga qarab ularning bosqichma-bosqich joylashtirilishi asos qilib olingan. Moddiy ne'matlarning likvidligi deganda ushbu ne'matlarning tez va unchalik ko'p zararlarsiz pulga aylanish qobiliyati tushuniladi. Moddiy ne'matlarning likvidligi vaqt bilan o'lchanadi. Moddiy ne'matni pulga aylantirish uchun qanchalik kam vaqt talab qilinsa, uning likvidligi shunchalik yuqori bo'ladi. Naqd pullar mutloq likvidlikka ega, chunki ularni pulga aylantirish uchun zarur bo'ladigan vaqt nolga tengdir. Bank multiplikatori mexanizmi quyidagi usulda faoliyat yuritadi: Markaziy bank qandaydir tijorat bankiga kredit beradi va o'z navbatida ushbu tijorat banki o'zining mijoziga kredit beradi. Mijoz ushbu taxminan IOta birlikdan iborat kreditdan o'z majburiyatlarini to'lash uchun foydalanadi.

Pul mablag'lari boshqa iqtisodiy subyektga borib tushadi va u bu mablag'larni o'zining tijorat bankidagi depozitli hisobvarag'ida joylashtiradi. Bankning ikkinchi mijozining hisobvarag'ida 10 ta birlik mavjud. Bank ushbu summadan majburiy zaxiralash fondiga muayyan foizni ajratadi. Bankda, masalan, erkin mablag'ning 8 ta birligi qoladi va u ushbu mablag'larni yana kreditga beradi. Bu operatsiya faqat shunday farq bilan takrorlanadiki, to'rtinchi mijozning hisobvarag'ida endi 8 ta birlik mavjud bo'ladi. Bunday operatsiya muayyan muddat davomida takrorlanadi va natijada mijozlarning banklardagi hisobvaraqlarida Markaziy bank birinchi marta 10 ta birlikdan oshadigan summa (10+8+ va hokazo) paydo bo'ladi. Shunday qilib, mazkur mexanizm iqtisodiyotga taqdim etilgan pul massasini muayyan summagacha naqd pulsiz shaklda ko'paytirishga imkon beradi, ushbu holatda belgilab qo'yilgan majburiy zaxiralash me'yori qanchalik yuqori bo'lsa, kreditning aylanishi shunchalik tez tugaydi va bu mexanizmning amal qilishi natijasida qo'shimcha ravishda iqtisodiyotda shunchalik kam miqdordagi pullar paydo bo'ladi. Pul

muomalasining tezligi pul aylanishining muhim tavsifnomasi hisoblanadi. Bu shu bilan bog'liqki, muayyan vaqt davomida (masalan, yil davomida) har bir pul birligi aylanishining soni qanchalik ko'p bo'lsa, iqtisodiyotning normal faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan pul mablag'larining miqdori shunchalik kam bo'ladi. Arnalda pul massasi muomalasining tezligi daromad muomalasining tezligini ko'rsatadi. Xo'jalik yuritish amaliyotida tovar munosabatlari umumiy tus olgan sharoitda tijorat va bank krediti qo'llanilishining kengayishi shunga olib keldiki, o'z funksiyalari, muomala sohasi (chegaralari), kafolatlari va shu kabilarga ko'ra od~iy pullardan farq qiladigan va mutlaqo boshqacha qoidalar bilan boshqariladigan kredit pullar umumiy tovar bo'lib qoladi. Kredit pullar ijtimoiy-iqtisodiy jarayonning birmuncha rivojlangan, oliy sohasiga xosdir.

Ular kapital ishlab chiqarishni to'liq egallagan va unga oldingisidan boshqacha, o'zgartirilgan va o'ziga xos shaklni berganida vujudga keladi. Kredit pullarning o'zlg'a xos xususiyati shun dan iboratki, ularning muomalaga chiqarilishi muomalaning haqiqiy ehtiyojlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, kredit operatsiyalari ishlab chiqarishning real jarayonlari va mahsulotlarning sotilishi munosabati bilan bajariladi. Ssuda, odatda, zaxiralarning muayyan turlari ta'minot bo'lib xizmat qiladigan ta'minot asosida beriladi. Bu qarzdorlarga beriladigan to'lov vositalarining hajmini muomalaning puUarga bo'lgan haqiqiy ehtiyoji bilan bog'lashga imkon beradi. Ayni shu xususiyat kredit pullarining eng muhim afzalligidir. Kredit pullar (banknotalar) bilan qog'oz pul belgilari o'rtasidagi eng muhim tafovut ularning muomalaga chiqarilishidagi o'ziga xos xususiyatlaridadir. Agar banknotalar ishlab chiqarishning real jarayonlari va mahsulotlarning sotilishi munosabati bilan bajariladigan kredit operatsiyalari munosabati bilan muomalaga chiqariladigan bo'lsa, qog'oz pullar muomalaga bunday bog'lanishsiz chiqariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodiyev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. -T.: Barkamol fayz-media, 2017, 783 bet.
2. Ulmasov A., Vaxabov A. V. Iqtisodiyot nazariyasi. -T.: Iqtisod-moliya, 2014,480 b.
3. Shodmonov Sh.Sh., Yeofurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2010,728 b.
4. Razzoqov A., Toshmatov Sh., Urmonov N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2007, 320 b.
5. Razzoqov A., Toshmatov Sh., O'rmonov N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. -T.: Moliya, 2002, 42-89-90-147-149 b. 507 b.
6. Shodmonov Sh. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda pulning yangi mazmuni va roli. // Bozor, pul va kredit, 2001, 9 b.
7. Макконнел К.Р., Брю СЛ. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник. 17-е изд. -М.: ИНФРА-М, 2009, 916 с.
8. Me Connell, Brue. Economics. 19 th edition, Megraw-hill. Irwin, USA. 2014 41. Самуэлсон- Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономикс. Учебник. 18-е изд. пер. с англ. -М.: ООО И.Д.Вильямс, 2009, 1360 с.

THE USE OF PROVERBS IN ENHANCING PAREMIOLOGICAL COMPETENCE

Eshonkulova Gulrukh Yunusovna

3rd-year doctoral student

Uzbekistan World Languages University

Annotation

The article examines the role of proverbs in fostering paremiological competence among language learners. Paremiological competence, defined as the ability to understand, interpret, and appropriately use proverbs, is a vital component of linguistic and cultural competence. The study highlights how proverbs encapsulate cultural values, norms, and social wisdom, making them effective tools for intercultural communication and understanding. Through task-based language teaching methods and interactive learning strategies, proverbs can engage students in discussions that deepen their comprehension of idiomatic language. The paper also discusses the significance of proverbs in improving vocabulary, grammar, and context-driven understanding of language, particularly in multilingual and multicultural settings. Examples from English and Uzbek proverbs are provided to illustrate how comparative analysis can aid learners in identifying linguistic and cultural parallels. The research concludes with recommendations for integrating proverbs into language curricula as a means to enhance both linguistic proficiency and cultural awareness.

Keywords: paremiological competence, proverbs, linguistic competence, cultural competence, idiomatic language, intercultural communication, language learning, curriculum integration.

Introduction. Proverbs, as concise and culturally rich expressions of wisdom, play a significant role in the linguistic and cultural landscapes of societies. They serve as carriers of moral values, social norms, and traditional knowledge, encapsulating the collective experiences of a community. In the context of language education, proverbs are invaluable tools for enhancing paremiological competence the ability to understand, interpret, and use proverbs effectively in communication. This competence is a critical component of broader linguistic and cultural competence, enabling learners to navigate idiomatic and metaphorical language with ease. Paremiological competence is particularly relevant in the globalized world, where cross-cultural communication is a common necessity. Proverbs offer insights

into cultural perspectives, making them essential for developing intercultural understanding. Their use in language learning not only enriches vocabulary but also improves learners' grammatical accuracy and pragmatic awareness.

Additionally, proverbs stimulate critical thinking and contextual analysis, helping students develop a deeper appreciation for the subtleties of language. Despite their pedagogical potential, the integration of proverbs into language curricula remains underexplored. Traditional language teaching often emphasizes formal grammar and vocabulary acquisition, overlooking the cultural and idiomatic richness that proverbs can provide. This omission can lead to gaps in learners' ability to use language naturally and contextually, particularly in informal or metaphorically rich communication settings. This study aims to address this gap by exploring the role of proverbs in enhancing paremiological competence. It examines how task-based and interactive teaching approaches can effectively incorporate proverbs into language learning. By analyzing examples from English and Uzbek, the research highlights the comparative value of proverbs in fostering linguistic and cultural connections.

The study also underscores the potential of proverbs to engage students actively, encouraging them to think critically about language use and cultural nuances. The findings of this research contribute to the growing body of knowledge on integrating cultural elements into language education. They provide practical insights for educators seeking to design innovative and effective teaching strategies that bridge linguistic and cultural divides. The research advocates for a paradigm shift in language education, where proverbs are recognized not merely as linguistic artefacts but as dynamic tools for intercultural competence and language mastery. In sum, this paper argues that proverbs are a powerful pedagogical resource for enhancing paremiological competence, fostering both linguistic proficiency and cultural awareness in language learners. Proverbs, as culturally embedded expressions, serve as effective tools for developing both linguistic and cultural competence.

They encapsulate the wisdom and values of a society, making them essential for understanding the nuances of language use in specific contexts. In language learning, proverbs help students grasp the subtleties of idiomatic and metaphorical language, which are often challenging for non-native speakers. By studying proverbs, learners can gain insights into cultural norms, social practices, and historical contexts, fostering a deeper appreciation

of the target language. Paremiological competence, the ability to understand and use proverbs appropriately, is a subset of linguistic competence that enables learners to navigate idiomatic language effectively. This competence is especially critical in real-world communication, where proverbs often appear in informal conversations, literary texts, and media discourse. The incorporation of proverbs into language instruction can enhance learners' pragmatic skills, enabling them to use language more naturally and contextually.

One of the most effective ways to teach proverbs is through comparative analysis. By juxtaposing proverbs from different languages, educators can highlight both the similarities and differences in cultural perspectives. For example, the English proverb "*A stitch in time saves nine*" and the Uzbek equivalent "*Tez qilingan ish yaxshi*" (A job done on time is good) convey similar messages about the value of timely action. Such comparisons not only aid in understanding the literal and metaphorical meanings of proverbs but also foster intercultural competence. However, not all proverbs have direct equivalents across languages. For instance, the English proverb "The early bird catches the worm" has no counterpart in Uzbek, though its underlying principle can be conveyed through alternative expressions. Such cases provide opportunities for learners to explore cultural nuances and develop their interpretative skills. Task-based language teaching (TBLT) is a highly effective method for integrating proverbs into the curriculum. By engaging students in tasks that require them to use proverbs in authentic contexts, educators can promote active learning and deeper comprehension. Examples of such tasks include:

- Proverb-based role plays: students are given scenarios where they must use relevant proverbs to resolve conflicts or offer advice.
- Proverb interpretation: groups of students analyze the meanings of selected proverbs and discuss their cultural implications.
- Proverb matching activities: students match proverbs with their meanings or cultural contexts, encouraging critical thinking and collaboration.
- Storytelling with proverbs: learners create short stories or dialogues that incorporate specific proverbs, enhancing their creative and contextual usage skills.

Proverbs often contain complex ideas condensed into a few words, making them ideal for developing critical thinking skills. Learners are required to interpret their meanings, analyze their relevance to specific situations, and evaluate their applicability in real-life contexts. For

example, the proverb *“Don't count your chickens before they hatch”* challenges learners to think about the consequences of premature assumptions. Such exercises encourage students to engage deeply with the language, fostering analytical and reflective thinking.

Moreover, proverbs can serve as starting points for discussions on cultural values and ethical dilemmas. By exploring proverbs like *“Honesty is the best policy”* or *“A bird in the hand is worth two in the bush”*, students can debate their applicability in contemporary settings, enhancing their argumentation skills and cultural awareness. In multilingual and multicultural classrooms, proverbs provide a unique opportunity to explore diverse cultural perspectives. Students can share proverbs from their native languages, compare them with those in the target language, and discuss their meanings and cultural significance. This not only enriches the learning experience but also fosters mutual respect and understanding among learners from different backgrounds. For example, a classroom activity might involve students presenting proverbs from their cultures that reflect similar themes, such as hard work, honesty, or perseverance.

The resulting discussions can reveal both universal values and culturally specific interpretations, promoting intercultural dialogue and empathy. While proverbs are a valuable teaching resource, their integration into language curricula is not without challenges. One of the main difficulties is the cultural specificity of proverbs, which can make them difficult for learners to understand without sufficient context. For instance, proverbs that reference historical events, local customs, or specific flora and fauna may require extensive explanation. Another challenge is the risk of misinterpretation or overgeneralization. Learners may struggle to apply proverbs appropriately, particularly in unfamiliar social or cultural contexts. To address these issues, educators must provide clear explanations, contextual examples, and practice opportunities. To maximize the benefits of teaching proverbs, educators should adopt a systematic approach to their integration into the curriculum. Key recommendations include:

- Gradual introduction: introduce proverbs progressively, starting with simple and widely used expressions before moving on to more complex or culturally specific ones.
- Contextual teaching: present proverbs in authentic contexts, such as dialogues, stories, or media content, to help learners understand their usage and relevance.

- Interactive activities: use collaborative and interactive activities, such as group discussions, debates, and creative writing tasks, to engage students actively.
- Cultural comparisons: encourage learners to compare proverbs across cultures, fostering intercultural competence and critical thinking.
- Assessment and feedback: include proverbs in assessments to evaluate learners' understanding and provide constructive feedback to improve their usage skills.

Proverbs are a powerful tool for enhancing paremiological competence and, by extension, linguistic and cultural proficiency. By integrating proverbs into language education through innovative teaching methods, educators can help students develop a deeper understanding of idiomatic language and cultural nuances. This, in turn, equips learners with the skills needed for effective communication in a globalized world.

Conclusion. Proverbs, as concise expressions of cultural wisdom, offer a profound resource for enhancing paremiological competence, a vital subset of linguistic and cultural competence. Their integration into language education not only enriches learners' vocabulary and grammar but also fosters an understanding of the cultural values, traditions, and social norms embedded in the target language. This study has demonstrated that proverbs play a pivotal role in developing learners' ability to interpret and use idiomatic and metaphorical language effectively, which is essential for natural and contextually appropriate communication.

The comparative analysis of proverbs from different languages, such as English and Uzbek, reveals their potential for fostering intercultural competence. By exploring similarities and differences in proverbial expressions, learners gain insights into the shared and unique aspects of cultural worldviews, enhancing their ability to navigate multilingual and multicultural settings. Furthermore, task-based and interactive teaching methods, such as role plays, storytelling, and critical discussions, have proven effective in engaging students and encouraging active learning. However, the cultural specificity and contextual demands of proverbs pose challenges that require careful pedagogical planning. Educators must provide clear explanations, contextual examples, and practice opportunities to ensure that learners can apply proverbs accurately and confidently.

In conclusion, the use of proverbs in language teaching offers a dynamic approach to fostering linguistic proficiency and cultural awareness. By incorporating proverbs into

curricula, educators can empower learners to communicate effectively and appreciate the cultural richness of the languages they study, contributing to their overall linguistic and intercultural competence.

The list of used literature:

1. Aliyeva M. Paremiology in Language Learning. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2020. – pp. 45-67.
2. Arora S. “The Perception of Proverbiality”. Proverbium. Vol. 8, 1991. – pp. 1-20.
3. Dundes A. The Wisdom of Many: Essays on the Proverb. Madison: University of Wisconsin Press, 1997. – pp. 202-220.
4. Hrisztova-Gotthardt H., Varga M. Introduction to Paremiology. Berlin: De Gruyter, 2015. – pp. 56-79.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. Westport: Greenwood Press, 2004. – pp. 78-101.
6. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English. Oxford: Clarendon Press, 1998. – pp. 112-130.
7. Norrick N. R. How Proverbs Mean. Berlin: Mouton, 1985. – pp. 23-45.
8. Soboleva L. Cultural Semantics of Proverbs in Comparative Linguistics. Moscow: Nauka, 2018. – pp. 89-110.
9. Teliya V. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press, 1996. – pp. 132-160.
10. Wolfgang M. “Proverbs in Intercultural Communication”. Journal of Intercultural Studies. Vol. 36(3), 2015. – pp. 259-273.

GLOBALLASHUV JARAYONLARI

Alijonova Yodgoroy Toirjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv, uning asosiy tushunchalari hamda bu jarayon ortidan yuzaga kelayotgan turli xil tahdid hamda havflar bo'yicha fikr mulohazalar yuritilgan. Shu bilan birga yoshlarni mana shu globallashuv jarayoni bilan bog'lab turadigan axborot xurujlaridan, yot ma'naviy ta'sirlardan ximoya qilishda milliy urf-odatlar va qadriyatlarning ahamiyati masalalari o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, axborot, demokratiya, madaniyat, kommunikatsiya, milliy o'zlik, texnologiya, integratsiya, ommaviy madaniyat, zamonaviy kommunikatsiya, ilmiy faoliyat.

Kirish: Bugungi kunda "Globallashuv" atamasi atrofida kechayotgan bahslarda turlicha munosabatlar kuzatilmoqda. Ayrimlarning fikricha, bu jarayonlarni bo'lajak xalqaro fuqarolik jamiyatining alomati, yangi dunyo va demokratiya davrining boshlanishi deb hisoblaydi. Boshqalar uchun globallashuv G'arbning, asosan Amerikaning iqtisodiy va siyosiy gegemoniyasi bo'lib, uning natijasida madaniyat butun dunyoda bir xil shaklga kirib, Disneylendning o'ziga xos jalalangan ko'rinishini kasb etadi.

Albatta, bunday qarashlar asosga ega bo'lsa-da, alohida olinganda hozirgi dunyoning manzarasini to'liq aks ettirmaydi. Masala anchayin murakkab. Ammo shunisi shubhasizki, globallashuvning voqe bo'lishiga sabab bo'lgan iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar jiddiy ijtimoiy va siyosiy muammolarini keltirib chiqardi.

Globallashuv jarayonlari eng ilg'or, yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni texnik qayta jihozlash, tezkor zamonaviy kommunikatsiya va aloqa vositalari tizimlarining rivojlanishi, ilmiy, texnik va boshqa, odamlar hayot-faoliyati uchun zarur bo'lgan axborotni jamlash va taqsimlash, mehnat unumdorligini ta'minlash uchun qulay sharoit yaratib, bu borada cheklanmagan imkoniyatlarga yo'l ochmoqda. Bu, o'z navbatida, mamlakatlarning o'zaro yaqinlashuviga, jahon iqtisodiyoti tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlarini faollashtirishga hizmat qilmoqda. Ammo globallashuv jarayonlarining hozirgi dunyoda bir qator ixtilof va ziddiyatlarni keltirib chiqarayotgan jihitlarini ham e'tibordan qochirish mumkin emas. Bular qatorida avvalo madaniyat va uning bosh tomirini tashkil etgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga bo'lgan munosabat jiddiy e'tiborni talab etadi. Bugungi kunda ular har qayday mamlakat, xususan, O'zbekiston uchun olg'a harakat qilishning samarali

sharti, jamiyat ma'naviy-axloqiy sog'lomligining kafolati, kuchli davlat sifatida jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga bo'lgan umid tayanchini tashkil etadi.

Asosiy qism: Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida Sh.M. Mirziyoyevning asarlari va A.V. Klubov, M.S. Xalikov, O.A. Klubovalarning "Глобализация социально-экономической жизни: история и современность" nomli asari metodologik manba bo'lib belgilandi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Ma'naviy yuksalish yo'lidagi tahdidlar va ularni bartaraf etish yo'llarining bugungi kundagi vazifalari haqida tahlil olib borildi.

Gap shundaki, globallasuv jarayonlari bilan bog'liq ziddiyatlar avvalo madaniyat sohasida ko'proq namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan globallasuvga butun dunyoni qamrab olgan madaniy inqilob deya ta'rif berish ham mumkin. "Bugungi kunda butun dunyo milliy madaniyatlarni qayta ishlovchi alohida ulkan "domna pechi"ga aylanmoqda".

Shu o'rinda savol tug'iladi. Globallasuv faqat tarixiy taraqqiyot mantig'i bilan bog'liq tabiiy jarayonmi yoki uni kinningdir irodasi ham boshqaryaptimi? Bugungi kunda kuchli, yetakchi davlatlar qatoriga asosan G'arb davlatlari kirishi hamda ikki qutbli dunyo barham topishi bilan G'arb yakka hukmronlikka intilayotgani ma'lum. Rus olimi V.L.Inozemsev bu borada shunday yozadi: "Globallasuv, aslini olganda, ko'klarga ko'tarib maqtalayotgan "umuminsoniy qadriyatlarga tayanuvchi yagona tamaddunning shakllanish jarayonini emas, balki mutlaqo o'zga holatni - jamiyatning "g'arbona" modelining ekspansiyasini va dunyoning ana shu modelga moslashishini ifodalaydi. Jahondagi ko'plab olimlar tomonidan "axborot neokolonializmi" "axborot urushlari", "madaniy imperializm" , "madaniy gegemoniya" , "axborot ekspansiyasi" kabi atamalarning tez-tez qo'llanilayotgani bejiz emas.

Shakllanib kelayotgan global madaniyatning o'z tarqalish vositalari mavjud. Mutaxassislar buning to'rt asosiy vositasini qayd etishadi. Birinchisini dunyoning etakchi ishbiarmon va siyosiy arboblar doirasining xalqaro madaniyati. Uni Semyuel Xantington "Davos madaniyati" deb ataydi. Bu global iqtisodiy tizimning ishtirokchisi bo'lishga, muvaffaqiyat qozonishga intilganlar doirasida shakllanayotgan madaniyatdir.

Ikkinchi doira sifatida g'arb ziyolilarining global madaniyati. Uni Piter L. Berger "intellektuallarning klub madaniyati" deb ataydi. Bu madaniyatning asosini g'arb, asosan Amerika intellektuallari ilgari surgan va ommalashtirishga harakat qilayotgan g'oya va xatti-harakat qoidalari (masalan, inson huquqlari to'g'risidagi g'arbona ta'limotlar, atrof muhitni

muhofaza qilish, feminizm, gender tenglik kabi g'oyalar hamda mazkur mafkuraviy tushunchalarga muvofiq keladigan yashash tarzi va siyosat yurgizish qoidalari) tashkil etadi.

Uchinchi - u yoki bu shakl va ko'rinishdagi ommaviy harakatlar (diniy-kanfessional harakatlar, Grinpis, feminizm harakati va h.k).

Va nihoyat, global madaniyatni nisbatan ayon ko'zga tashlanadigan va, aytish mumkinki, eng havfli tarqatish vositasi bo'lmish "ommaviy madaniyat". Global madaniyatni dunyoga yoyuvchi bu vosita va kanallar ko'p jihatdan bir-biri bilan o'zaro bog'liq hamda alohida tadqiqotni talab etadi. Shuning uchun mazkur maqolada ularga batafsil to'xtalishning imkoniyati yo'q.

Globalashuv jarayonlarining natijalaridan biri sifatidagi amerikacha andoza asosida madaniy unifikatsiyalash, turli xalqlarning rang-barang madaniyatini inkor etish asnosida yagona jahon madaniyatini shakllantirishga bo'lgan harakatlar muayyan darajada o'z hosilini bermoqda. Bu borada amerikalik siyosatshunos Z.Bzejnskiy shunday yozadi: 'Madaniy ustunlik Amerika global kuch-qudratining muhim jihati sanaladi. Ayrimlar o'zining estetik qadriyatlarini haqida qanday fikrda bo'lmasin, Amerika ommaviy madaniyati, ayniqsa, jahon yoshlarini ohangrabo kabi o'ziga tortadi. Uning jozibadorligi ehtimol shu madaniyat orqali targ'ib qilinayotgan hayotni sevish falsafasi, hayot sifati bilan bog'liqdir, lekin Amerika madaniyatining jozibadorligi shak-shubhasizdir. Amerika televizion dasturlari va filmlari jahon bozorining qariyb to'rtidan uch qismini egallagan. Amerikaning ommabop musiqasi ham ustuvor mavqega ega, shuningdek, amerikaliklarning qiziqishlari, ovqatlanishdagi odatlari, hattoki, kiyinishlariga butun dunyoda taqlid qiladilar. Internet ingliz tilida va kompyuterdagi so'zlarning aksariyat qismi Amerikadan bo'lib, global muloqotning mazmuniga ta'sir o'tkazadi. Va nihoyat, Amerika zamonaviy ta'lim olishga intilayotganlar uchun Makkaga aylangan...'

Shunga hamohang tarzda nemis olimi U.Bek "Globalashuv nima?" kitobida "Hozirgi dunyoni, uning inqiroz va olg'a siljishlarini "madaniy siyosat", "madaniy kapital", "madaniy o'ziga xoslik", "madaniy gomogenlik", etnik, irqiy va jinsiy mansublik kabi tayanch so'zlar bilan ifodalanadigan voqealarning mazmuniga e'tibor qilmasdan, tushunish mumkinligi" haqidagi fikr hamda qarashlarni bema'nilik deb ataydi.

Mazkur fikriga qo'shilgan holda aytish mumkinki, keng yoyilib borayotgan global madaniyat o'z kelib chiqishi va mazmuniga ko'ra amerikacha madaniyatdir. Bu hozirgi dunyoda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning kuchli bo'lsa-da, yagona yo'nalishi emas, albatta.

Ammo bu holatni e'tibordan qochirish jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Birgina madaniyatning tarqalish omili bo'lgan tilni olaylik. Bugungi kunda ingliz tili, aniqrog'i, amerika tili dunyoga kelayotgan global madaniyatning tiliga aylanmoqda.

Bugungi kunda ham qator olimlar tilning hokimiyatga erishishdagi o'rni masalasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, fransuz olimi Per Burde tilning siyosiy maqsadlarni amalga oshirish vositasiga aylanishini kuzatib, "legitim"(qonuniy) yoki "to'g'ri" til hodisasiga e'tibor qaratadi.

Til siyosiy qurolga aylangan ekan, bu "qurol"ni "ishlab chiqaruvchilar" hamda unga egalik qiluvchilarning bo'lishi tabiiy. Shu fikr asosida P.Burde "lingvistik bozor", "lingvistik kapital" va "lingvistik kapital egalari" tushunchalarini kiritadi. Ayni "lingvistik kapital egalari" "til bozori"da narx-navo belgilash qoidalarini joriy etadi. Ular, fransuz sotsiologining fikriga ko'ra, o'zlari ishlab chiqqan sanksiyalar tizimi orqali "rasmiy til"ni qonunlashtiradi, ya'ni qaysi so'zlar qadrlil va kerakli, uning ma'no ko'lami qanday ekanligini belgilaydi. Per Burde bu holatni "ramziy hokimiyat" hodisasi bilan bog'laydi. Ramziy hokimiyat, uning nazdida, «nutq orqali mavjud holatni qonunlashtiradi, odamlarni ko'rish va ishonishga majbur etadi, dunyoni muayyan idrok etish usulini tasdiqlaydi yoki o'zgartiradi va u orqali dunyoga ta'sir o'tkazadi. Bu odamlarni deyarli sehrlab qo'yuvchi hokimiyat bo'lib, u odatda, jismoniy yoki iqtisodiy kuch bilan erishiladigan natijalarga kuch ishlatmay ega bo'lish imkoniyatini beradi"

Globalashuvning zamonaviy "liberallari" "demokratiya", "inson huquqlari" kabi muqaddas qadriyatlarni niqob qilib olib, xalqlarni mahalliy manfaatlari, azaliy qadriyatlari, axloq normalari va an'analaridan izchillik bilan uzoqlashtirish siyosatini qo'llab-quvvatlamogda.

Turli millat va xalqlarning keng ma'nodagi ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy va estetik ideallari mavjud va ularni avaylab-asrash, ularga tayangan holda odamlar hayotini tartibga solish insonparvar jamiyatning asosiy belgilaridan birini tashkil etgan. Ayniqsa, bugungi kunda, etakchilikni da'vo qilayotgan davlatlar daromad olish va iste'molchilik kayfiyatiga qaratilgan tuban qadriyatlarni asl qadriyat sifatida dunyo xalqlariga taqdim etayotgan bir sharoitda unga qarshilik ko'rsatish hamda milliy madaniy-ma'naviy ildizlarni saqlashga intilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, globalashuvning eng dolzarb bo'lgan madaniyatlararo munosabatlardagi bu tendensiyalari bizning davrimizda ziddiyat ko'rinishini kasb etmogda.

Shunday ekan, unutmash lozimki, bugungi kundagi jahon tarixi -taqdiri umumiy bo'lgan er kurrasidagi barcha xalq, mamlakat va hududlarni o'z ichiga olgan umumtamaddun oqimdir. Bu oqimga ular o'z noyob madaniyati, an'analari, betakror tarixiy tajribasi bilan qo'shiladi.

Insoniyat dunyoning rang-barangligi asosidagi birligini anglasa, tan olsa, milliy va umuminsoniylikni optimal darajasida birlashtira olsa, integratsiyalashuv jarayonining zamini yashovchan va mustahkam bo'ladi. Olomon didiga mos "ommaviy madaniyat" esa kishini insonlik martabasidan mahrum etadigan va demak, insoniyat tamadduni zaminini o'ldiradigan zahri qotildir. Shunday ekan, bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri - fuqarolarimizni, avvalambor yoshlarimizni ana shundan mafkuraviy og'udan himoyalash, xalqimizning madaniy indentivligi saqlashdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Макбрайд У.Л.нинг юкррида тилга олинган макрлалари.
2. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации. - М., Центр, 1998. С. 304.
3. Бзежинский З. Великая шахматная доска. Господство Америка и геостратегические императивы - М., 1998. С. 38.
4. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма - ответы на глобализацию. -М., Прогресс-Традиция,2001. С. 91-92.
5. Bourdieu P. The Production and Reproduction of Legitimate Language - language and Symbolic Power. Cambridge: Harvard University Press, 1991. P. 51.
6. P.J.Byukenenning mazkur kitobidan ayrim lavhalar B.Umarov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilindi va "Jahon adabiyoti" jurnalining 2007 yil 1-, 2-sonlarida chop etildi.
7. Kitob haqida yana qarang: Umarov B. "G'arb tamadduni: inqiroz alomatlari // "Tafakkur" jurnali 2007 yil 2-son. 12-23-betlar.

**“MATNLI HUJJAT BILAN ISHLASHNI BOSHLASH” MAVZUSINI DASTURIY
VOSITALAR ASOSIDA O‘QITISH**

Nazarov Bahodir Abdusamatovich

TATU Samarqand filiali “Kompyuter injiniringi” fakulteti dekani

Telefon:+998(97) 287 83 77

e-mail: nazarovbahodir82@gmail.com

Annotasiya

Ushbu maqolada bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan “Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash” mavzusini o'qitishda zamonaviy dasturiy vositalar asosida multimediali taqdimotlar yaratish va ulardan foydalanib dars mashg'ulotlarini tashkil qilish masalalari muhokoma qilingan.

Kalit so'zlar: *Informatika va axborot texnologiyalari, Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash, dasturiy vosita, elektron qo'llanma, gipermatn, ovoz, grafika, video, test, multimedia, animasiya, imitasion model, umumiy o'rta ta'lim, dasturiy vosita.*

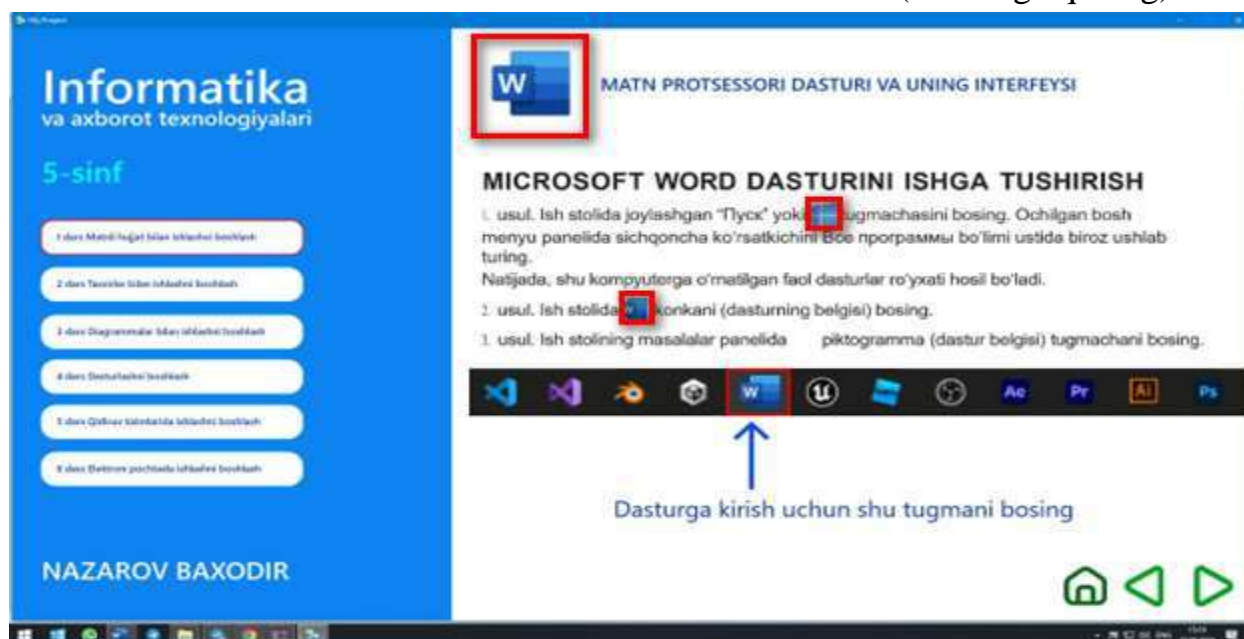
Kirish. Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish albatta o'z samarasini beradi. Ba'zi fikr-qarashlar zamonaviy axborot texnologiyalar yoshlar ongiga ta'siri borasida tanqidiy mulohaza yuritishi tabiiy hol sababi yoshlarning qiziquvchanligi internet va mobil aloqa vositalarga bog'lanib qolishi bilan izohlanadi. Muammoni mobil texnologiya va internetni cheklab qo'yish bilan yechib bo'lmasligini barchamiz bilamiz, lekin baribir yoshlar tanqid ostida qolaveradi. Hozirgi kunda barkamol avlodni tarbiyalarshda albatta internetdagi ma'lumotlardan foydalanish madaniyatini (informatsion immunitet) o'rgatish talab etiladi. Bu texnologiyalarga qiziqishni to'g'ri maqsadga yo'naltirish milliy ma'lumotlar ba'zasini ko'paytirish bilan bog'liq. Ayniqsa ta'lim tizimida elektron qo'llanmalar va virtual ta'lim tizimlardagi milliy ma'lumotlar ba'zasining ko'payishi yoshlarning ta'lim olishlari uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki darsning odatiy – ana'naviy o'tilishi o'quvchilarning 25% ga yaqini o'zlashtirishi mumkinligi pedagog olimlar tomonida isbotlangan. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bir vaqtning o'zida ham ma'ruzani eshitish, ham materialni kompyuter ekranida ko'rish va uni ekranda chiqarishni aktiv boshqarish o'zlashtirish sifatini oshiradi.

Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular

ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbollidir. "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha va yordamchi vositalar kiradi.

Muqovada berilgan tugmalardan 1-siga murojaatni amalga oshirganimizda dasturda buni ochilishini animatsion ravishda ko'rishimiz mumkin bo'ladi (1-rasmga qarang).

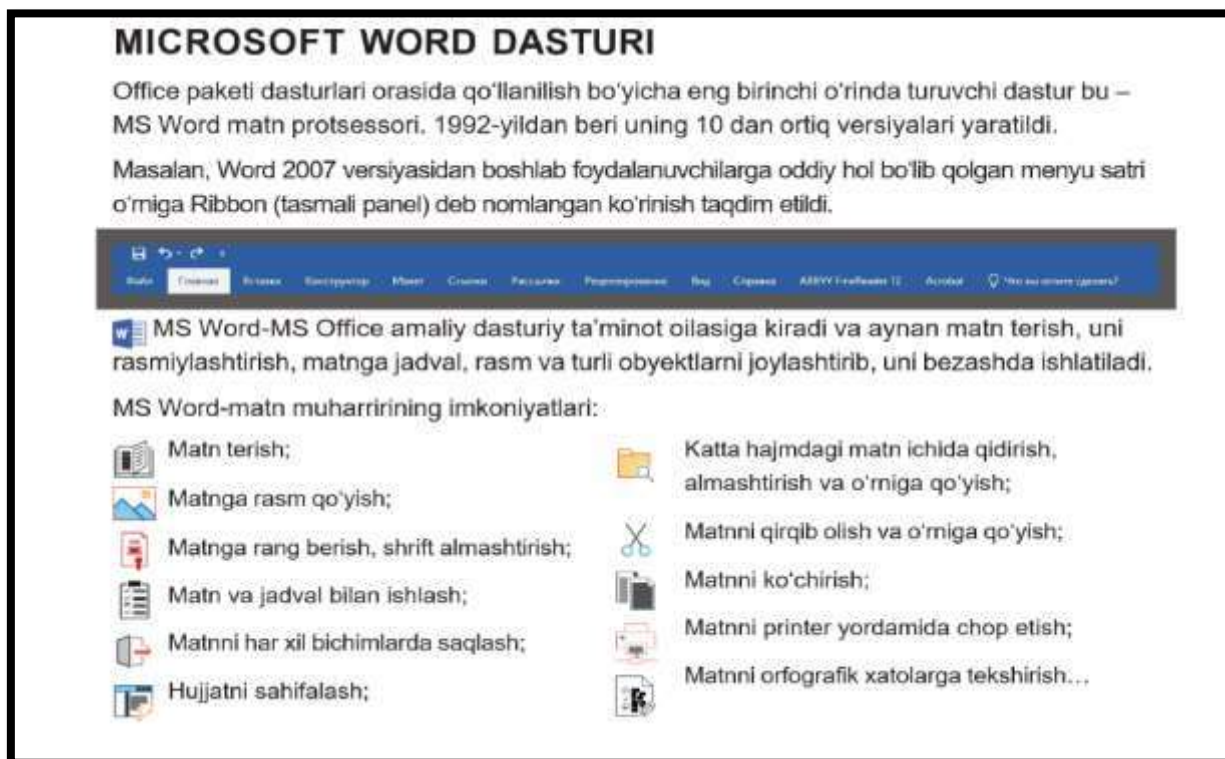

2-rasm. Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash oynasi

Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash oynasida ham bir nechta tugmalar o'rnatilgan va bu tugmalar 2-rasmda qizil chiqizlar bilan chegaralab qo'yilgan. Bundan tashqari oynaning pastki qismida orqaga va oldinga tugmalari ham o'rnatilgan bo'lib ularga murojaat qilinganda oynalar navbati bilan almashinib keladi. Bu tugmalardan yuqorida joylashgan Word dasturi belgisi ustiga sichqoncha ko'rsatkichi bosilganda Microsoft Word dasturi haqida qisqacha ma'lumotlar bayon etilgan oyna ochiladi (3-rasmga qarang).

So'z yozish uchun shu so'zga kerakli bo'lgan harflar klaviaturadan topiladi va kerakli ketma-ketlikda bosiladi. Har bir harf so'z yasash uchun ekranda yozilishni boshlaydi. Shuningdek, harflar belgilar deb ham ataladi. Gap yozish uchun birinchi so'zni

kiritganingizda yoki bitta soʻz kiritganingizda, soʻzning birinchi harfi bosh harfga oʻzgarganini koʻrishingiz mumkin. Odatda Microsoft Word har bir gapning birinchi harfini bosh harfga avtomatik ravishda almashtiradigan qilib sozlangan boʻladi. Bosh harflarda yozish harfni bosh harf koʻrinishiga oʻtkazish uchun Shift tugmasini bosib ushlab turing, keyin bosh harfda yozmoqchi boʻlgan harfni kiriting. Harfni yozib boʻlganingizdan keyin shift tugmasini qoʻyib yuborasiz.

3-rasm. Microsoft Word dasturi imkoniyatlari oynasi

Word matn muharriri Windows sistemasi muhitida ishlaydigan matn muharriri boʻlib, oddiy va murakkab strukturali matnli hujjatlarni tashkil qilish va chop etish uchun xizmat qiladi. Word matn muharriri yordamida har qanday hujjatni tez va bosmaxona talabiga javob beradigan darajada tayyorlash mumkin. Word matn muharriri matnlar ustida bajariladigan hamma operatsiyalarni kerakli barcha bajarish imkoniyatlariga ega boʻlib, zamonaviy kompyuter texnologiyasining hamma talabini oʻz ichiga oladi.

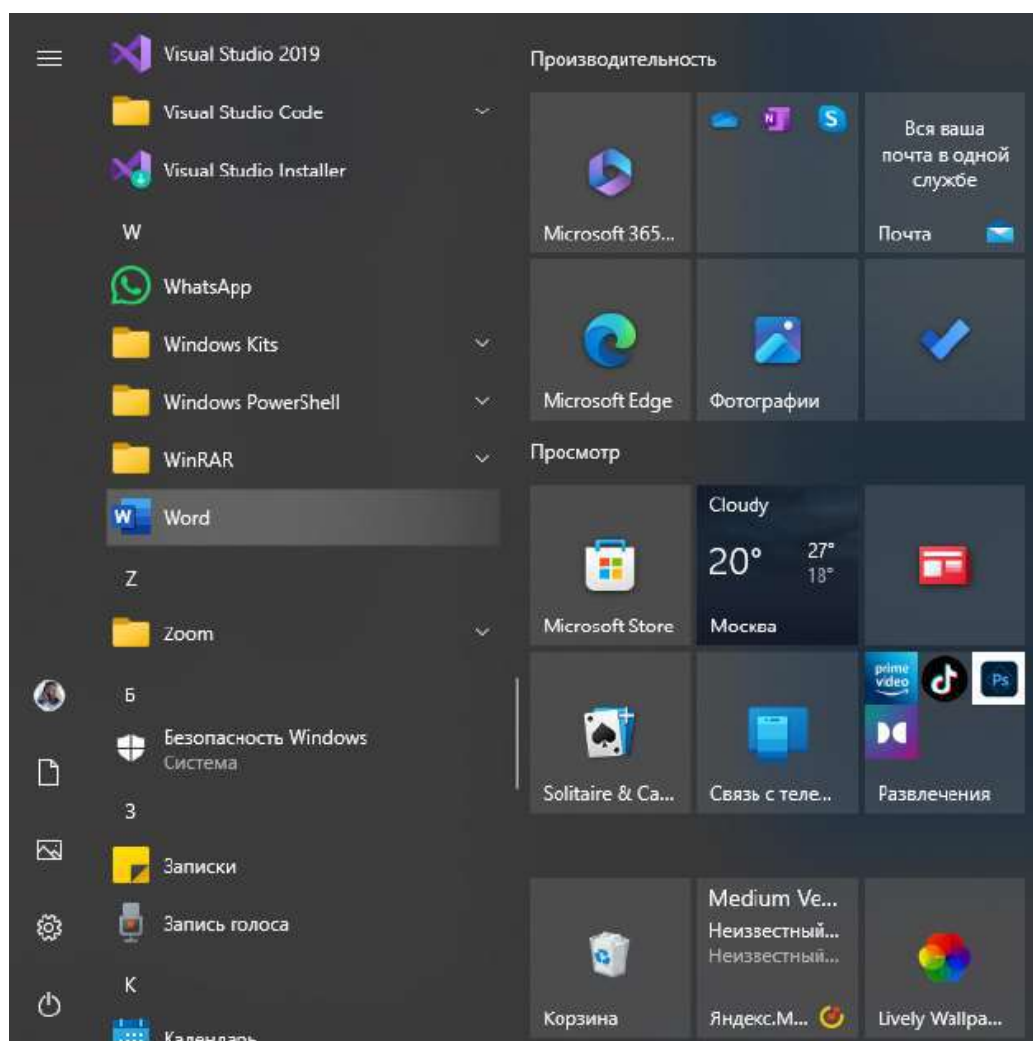
Word matn muharriri ekranda “Microsoft office” da “W” belgisi bilan koʻrsatilgan boʻladi. Uni ishga tushirish sichqoncha koʻrsatkichini “W” belgisiga keltirib, sichqonchani oʻng tugmachasini bosish bilan bajariladi. Soʻng Word matn muharriri komp’yutyer

xotirasiga yuklanadi va oddiy strukturali matnlarni kiritish uchun “Документ 1” nomli yangi fayl hosil qiladi. Agar siz murakkab strukturali hujjat (masalan xat, faks orqali jo‘natiladigan xat, hisobotlar va hakoza) tayyorlamoqchi bo‘lsangiz u holda “Файл” menyusidan “Создать” menyu ostini ishlatasiz. U yerda bir necha murakkab strukturali hujjatlar shabloni berilgan. Siz ulardan o‘zingizga kerak bo‘lgan strukturali hujjat shablonini tanlab, o‘zingizni hujjatingizni tez va yuqori darajada tayyorlaysiz. Tayyor bo‘lgan hujjat “Файл” menyusining “Сохранить” yoki “Сохранить как” komandalaridan biri yordamida saqlanadi. Word sizning hamma fayllarinigizga “.doc” nomli kengaytma nom qo‘shib saqlaydi. Ishni tamomlash uchun saqlab qo‘yilgan hujjat “Файл” menyusining “Закрывать” komandasi bilan yopiladi va “Выход” komandasi bosiladi.

Word matn muhariri oynasining umumiy ko‘rinishi quyida keltirilgan. Oynaning eng yuqori satri, sarlavha satri bo‘lib, unda matn muharrirning belgisi va nomi ko‘rsatiladi. Shu satrning eng o‘ng qismida uchta kichik tugmacha ko‘rsatilgan bo‘lib, ular mos ravishda oynani ekrandan olish, oyna kattaligini ekran kattaligiga tenglashtirish va oynani yopish vazifalarini bajaradi. Oynaning ikkinchi satri WORDning asosiy menyular satri bo‘lib, har bir menyu o‘ziga xos funksiyalarni bajaradi. Oynaning keyingi ikki satrlarida instrumyentlar paneli joylashgan va ular bajaradigan funksiyasiga mos piktogrammalari tugmachalarda berilgan. Ularning funksiyalarini bilib olish uchun sichqoncha ko‘rsatkichini piktogrammalar ustiga keltirish kifoya. Instrumyentlar panelidan keyingi satr lineyka deb ataladi va oynaning matn yoziladigan qismi satrlarini kengaytirish va qisqartirish uchun xizmat qiladi.

Yuqorida 2-rasmda keltirilgan tugmalardan navbatdagi “ПУСК” tugmasi tanlanganda ekranda “ПУСК” tugmasi elementlari berilgan oyna ochiladi (4-rasmga qarang).

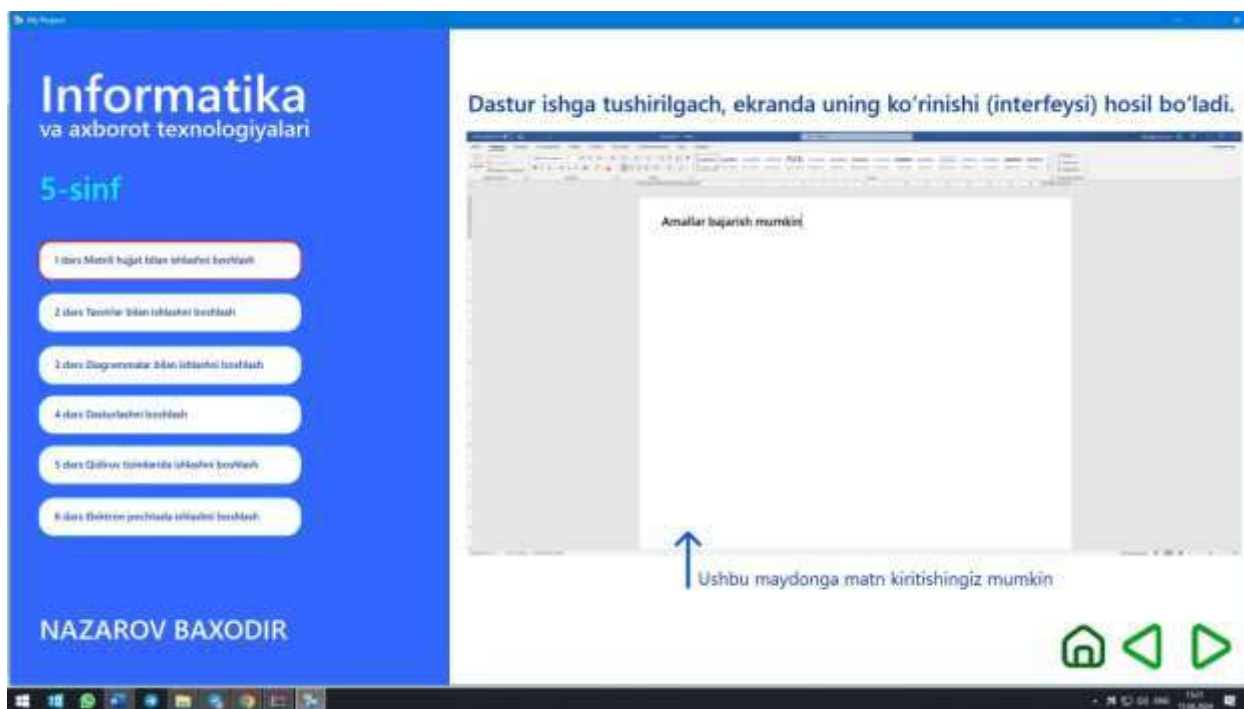
Kompyuterda Windows operatsion tizim ustidan va uning yordamida kompyuter va uning qurilmalar ustidan biror bir amal bajarmoqchi bo‘lsangiz, siz “ПУСК” menyusidan foydalanishingiz mumkin. Pusk tugmasini sichqonchani chap tugmasi bilan bossangiz WINDOWS ning menyusi ochiladi.

4-rasm. “ПУСК” tugmasi elementlari berilgan oyna

Agar paydo bo‘lgan oynada “Перезагрузить” bayroqchani tanlab OK tugmasini bossak u holda kompyuter uchirib qayta yoqiladi. Agar esa Priostanovit bayroqchani tanlab OK tugmasini bossak u holda kompyuter ishini tuxtatib turadi. Agar esa “Выключить компьютер” bayroqchani tanlab OK tugmasini bossak kompyuter uchiriladi. Kompyuterni o‘chirishdan avval hamma ochik oynalar va ishlab turgan dasturlarni berkitishimiz kerak, chunki kompyuter ular ichidagi ma‘lumotlarni saqlab qo‘yishi kerak.

Yuqorida berilgan Matnli hujjat bilan ishlashni boshlash oynasida keltirilgan dasturga kirish tugmasi bosilganda ekranda dasturni ishga tushirish oynasi ochiladi va bu oynada matn kiritish amalini bajarish imkoni ham mavjud (5-rasmga qarang).

5-rasm. Microsoft Word dasturi ishchi oynasi

Yuqorida berilgan oynaning pastki qismidagi o'tkazi tugmasi ketma-ket bosilganda ekranda dasturning menyulari haqida ma'lumotlar, matnlarni qalinlashtirish, yonboshchasiga, matnni tagiga chizish, hujjatlarni formatlash, mavzular bo'yicha o'quvchilar bilimni baholash uchun testni tanlash, testni yechish, natijani ko'rish oynalari animatsion ravishda ketma-ket ochiladi, bu jarayonni dasturiy vositadan ko'rish mumkin.

Xuddi shunday umumiy o'rta ta'lim maktablari 5-sinf "Informatika va axborot texnologiyalari" fanidagi qolgan bo'limlar va mavzularining elementlari hamda tegishli masalalarini yechish jarayoni va bajaradigan vazifalari birma-bir multimediali elektron qo'llanmada animatsion ishlanmalari yordamida yoritib berilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida 5-sinf "Informatika va axborot texnologiyalari" fanining barcha mavzularini o'rgatishda multimediali elektron qo'llanmadan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, ularga mustaqil ishlash imkoniyatlarini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lutfullayev M.X. Multimediali didaktik vositalar asosida ta'lim tizimi samaradorligini oshirish //Ta'lim va tarbiya. –Toshkent: -2003-y. -№3-4. B. 55 - 57.
2. Fayziyev Nozim Asfandiyorovich, & Toxirqulov Zufar Jurabek o'g'li. (2023). Registering and Creating Presentations on prezi.com. *World of Semantics: Journal of Philosophy and Linguistics*, 1(1), 66–71. Retrieved from <http://wos.semanticjournals.org/index.php/JPL/article/view/11>
3. Fayziyev N. THE IMPORTANCE OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL SYSTEM //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 10. – C. 172-175.
4. Asfandiyorovich F. N., O'g'li T. Z. J. ZAMONAVIY DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA XORIJIY TILLARGA OID TAQDIMOTLAR YARATISH //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 19. – C. 359-363.
5. Asfandiyorovich F. N. UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA "INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI" FANINI TAKOMILLASHTIRILGAN METODIKA ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 5. – C. 198-200.
6. Asfandiyorovich F. N. TARMOQLANUVCHI ALGORITMLAR MAVZUSINI MULTIMEDIALI ELEKTRON QO'LLANMALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH //ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДАГИ ЯНГИ ТАРИХИ ВА ФАЛСАФИЙ ТАФАККУРИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ. – 2022.

IJTIMOYIY ADOLAT DIALEKTIKASI, INSON HUQUQLARI VA ERKINLIKLARI

Teshaboev Muhiddin Marifovich,

Falsafa fanlari bo'yicha Falsafa doktori (PhD), TITU FF dotsenti.

[*muhiddinsifat82@gmail.com*](mailto:muhiddinsifat82@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada Ijtimoiy adolat dialektikasi haqiqatda, shaxsiy va umumiy huquqlarni saqlash va ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar jamiyati va adolatlikni ta'minlash jarayonida kechadi. Ijtimoiy adolat dialektikasi o'zida bir nechta munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy adolat metafizikasi, maxsus adolat, umumiy adolat, ijtimoiy adolat dialektikasi, fuqarolik jamiyati, jamoaviy mentalitet.

Аннотация: В статье диалектика социальной справедливости имеет место в реальности, в процессе обеспечения общества механизмами, направленными на сохранение и обеспечение индивидуальных и общих прав и в процессе обеспечения справедливости. Диалектика социальной справедливости включает в себя несколько отношений.

Ключевые слова: метафизика социальной справедливости, особая справедливость, общая справедливость, диалектика социальной справедливости, гражданское общество, коллективный менталитет.

Abstract: In the article, the dialectic of social justice takes place in reality, in the process of ensuring the society of mechanisms aimed at preserving and ensuring individual and common rights and in the process of ensuring justice. The dialectic of social justice includes several relationships.

Key words: metaphysics of social justice, special justice, general justice, dialectics of social justice, civil society, collective mentality.

KIRISH

Ayni paytda ijtimoiy adolat metafizikasi degan tushuncha bo'lib, u ijtimoiy adolatni ta'minlash va uning prinsiplarini o'rganishda metafizik muammolardan foydalanilishni nazarda tutadi. Bu esa ijtimoiy falsafaning bir turidir, deyish mumkin. Metafizika boshqa

fanlarning yonida muammolarning asosiy va keng turidagi masalalari bilan shug'ullanib, ularning hal etilishiga yordam beradigan ahamiyatli savollarni o'rganishda foydalaniladi. Ijtimoiy adolat metafizikasida ushbu falsafaning muammolaridan foydalanish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va uning prinsiplarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Masalan, ijtimoiy adolat metafizikasida, adolatlikni ta'minlash va adolatsizlikni bartaraf etish maqsadlariga ega bo'lib, ularning hal etilishi uchun shu yo'nalishdagi falsafaning muammolaridan foydalaniladi. "Umumiy adolat deganda, butun ijtimoiy tuzilmaning axloqiy qadriyatlarini, ijtimoiy tuzilishning tamoyillari yig'indisini, ijtimoiy institutlarning eng yuqori qonuniyligi tushuniladi. Maxsus yoki xususiy adolat deganda, tovarlarni taqsimlash, ularning o'zaro almashishi va jamiyatdagi ma'lum xususiyatlarning uning subektlari tomonidan namoyon bo'lishida "axloqiy jihatdan tasdiqlangan mutanosiblik" tushuniladi. Xususiy adolat jamiyat ichida integratsion funksiyani bajaradigan o'ziga xos normalar tizimidir. Umumiy va xususiy adolat bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, axloqiy qadriyatning ideali va baholovchi meyoridir".

Adolatni ta'minlash hamisha insoniylikning zarur shartidir. Shu boisdan ham S.S.Hamroyev "Jahonda kechayotgan murakkab geosiyosiy jarayonlar, global iqtisodiy inqiroz xatarlarining keskinlashishi sharoitida adolat tamoyillari jamiyat tinch-totuvligi, taraqqiyoti hamda qonun ustuvorligini ta'minlash va munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adolatga erishish va jamiyatda ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etishning innovatsion yo'llarini izlash xalqning turmush darajasini oshirishga va davlatning izchil rivojlanishiga, ijtimoiy munosabatlarda manfaatlarni himoya qilish va muvozanatni ta'minlashda, qonun ustuvorligiga erishish hamda madaniy rivojlanishga olib keladi. Shu sababli, adolatparvarlikni ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida tadqiq etish, uning funksional xususiyatlari va ustuvor yo'nalishlarini ochib berish, bu tamoyillarni barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg'unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda" deb ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy adolat dialektikasi haqiqatda, shaxsiy va umumiy huquqlarni saqlash va ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar jamiyati va adolatlikni ta'minlash jarayonida kechadi. Ijtimoiy adolat dialektikasi o'zida bir nechta munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi, ijtimoiy adolat dialektikasi biror odamning shaxsiy huquqlarini saqlash va ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar jamiyati sifatida ishonchli bo'lishi kerak. Bu

mexanizmlar jamiyati oliy sudlar, appelyatsiya mahkamalari va tuzatish mahkamalaridan iborat bo'lib, ularning ishonchli va effektiv ishlashi demokratik tizimning muvofiqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi, ijtimoiy adolat dialektikasi adolatlikni ta'minlash va huquqiy jinoyatlarga chora ko'rish, xalqaro huquqlarni ta'minlash va undagi shartlarga rioya etish, shaxsiy huquqlarni ta'minlash uchun meyorli yondashuvlarni tashkil etish tushuniladi.

Ijtimoiy adolat sinergetikasi ijtimoiy adolat dialektikasining bir turdagi fuqarolarning shaxsiy va umumiy huquqlarini saqlash va ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar jamiyati, adolatlikni ta'minlash va adolatsizlikka qarshi kurash fonida ko'rinadi. Sinergetika bir nechta elementlarning bir-biri bilan yoki bir-biriga nisbatan aloqador bo'lishi orqali yaratilgan tizimni o'rganish, tahlil qilishda foydalaniladi. Ijtimoiy adolat sinergetikasi bu tushunchalar bir-biriga nisbatan aloqador bo'lib, ularning ishonchli va effektiv ishlashi uchun tizimning butunligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu shaxsiy va umumiy huquqlarni saqlash va ta'minlashga qaratilgan jarayondir.

O'zbekistonda adolatni o'rnatishdagi muammolar ko'pincha ularning boshlang'ich sabablari tarixiy, iqtisodiy, siyosiy va huquqiy xususiyatlardan kelib chiqadi. Shuning uchun, ularni samarali hal etish yo'llari ham ko'plikda bo'ladi. Birinchi qadamda, O'zbekistonda adolatni o'rnatishdagi muammolarni to'liq aniqlash va tahlil qilish kerak. Unda, ularning turli turdagi sabablari, muhimlik darajasi, adolatlik bo'lishi, uning prinsiplari va boshqa muammolar ko'rsatiladi. Ikkinchi qadamda, O'zbekistonda adolatni o'rnatishdagi muammolarni hal etish uchun huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. Bu mexanizmlarning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular adolatni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, huquqiy tizimning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, unda huquqiy meyorlarni ta'minlash, huquqiy jamoatning muhim ahamiyatga ega bo'lishini ta'minlash va boshqa muammolar ko'rsatiladi. Uchinchi qadamda, yurtimizda adolatni o'rnatishdagi muammolarni hal etish uchun ijtimoiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. Ularning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, unda jamoatning ijtimoiy faoliyatiga ta'sir etish va ularning adolatlik bo'lishiga yordam berish ko'rsatiladi. Masalan, mehnatkashlarni himoya qilish va ularning adolatli bo'lishiga yordam berish uchun, ijtimoiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. O'zbekistonda adolatni o'rnatishdagi muammolarni samarali hal etish yo'llari boshqa mamlakatlarda ham ko'rib chiqilgan. Shuning uchun ularni o'rganib, muammolarni hal etish uchun tajribalar o'rganib chiqiladi.

O'zbekistonda ijtimoiy adolatni qaror toptirishda birinchi navbatda, ularni to'liq aniqlash va tahlil qilish kerak. Unda, ularning sabablari, muhimlik darajasi, ularni bartaraf etish uchun kerakli mexanizmlar va boshqa muammolar ko'rsatiladi. Ikkinchi qadamda, to'siqlarni bartaraf etish uchun huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. Bu mexanizmlarning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular to'siqlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, to'siqlarni hali tezkor hal etish, to'siqlarni bartaraf etish uchun huquqiy narxlarni muayyanlash va boshqa muammolar ko'rsatiladi. Uchinchi qadamda, to'siqlarni bartaraf etish uchun ijtimoiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. Ularning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, unda jamoatning ijtimoiy faoliyatiga ta'sir etish va to'siqlarni bartaraf etish uchun yordam berish lozim bo'ladi. Masalan, to'siqlarni bartaraf etish uchun jamoatning ta'minoti va ta'sirchan yo'llarni qo'llash kerak. Shu boisdan ham S.S.Hamroyev "...ijtimoiy davlat va fuqarolik jamiyati sharoitida adolatparvarlikning bandlikni ta'minlash, moddiy boyliklarni byudjet asosida muvozanatlash va ijtimoiy faoliyatni olib borish kabi ustuvor yo'nalishlari, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, aholi daromadlarini oshirish, tug'ilish va umr ko'rish, sog'liqni saqlash, ta'lim, atrofmuhitni muhofaza qilishga oid ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni ijtimoiy adolat bilan olib borish dolzarbligi, kambag'allikni kamaytirish, aholi turmush darajasini oshirish va ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish kabi ijtimoiy himoya siyosatini amalga oshirish zarur" deb hisoblaydi.

Mamlakatimizda ijtimoiy adolatni qaror toptirishdagi to'siqlarni bartaraf etish uchun undagi muammolarni to'liq aniqlash, huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish va ijtimoiy mexanizmlarni rivojlantirish kerak. Bu yo'llar o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular adolatni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy adolatni ta'minlashda fuqarolik jamiyatining yuqori qatlamini individual tanlov, guruhlar, siyosiy partiyalar, nodavlat tashkilotlar, harakatlar, klublar va boshqalarning siyosiy va madaniy farqlariga qaramay birdek harakat qilishi lozim. Shu tariqa madaniy-siyosiy plyuralizmga erishiladi. Bu esa, o'z navbatida, barcha fuqarolarning iroda erkinligini ta'minlaydi, mafkuraviy qoliplar yo'qoladi. Fuqarolik jamiyatining bu qatlamiga jamiyatning davlat-siyosiy tizimi bilan aloqada bo'lgan eng faol institutlar kiradi, ular asosan siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlardir. Fuqarolik jamiyati institutlari va tashkilotlarining faoliyati hokimiyat taqsimotini o'zgartirishga qaratilgan va shuning uchun siyosiy xarakterga ega. Bu nafaqat siyosiy partiyalarga, balki ijtimoiy miqyosda o'z maqsadlariga yechim izlayotgan guruhlariga ham tegishli. Shunday qilib, fuqarolik jamiyatini siyosiy bo'lmagan ijtimoiy munosabatlar va institutlar tizimi

sifatida tavsiflash mumkin emas. Bu jamiyatning genezisi uni iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy, ma'naviy, oilaviy va boshqa munosabatlarning silliq tizimiga aylantiradi, jamiyat fuqarolarining xohish-irodasini ifodalaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fuqarolik jamiyatining mavjudligi va shakllanishi teng huquqli va muayyan fazilatlarga ega bo'lgan fuqarolarsiz mumkin emas. Inson yuksak ma'naviy-axloqiy ideallarga, ilg'or dunyoqarashga ega bo'lsagina uni fuqaro deyish mumkin. Bunday shaxslarning jamoat birlashmalari va muassasalari bilan munosabatlari butunlay boshqacha. Yetarli darajada rivojlangan fuqarolik jamiyatlarida inson jamoalarga jalb etilishi bilan o'zining individual fazilatlarini yo'qotmaydi, aksincha, yuksak ma'naviyatga ega bo'ladi. Shunday qilib, fuqarolik jamiyatining bir qator tamoyillarini qayd etish mumkin: siyosiy sohadagi barcha insonlarning huquq va erkinliklarining tengligi; butun dunyoda amaldagi qonunlar bilan fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlash; xususiy mulkka egalik qilish yoki mehnat uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqillik; fuqarolarning partiyalar va fuqarolik harakatlari (nodavlat notijorat tashkilotlari) tuzish erkinligi; fan, madaniyat, ta'lim va fuqarolarning bilim olishi uchun zarur moddiy va boshqa shart-sharoitlarni ta'minlash; faqat qonun bilan tartibga solinadigan va davlat senzurasiga solinmaydigan ommaviy axborot vositalarini yaratish va faoliyat yuritish; davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi mexanizmning mavjudligi (konsensus mexanizmi). Jamiyatning demokratiya sari olg'a siljishi bilan uning har bir a'zosining qabul qilgan qarorlari uchun mas'uliyati bir necha barobar ortadi. Fuqarolik madaniyatisiz fuqarolik jamiyati haqida gapirish umuman o'rinsiz. Bu konsepsiya shaxsning ijtimoiy masalalarni idrok etish qobiliyatini belgilaydi, uning bu masalalarni amalga oshirishda qanchalik faolligini ko'rsatadi.

Muammo bo'yicha biz to'xtalgan g'oya va pozitsiyalarni umumlashtirib, fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi munosabatlarga oid bir nechta pozitsiyalarni shakllantirishimiz mumkin:

1. "Fuqarolik jamiyati" va "davlat" tushunchalari global jamiyatning turli xil, ammo ichki o'zaro bog'liq elementlarini ifodalaydi.

2. Fuqarolik jamiyati va davlat funksiyalarini ajratish tabiiy va huquqiy jarayondir. U bir tomondan hayotning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy tomonlarini, ikkinchi tomondan hayotning siyosiy tomonlarini tavsiflaydi.

3. Fuqarolik jamiyati – siyosiy tizimning negizini tashkil qiladi, davlatni belgilaydi va shart qiladi.

4. Fuqarolik jamiyati hayot qonunlari anarxiyadan iborat bo'lgan avtonom shaxslar uyushmasi emas. Bu fuqarolarning moddiy va ma'naviy hayotini ta'minlovchi odamlar jamoasidir. Davlat fuqarolik jamiyatining rasmiy ko'rinishidir.

5. Fuqarolik jamiyati a'zolarining o'z-o'zini faolligi va birlashmalarning xilma-xilligi nuqtai nazaridan qanchalik rivojlangan bo'lsa, davlat shunchalik demokratik rivojlanadi. Bu fikrni boshqacha ifodalash ham mumkin. YA'ni, siyosiy tuzilma qanchalik demokratik bo'lsa, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi shunchalik ta'minlanadi.

Fuqarolik jamiyati – insoniyat sivilizatsiyasining zamonaviy davrida shaxslar, guruhlar va birlashmalar o'rtasida iqtisodiy, madaniy, huquqiy va siyosiy munosabatlar rivojlangan jamiyatdir.

Hozirgi vaqtda fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'z jamiyatlarida siyosiy qo'llab-quvvatlash, yangi tashabbuslarni kuzatish va hukumatlarning jamoatchilik oldida mas'uliyatini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ular umumiy qadriyatlar, ya'ni demokratiya va inson huquqlarini hurmat qilish, qonun ustuvorligi, samarali boshqaruv, bozor iqtisodiyoti tamoyillari va barqaror rivojlanishga asoslangan demokratik va bozorga yo'naltirilgan islohotlarni ilgari surishning faol ishtirokchisi bo'lishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlari butun dunyoda o'z faoliyatini yo'lga qo'ygan, desak xato bo'lmaydi. Bugungi kunda bunday tashkilotlar faoliyat ko'rsatmaydigan davlat deyarli yo'q. Davlatlar o'zlarining dolzarb muammolarini fuqarolarning ko'magi va bevosita ishtirokida hal etish zarurligini tushunadi. Shu bois barcha mamlakatlarda nodavlat notijorat tashkilotlarining erkin va samarali faoliyatini ta'minlashga harakat qilinmoqda.

XULOSA

Adolat tamoyillari va adolat g'oyalari ilmiy muammo sifatida olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan bo'lib, inson huquqlarini himoya qilish tamoyillariga amal qilgan holda butun insoniyatni birdek qanoatlantiradigan davlat yoki boshqaruv shakli hali o'ylab topilmagan, degan umumiy fikrga kelgan. Bu e'tirof adolatni insoniyat ham, davlatlar ham erishishga intilishi kerak bo'lgan axloqiy ideal sifatida qo'yadi. Ushbu idealni amalga oshirish uchun qonunlarning rivojlanishi va ijtimoiy qarorlar qabul qilish har bir ijtimoiy-siyosiy shaxsning tarixiy va madaniy paradigmalari, mentalitetlari va kelajakka qarashlari bilan mos kelishi juda

muhimdir. Ushbu uyg'unlik adolat nafaqat universal tushuncha, balki turli jamiyatlarning o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan tushuncha ekanligini ta'minlaydi. Adolat axloqiy ideal sifatida: adolat nafaqat huquqiy yoki siyosiy zarurat, balki oliy ma'naviy intilish sifatida qaraladi. Bu shuni anglatadiki, jamiyatlar doimiy ravishda adolatni yanada yuksaltirishga intilishlari kerak, bu rivojlanayotgan va dinamik maqsad ekanligini tan oladilar.

Qonunlar va qarorlar jamiyatlarning tarixiy va madaniy kelib chiqishini hisobga olishi kerak. Bir kontekstda bo'lishi mumkin bo'lgan narsa boshqasida bir xil tarzda qabul qilinmasligi mumkin. Ushbu nuanslarni tushunish adolatli va adolatli tizimlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Jamoaviy mentalitet va ijtimoiy-siyosiy shaxs kelajagi haqidagi qarashlari uning adolat tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Jamiyatlar adolat tamoyillarini shakllantirishda ularning intilishlari va jamoa ruhiyatini hisobga olishlari kerak.

Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish: har qanday odil sudlov tizimi inson huquq va erkinliklarini himoya qilishni birinchi o'ringa qo'yishi kerak. Bu global miqyosda adolatga intilishning asosiy tamoyilidir. Dinamik va uzluksiz jarayon: adolatga intilish statik emas. Jamiyatlar rivojlanib borar ekan, bu doimiy harakat, moslashish va qayta baholashni talab qiladi. Ushbu uzluksiz jarayon adolatning dolzarbligi va zamonaviy muammolar va muammolarni hal qilishda samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, adolat ilmiy muammo sifatida chuqur murakkab va serqirradir. Bu turli jamiyatlarning o'ziga xos kontekstlariga sezgir bo'lgan holda, axloqiy ideallarni amaliy mulohazalar bilan birlashtiradigan yaxlit yondashuvni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Hamroyev S.S. O'zbekiston xalqining milliy yuksalishida adolatparvarlikni qaror toptirishning ijtimoiy qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro – 2023. B.15.
2. Hamroyev S.S. O'zbekiston xalqining milliy yuksalishida adolatparvarlikni qaror toptirishning ijtimoiy qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro – 2023. B.5.

3. Hamroyev S.S. O‘zbekiston xalqining milliy yuksalishida adolatparvarlikni qaror toptirishning ijtimoiy qonuniyatlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro – 2023. B.9.
4. Аль-Хорезми Мухаммед. Математические трактаты. –Тошкент: Фан, 1964. –362 с.
5. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. –Алма-Ата: Наука, 1973. –347 с.
6. Бабамуратов Э.Х. Духовное становление общества и изменение общественной психологии молодежи. –Тошкент: Фан, 1994. – 241 с.
7. Валиев А. Проблемы развития духовной культуры. –Тошкент: Фан, 1992. –154 с.
8. Арон Р. Введение в философию истории: Пер.с фр. –М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2000. –543 с.
9. Teshaboyev M.M “Principles of "religious culture" and principles of consequences of implementation” // International scientific journal «Theoretical & Applied Science» registered in France. p-ISSN: 2308-4944 (print), e-ISSN: 2409-0085(online), Vol.78, Issue 10, October 2019. -P 669-672.
10. Teshaboyev M.M “Jamiyatda ijtimoiy adolat va ijtimoiy tenglik” // FarDU. ILMIY XABARLAR-2023 yil 5 son// 128-132 bet
11. Teshaboyev M.M “O‘zbekistonda ijtimoiy adolatni ta’minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining o‘rni” // Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ- NamDU ilmiy axborotnomasi–2023-yil_12-son//260-265b
12. Teshaboyev M.M “O‘zbekistonda ijtimoiy adolatni qaror toptirishning strategik yo‘nalishlari” // Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali // 2023 1/11/1 // 256-259 bet

13. Teshaboyev M.M “Ijtimoiy davlatda ijtimoiy adolatni ta’minlash va ijtimoiy institutlarning maqsadi” // Scienceproblems.uz, ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари // jild 3, 11 son // 305-311

14. Teshaboyev M.M “Jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlash mexanizmlari va prinsipial masalalari ” // Ilm Sarchashmalari научно-теоретический, методический журнал Издаётся с 2001 года Urganch – 2023 54-58 b.

15. Teshaboyev M.M “Huquqiy-falsafiy tafakkur tarixida ijtimoiy adolatga nisbatan turlicha yondashuvlar” // Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi–2023-yil_4-son

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJTIMOIIY FAOL
FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTISH MUAMMOLARI**

Rustambekova Nigora Abduganisovna

Chirchiq Davlat Universiteti mustaqil izlanuvchisi nigoraru1982@gmail.com

tel:+99893 585 99 38

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshlik davrining dastlabki bosqichida ijtimoiy qadriyatlarni anglash va jamiyatga faol munosabat bildirish ko'nikmalarini egallaydi. Maqolada ta'lim jarayonida bu kompetensiyani rivojlantirishning usullari, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalar ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy faol fuqarolik, boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, huquqiy ong, pedagogik metodlar, tarbiya.

Kirish. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi shaxsning ijtimoiy jarayonlarga mas'uliyatli munosabatini shakllantiradigan muhim ko'nikmalar majmuasidir. Boshlang'ich sinfda bu kompetensiyani rivojlantirish jamiyatdagi faollik va fuqarolik mas'uliyatining dastlabki tamoyillarini shakllantirishga zamin yaratadi. Bu jarayon o'quvchilarni kelajakda faol fuqarolikka tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida ro'y berayotgan o'zgarishlar o'qituvchiga yangi talablarni keltirib chiqardi. Bu keng ko'lamli umumiy madaniy, professional va maxsus vakolatlariga ega, yangi kasbiy talablar va mehnat sharoitlariga munosib javob bera oladigan mutaxassis bo'lishi kerak. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan jamiyatda yashash va ishlashga tayyor bo'lgan professional o'qituvchini tayyorlash - bu kasbiy pedagogik ta'lim tizimi oldida turgan strategik vazifadir. Shuning uchun bugungi kunda ta'limning kompetensiya paradigmasiga o'tish dolzarblashmoqda. Bo'lajak mutaxassisning bilim, ko'nikma va malakalarini aniq amaliy vaziyatda amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lishi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limning ustuvor maqsadidir. Shuning uchun ham bolajak o'qituvchining mutaxassis sifatida shakllanishida pedagogik amaliyot muhim sanaladi. Ushbu davrda talabaning tajriba to'plashi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashi, kasbiy vaziyatlarga

moslashuvi ortib boradi. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish bosqichma-bosqich va doimiy tarzda amalga oshiriladigan jarayondir¹

Asosiy qism. Boshlang'ich sinf ta'limi bolaning shaxsiy rivojlanishidagi eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda:

1. **Axloqiy qadriyatlar** shakllanadi.
2. **Huquqiy ongning** dastlabki tushunchalari rivojlanadi.
3. Jamiyatda o'z o'rnini anglashga intilish paydo bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim-tarbiya jarayonida:

- Jamoaviy ishlarda ishtirok etish;
- To'g'ri va noto'g'rini farqlash;
- O'z fikrini bildirish va boshqalarni hurmat qilish kabi ko'nikmalarni egallaydi.

Boshlang'ich sinfda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish quyidagi nazariy yondashuvlarga asoslanadi:

1. **Gumanistik pedagogika:** bolani jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllantirish.
2. **Faoliyatga asoslangan yondashuv:** bolalar amaliy mashg'ulotlar orqali ijtimoiy vazifalarni bajarish ko'nikmalarini o'rganadi.
3. **Interfaol metodlar:** jamoaviy muhokamalar, rolli o'yinlar orqali fuqarolik ko'nikmalarini shakllantirish.

Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish usullari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik usullar samarali hisoblanadi:

1. Rolli o'yinlar

O'quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda o'zlarini sinab ko'radi va fuqarolik mas'uliyatini his qiladi. Masalan, "Yaxshi fuqarolik nima?" mavzusida sahnalashtirilgan mashg'ulotlar.

2. Muammoli vaziyatlar

¹Gulmira Rifovna Tojiboeva, Xolida Nigmatova BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARINING IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA MUALLIFLIK ERTAKLARIDAN FOYDALANISH // Academic research in educational sciences. 2021. №CSPI conference 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlangich-maktab-oquvchilarining-ijtimoiy-kompetensiyalarini-shakllantirishda-mualliflik-ertaklaridan-foydalanish> (дата обращения: 25.11.2024).

O'quvchilarga muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun savollar beriladi. Masalan, "O'rtoqlarga qanday yordam berish mumkin?"

3. Jamoaviy faoliyat

Guruhda ishlash orqali bolalar jamoaning bir qismi ekanligini his qiladi. Masalan, sinfni toza saqlash, ekologik aksiyalarda ishtirok etish.

4. Tarix va madaniyat darslari

Fuqarolik va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish uchun o'z xalqining tarixi va madaniyatini o'rganish muhim.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasini egallash ham boshlang'ich sinflarda muhim ahamiyatga ega. O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi har bir bolada o'ziga xos tarzda kechadi. Dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri bo'lgan AQSH pedagogikasidagi ta'limotda ham quyidagilarni ko'rish mumkin: -bolani o'z kuchi, imkoniyatiga ishonch ruhida tarbiyalash; - o'quvchining eng kichik shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun kurash; -bolani kamsitmaslik, insoniy qadriyatlarni va g'ururini erga urmaslik; -o'quvchining ilk davridanoq kasb-korga yo'naltirish, Vataniga faxr va iftixor ruhida tarbiyalash. Ma'lumki, bola bilimga qiziqmasdan turib, o'qishga intilmaydi, muvaffaqiyatli o'qiy olmaydi. Bolada o'z kuchiga va qobiliyatiga ishonch hosil etish, o'qishga jalb etish, ilk yutuqlari uchun rag'batlantirish, ayniqsa, ahamiyatlidir. Boladagi o'qishga qiziquvchanlik qiyinchiliklarni yengishga, faolligini oshirishga, ishonch uyg'otishga va mustaqilligi kamol topishiga olib keladi. Sinf rahbarlarining madaniyat darajasining kengligi, pedagogik odob talablariga rioya qilishi, har bir bola shaxsini inson sifatida hurmat qilishi bilan unga nisbatan talabchanlikni unutmaslik, tashkilotchilik malakalariga ega bo'lishi, o'z malakasini tinimsiz oshirib borish bilan ishga ijodiy yondashish talab qilinadi. O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi bolaning bilish va motivatsion sohalari shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Mana shu sohalarning rivojlanib borishi natijasida bola ham o'zini, ham o'zi egallab turgan vaziyatni anglashga qodir bo'la boshlaydi, ya'ni unda o'zining ijtimoiy "men"ini anglash shakllanadi. Bu hodisa bolaning keyingi yosh bosqichiga o'tishida muhim rol o'ynaydi. Bu davrda bolalarda ixtiyoriy harakatlar rivojlanishi bilan birga irodaviy jarayonlar ham ko'rina boshlaydi (maqsad qo'yish, yo'l-yo'riq hamda vositalarni belgilash, qarorga kelish va qarorni ijro etish). Bolalar irodaviy harakatlarini o'stirish va mustahkamlashda ularni mehnat mashg'ulotlariga jalb qilishning ham ahamiyati kattadir²

²<https://bestpublication.org/index.php/psj/article/download/11813/11724/10991>

Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar yordamida fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish uchun:

- **Interaktiv platformalar** orqali bolalarning faolligini oshirish;
- **Multimedial resurslar** yordamida huquqiy va axloqiy tushunchalarni vizual tarzda o'rgatish;
- **Onlayn loyihalarda** ishtirok etish imkoniyatlari.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish jamiyatdagi barqaror rivojlanish uchun muhim poydevor yaratadi. Ushbu kompetensiyani rivojlantirish orqali o'quvchilar jamiyatning mas'uliyatli va faol a'zolariga aylanishlari ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gulmira Rifovna Tojiboeva, Xolida Nigmatova BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARINING IJTIMOYIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA MUALLIFLIK ERTAKLARIDAN FOYDALANISH // Academic research in educational sciences. 2021. №CSPI conference 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlangich-maktab-oquvchilarining-ijtimoiy-kompetensiyalarini-shakllantirishda-mualliflik-ertaklaridan-foydalanish> (дата обращения: 25.11.2024).
2. <https://bestpublication.org/index.php/psj/article/download/11813/11724/10991>.
3. www.ziyonet.uz.

КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЦИЕНТОВ ПАЦИЕНТОВ С ПОВЫШЕННЫМ ВБД ПРИ ОСТРОЙ АБДОМИНАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИИ В ВОЕННОЙ МЕДИЦИНЕ

Фарида Азизова

Центр профессионального развития медицинских работников, Ташкент,
Узбекистан

Аннотация : В статье представлена клиническая характеристика пациентов с синдромом внутрибрюшной гипертензии (ВБГ), развившимся на фоне острой абдоминальной патологии в условиях военной медицины. Проанализированы данные 232 пациентов, поступивших в Республиканский научный Центр экстренной медицинской помощи и военный госпиталь Республики Узбекистан в 2021-2024 гг. Проведен сравнительный анализ между военнослужащими и гражданскими пациентами по частоте встречаемости различных степеней ВБГ, интенсивности ангинозных болей и других клинических проявлений. Установлено, что травмы живота чаще встречаются у военнослужащих, а тяжелая IV степень ВБГ чаще наблюдается у гражданских лиц, что связано с наличием коморбидной патологии. Полученные результаты подчеркивают важность раннего выявления и коррекции ВБГ для снижения риска осложнений.

Ключевые слова: внутрибрюшная гипертензия, острая абдоминальная патология, военная медицина, травмы живота, коморбидная патология, ангинозные боли.

Актуальность. Синдром внутрибрюшной гипертензии (ВБГ) является серьезным осложнением у пациентов с острой абдоминальной патологией, требующим своевременного распознавания и интенсивного лечения. Повышенное ВБД может приводить к развитию полиорганной недостаточности и существенно ухудшать прогноз у таких пациентов. Раннее выявление и комплексное лечение ВБГ, включающее мониторинг внутрибрюшного давления и коррекцию гемодинамических нарушений, являются ключевыми факторами в улучшении исходов лечения и снижении риска осложнений (1,2).

Целью данного исследования Оценить частоту внутрибрюшной гипертензии у пациентов с острой абдоминальной патологией, поступивших для лечения в условиях военной медицины.

Материал исследования. Было проведено исследование 232 пациентов с экстренными хирургическими заболеваниями и травмами живота, проходивших лечение на базе интенсивной терапии в Республиканском научном Центре экстренной медицинской помощи Минздрава Республики Узбекистан и в военном Госпитале МЗ РУз в период с 2021 по 2024 гг. Основную группу (ОГ) составили 112 пациентов военнослужащих (48,3%) пациентов, в этой группе подгруппу А - составили 39 пациента (34,8%) с внутрибрюшной гипертензией (ВБГ+), подгруппу В - 73 (65,2%) без внутрибрюшной гипертензии (ВБГ-), (табл.1). Группу сравнения (ГС) составили 120 пациентов- гражданских лиц (51,7 %). Подгруппу А ГС составили пациенты с ВБГ 49 пациента (40,8% от числа пациентов ГС), подгруппу В-ГС – составили 71 пациентов (59,2%) (табл.1).

Таблица 1.

Распределение пациентов на группы и подгруппы

погруппы группы	А подгруппа, пациенты с ВБГ		В подгруппа пациенты без ВБГ		всего	
	п	%	п	%	п	%
ОГ - основная группа, пациенты военнослужащие	39	34,8%	73	65,2%	112	48,3%
ГС группа сравнения, пациенты гражданские лица	49	40,8%	71	59,2%	120	51,7%

Примечание: ВБГ внутрибрюшная гипертензия

Методы исследования включали: клинический метод, анкетный опрос, измерение внутрибрюшного давления катетером Фалея по методу S.E.Bradley и G.P.Bradley статистическая обработка результатов.

Результаты исследования. Травмы живота чаще встречаются у военнослужащих, что может быть связано с условиями службы и большей подверженностью к травмам. Гражданские пациенты (ГС) с ВБГ -подгруппа А-ГС - также демонстрируют высокую частоту острых хирургических состояний, таких как перфорация органов, острая кишечная непроходимость - 6 (12.3%) и 5 (10.2%) соответственно.

Цирроз печени, острые инфекции, Сахарный диабет и артериальная гипертензия встречаются только в ГС, однако пациенты с ВБГ (подгруппа -В) демонстрируют более высокий риск осложнений. В под группах пациентов с наличием ВБГ было произведено распределение по степеням ВБГ. I степень ВБГ: Наиболее часто встречается в обеих подгруппах. У пациентов ОГ-А частота составляет 48,7%. В подгруппе ГС-А частота немного выше — 40,8%. II степень ВБГ: Вторая по частоте степень гипертензии в обеих подгруппах.

У ОГ-А составляет 35,9%, в ГС-А — 30,6%. III степень ВБГ: Умеренное повышение внутрибрюшного давления встречается реже. Частота составляет 15,4% в ОГ-А и 20,4% в ГС-А. IV степень ВБГ: Самая тяжёлая степень встречается значительно реже. У ОГ-А не встречалась, а у ГС-А — 8,2%.

Таким образом, распределение степеней ВБГ в подгруппах ОГ-А и ГС-А имеет сходный характер, с преобладанием I и II степеней. IV степень (самая тяжёлая) чаще наблюдается у гражданских пациентов (ГС-А), что может быть связано с возрастом и наличием коморбидной патологией.

Нами была проанализирована боль в области сердца больных. Результаты исследования показали, что пациенты в подгруппах А обеих групп демонстрируют значительно более высокую частоту ангинозных болей (30,8%) по сравнению с подгруппами В (4,1%). Так, в группе гражданских лиц частота ангинозных болей у пациентов с ВБГ составляет 57,1%, что также указывает на связь между повышением ВБД и возникновением ангинозных болей (т.3). Необходимо отметить, что частота болей в сердце была достоверно выше в ГС ($p < 0.05$).

В целом интенсивность ангинозных болей по ВАШ боли в ОГ была ниже, чем в ГС. Что касается подгрупп, то интенсивность болей в области сердца у

военнослужащих с ВБГ ($6.8 \pm 1,8$) была выше, чем у пациентов без ВБГ ($4,0 \pm 1.5$), гражданские пациенты с ВБГ также сообщают о высокой интенсивности болей ($7.5 \pm 1,5$) по сравнению с пациентами без ВБГ ($4,0 \pm 1,5$), что свидетельствует о более серьезных кардиоваскулярных проблемах у данной категории пациентов (табл.8). Продолжительность ангинозных болей у военнослужащих с ВБГ ГС составляет в среднем 15 минут, что является значительным показателем, учитывая его влияние на общее состояние здоровья.

Выводы.

-Травмы живота чаще встречаются у военнослужащих, что может быть связано с условиями службы и большей подверженностью к травмам

-Распределение степеней ВБГ в подгруппах с ВБГ имеет сходный характер, с преобладанием I и II степеней. IV степень (самая тяжёлая) чаще наблюдается у гражданских пациентов с ВБГ, что может быть связано с возрастом и наличием коморбидной патологией.

Литература

1. Гольбрайх, В.А. История изучения синдрома повышенного внутрибрюшного давления и современные подходы к его коррекции [Электронный ре-сурс] / В.А. Гольбрайх, Д.С. Земляков, И.А. Дубровин // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - №3.

2. Лямин, А.Ю. Мониторинг внутрибрюшного давления у больных острым панкреатитом / А.Ю. Лямин, Ю.В. Никифоров, В.В. Мороз / Общая реаниматология.- 2006. - Т.2, №5-6. - С. 123-128.

РОЛЬ БАНКОВСКОГО НАДЗОРА ПО УКРЕПЛЕНИЮ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Шарауов Ислам

Ташкентский государственный экономический университет

Банковское дело и аудит

Аннотация: В данной статье рассматривается значение и эффективность банковского надзора как ключевого инструмента обеспечения устойчивости коммерческих банков. Проанализированы современные механизмы надзорной деятельности, их влияние на стабильность банковского сектора и методы повышения эффективности надзорных мероприятий. Особое внимание уделено международному опыту организации банковского надзора и возможностям его адаптации.

Ключевые слова: банковский надзор, финансовая устойчивость, коммерческие банки, риск-ориентированный надзор, пруденциальное регулирование, Basel III.

Введение: Банковский надзор является crucial элементом обеспечения стабильности финансовой системы любого государства. В условиях растущей глобализации и усложнения финансовых инструментов, роль эффективного надзора становится все более значимой [1]. Актуальность исследования обусловлена необходимостью постоянного совершенствования механизмов надзорной деятельности для предотвращения банковских кризисов и обеспечения устойчивого развития банковского сектора.

Цель исследования заключается в анализе современных механизмов банковского надзора и их влияния на устойчивость коммерческих банков.

Основная часть:

1. Теоретические основы банковского надзора

Банковский надзор представляет собой комплексную систему мер по контролю и регулированию деятельности коммерческих банков [2]. Современная система надзора основывается на принципах Базельского комитета по банковскому надзору, которые постоянно совершенствуются с учетом новых вызовов финансового рынка [3].

Базовыми функциями банковского надзора являются:

- мониторинг соблюдения банками установленных нормативов;
- оценка качества активов и системы управления рисками;
- контроль достаточности капитала;
- проверка соответствия внутренних процедур требованиям регулятора [4].

2. Международный опыт организации банковского надзора

Анализ международной практики показывает различные подходы к организации надзорной деятельности. В США применяется многоуровневая система надзора с участием нескольких регуляторов, в то время как в странах ЕС реализована единая надзорная политика в рамках Банковского союза [5].

Особого внимания заслуживает опыт внедрения риск-ориентированного надзора, который позволяет концентрировать ресурсы регулятора на наиболее проблемных участках банковской системы [6].

3. Современные механизмы обеспечения устойчивости коммерческих банков

Ключевыми инструментами обеспечения устойчивости банков являются:

- пруденциальные нормативы;
- система раннего предупреждения рисков;
- стресс-тестирование;
- макропруденциальное регулирование [7].

4. Перспективы развития банковского надзора

Развитие технологий и цифровизация банковского сектора требуют модернизации надзорных механизмов. Внедрение SupTech и RegTech решений позволяет повысить эффективность надзора и снизить регуляторную нагрузку на банки [8].

Современная система банковского надзора реализуется через комплекс взаимосвязанных механизмов. Документарный надзор включает анализ отчетности,

которую банки регулярно предоставляют надзорному органу. Это позволяет осуществлять постоянный мониторинг финансового состояния банков и выявлять потенциальные проблемы на ранних стадиях [3]. Инспекционные проверки, в свою очередь, обеспечивают более глубокий анализ деятельности банков и верификацию предоставляемой информации.

Особую роль играет система раннего предупреждения, которая основывается на анализе ключевых индикаторов деятельности банка. В качестве основных индикаторов рассматриваются динамика капитала и активов, качество кредитного портфеля, уровень ликвидности, показатели доходности, а также структура ресурсной базы. Комплексный анализ данных показателей позволяет своевременно выявлять негативные тенденции в деятельности банков и принимать превентивные меры надзорного реагирования.

Пруденциальное регулирование представляет собой систему требований к деятельности коммерческих банков, направленную на ограничение рисков и обеспечение финансовой устойчивости. Ключевым элементом пруденциального регулирования являются обязательные нормативы, установленные в соответствии с рекомендациями Базельского комитета [4]. Требования к капиталу банков постоянно эволюционируют. Внедрение стандартов Basel III существенно повысило требования к качеству и достаточности капитала.

В современной системе регулирования помимо базового норматива достаточности капитала введены дополнительные буферы капитала, включающие антициклический буфер, буфер консервации капитала и надбавку за системную значимость. Данные механизмы призваны обеспечить дополнительную устойчивость банковской системы в периоды экономической нестабильности и системных рисков.

Современная концепция банковского надзора базируется на риск-ориентированном подходе, который предполагает концентрацию надзорных ресурсов на наиболее рискованных направлениях деятельности банков [6]. Данный подход включает комплексную оценку профиля рисков кредитной организации, анализ качества управления рисками и определение режима надзора на основе уровня риска.

При этом особое внимание уделяется оценке систем внутреннего контроля и риск-менеджмента банков.

Важным элементом риск-ориентированного надзора является система стресс-тестирования, позволяющая оценить устойчивость банков к различным шоковым сценариям. Результаты стресс-тестов используются как для оценки достаточности капитала отдельных банков, так и для анализа системных рисков банковского сектора в целом.

В условиях глобализации финансовых рынков особую значимость приобретает международная координация надзорной деятельности. Базельский комитет по банковскому надзору играет ключевую роль в разработке международных стандартов банковского регулирования и надзора [2]. Внедрение единых подходов к оценке рисков и требований к капиталу способствует повышению устойчивости глобальной финансовой системы.

Важным направлением международного сотрудничества является обмен информацией между национальными надзорными органами, особенно в отношении трансграничных банковских групп. Это позволяет более эффективно выявлять и предупреждать системные риски на международном уровне.

Заключение: Эффективный банковский надзор является ключевым фактором обеспечения устойчивости коммерческих банков. Анализ показывает, что современные механизмы надзора должны быть гибкими и адаптивными к новым вызовам финансового рынка. Особое значение приобретает внедрение риск-ориентированного подхода и использование современных технологических решений в надзорной деятельности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования. М.: КНОРУС, 2021.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. Bank for International Settlements, 2019.
3. Поздышев В.А. Банковское регулирование в 2020-2021 годах: основные изменения и перспективы развития // Деньги и кредит. 2021. №1.

4. Berger A.N., Roman R.A. Bank Supervision: Theory and Practice. Academic Press, 2020.
5. European Central Bank. Banking Supervision Report 2021. ECB, Frankfurt, 2022.
6. Жуков Е.Ф. Банковское регулирование и надзор: системный подход. М.: Юрайт, 2021.
7. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson, 2022.
8. Тавасиев А.М. Организация деятельности коммерческих банков. Теория и практика. М.: Юрайт, 2021.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИДЕОМОТОРНОЙ ТРЕНИРОВКИ ПРИ РАБОТЕ С ЮНЫМИ ГИМНАСТКАМИ

Мустафаева Азиза Низомиддиновна

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Магистрант 2 курса

aziza.mn94@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается методика применения идеомоторной тренировки в работе с юными гимнастками. Проанализированы основные методические подходы, этапы внедрения и особенности использования идеомоторной тренировки в подготовке юных спортсменов. На основе анализа научной литературы представлены практические рекомендации по применению данного метода в тренировочном процессе.

Ключевые слова: идеомоторная тренировка, юные гимнастки, методика тренировки, художественная гимнастика, психологическая подготовка

Идеомоторная тренировка является важным компонентом подготовки юных гимнасток, способствующим ускоренному формированию двигательных навыков и повышению качества исполнения соревновательных элементов. Особую актуальность приобретает разработка методических подходов к применению идеомоторной тренировки с учетом возрастных особенностей юных спортсменов.

В основу исследования положен анализ научно-методической литературы по проблеме применения идеомоторной тренировки в художественной гимнастике. Используются методы теоретического анализа и обобщения данных научных публикаций. Проанализированы работы ведущих специалистов в области спортивной психологии и художественной гимнастики.

Методика применения идеомоторной тренировки в работе с юными гимнастками предполагает поэтапное внедрение данного метода в тренировочный процесс. На начальном этапе важно развить у спортсменок способность к созданию точных мысленных образов. Согласно исследованиям Карпенко Л.А. [1], этот процесс должен начинаться с простых элементов и постепенно усложняться.

Основными методическими принципами являются систематичность, последовательность и индивидуальный подход. Винер И.А. [2] отмечает необходимость учета возрастных особенностей при выборе продолжительности идеомоторной тренировки: для юных гимнасток 7-9 лет оптимальная длительность составляет 10-15 минут, для гимнасток 10-12 лет – 15-20 минут.

Методика включает несколько взаимосвязанных компонентов. Первый компонент – создание предварительного представления о движении. На этом этапе используются видеозаписи, демонстрация элементов тренером, схемы и рисунки [3]. Второй компонент – формирование точного мысленного образа движения. Здесь применяются специальные упражнения на развитие двигательного воображения [4].

Важным аспектом методики является сочетание идеомоторной тренировки с реальным выполнением элементов. По данным Zhang L. [5], наиболее эффективна следующая последовательность: мысленное представление – выполнение – анализ – корректировка – повторное мысленное представление.

Особое внимание уделяется эмоциональной составляющей идеомоторной тренировки. Johnson M. [6] подчеркивает важность создания позитивного эмоционального фона при работе с юными спортсменками. Это способствует лучшему усвоению материала и повышает мотивацию к тренировкам.

В методике выделяются три основных этапа работы: подготовительный, основной и совершенствующий. На подготовительном этапе формируются базовые навыки мысленного представления движений. Основной этап включает работу над конкретными элементами и связками. На этапе совершенствования происходит интеграция идеомоторной тренировки в целостную соревновательную программу [7].

Сивицкий В.Г. [8] рекомендует использовать специальные протоколы идеомоторной тренировки, где фиксируются качество мысленного представления,

возникающие трудности и прогресс спортсменки. Это позволяет контролировать эффективность применения методики и вносить необходимые коррективы.

Анализ методических аспектов применения идеомоторной тренировки в работе с юными гимнастками показывает необходимость системного и дифференцированного подхода. Эффективность методики зависит от правильного сочетания различных компонентов тренировки, учета возрастных особенностей и индивидуального подхода к каждой спортсменке. Дальнейшее развитие методики должно быть направлено на разработку более специализированных подходов для различных возрастных групп.

Существенным аспектом методики является разработка индивидуальных программ идеомоторной тренировки. По мнению Петровой Т.В. [7], индивидуализация должна учитывать не только возраст и уровень подготовки гимнастки, но и особенности её восприятия и мышления. Некоторые спортсменки лучше воспринимают визуальные образы, другие – кинестетические ощущения. Соответственно, методика должна адаптироваться под эти индивидуальные особенности.

Важным методическим аспектом является интеграция идеомоторной тренировки в процесс обучения новым элементам. При разучивании сложных технических элементов рекомендуется следующая последовательность: предварительное ознакомление с элементом, создание мысленного образа, идеомоторная проработка ключевых моментов техники, попытка реального выполнения. Такой подход позволяет снизить количество ошибок при первых попытках выполнения нового элемента и ускорить процесс обучения.

Особое внимание в методике уделяется работе над артистическим компонентом. Идеомоторная тренировка помогает юным гимнасткам лучше прочувствовать характер музыки, развить выразительность движений и эмоциональность исполнения. При этом важно сочетать мысленное представление движений с прослушиванием музыкального сопровождения.

В контексте предсоревновательной подготовки методика идеомоторной тренировки приобретает специфические особенности. На этом этапе акцент делается на мысленном прохождении соревновательной программы целиком, с особым

вниманием к сложным элементам и переходам между ними. Это помогает юным спортсменкам лучше подготовиться к соревновательной обстановке и снизить уровень предстартового волнения.

Методика также предусматривает работу над преодолением психологических барьеров и страхов. При выполнении сложных элементов у юных гимнасток часто возникает психологический барьер, который можно преодолеть с помощью правильно построенной идеомоторной тренировки. Постепенное мысленное освоение элемента помогает снизить уровень тревожности и повысить уверенность в своих силах.

Отдельного внимания заслуживает вопрос контроля эффективности идеомоторной тренировки. Рекомендуется вести специальные дневники, где фиксируются качество мысленных представлений, возникающие трудности и прогресс в освоении элементов. Это позволяет не только отслеживать эффективность тренировок, но и корректировать методику в соответствии с индивидуальными особенностями спортсменки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Карпенко, Л.А. (2018). Методика тренировки в художественной гимнастике. М.: Советский спорт.
2. Винер, И.А. (2020). Подготовка юных гимнасток. СПб.: ГАФК им. П.Ф. Лесгафта.
3. Белкин, А.А. (2019). Идеомоторная подготовка в спорте. М.: Физкультура и спорт.
4. Быстрова, И.В. (2023). Психологическая подготовка юных гимнасток. Теория и практика физической культуры, 5, 45-48.
5. Zhang, L. (2022). Mental Training in Young Athletes. *International Journal of Sports Science*, 12(3), 89-97.
6. Johnson, M. (2021). Psychological Training in Youth Sports. *Sport Psychology Journal*, 15(2), 156-169.
7. Петрова, Т.В. (2021). Современные методы подготовки в художественной гимнастике. М.: Спорт.
8. Сивицкий, В.Г. (2021). Психологическая подготовка спортсменов. Минск: БГУ.

СТРУКТУРА НЕЙРОВЕГЕТАТИВНЫХ РАССТРОЙСТВ У ЛИЦ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛА

Назарова Ж.А. ¹, Абдужамилова Р.М.¹, Аббосова И.А. ²

1- Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников
при Минздраве Республики Узбекистан,

2- Андижанский медицинский Государственный университет

Актуальность. В свете значительной нагрузки, обусловленной разнообразными сопутствующими заболеваниями, обосновано высказывание опасений касательно потенциального снижения работоспособности ССС. Детальный анализ функциональной активности системы регулирования сердечного ритма выявил доминирование факторов напряжения в механизмах контроля сердцебиения среди старшего поколения, причем данная тенденция особенно выражена у женщин (1). Это подчеркивает важность внедрения профилактических мер для предотвращения развития таких серьезных состояний, как фибрилляция предсердий. С целью обеспечения гармонии вегетативного управления сердечной деятельности и своевременного выявления предвестников кардиологических нарушений, особое внимание следует уделить проведению функциональных тестов и нагрузочных испытаний у пожилых людей (2). Эти меры могут сыграть ключевую роль в ранней диагностике и предотвращении прогрессирования патологий ССС.

Цель исследования. Изучить структуру нейровегетативных расстройств у лиц пожилого возраста в зависимости от пола.

Материал исследования. В исследование были включены 164 пожилых человека в возрасте 60-74 лет (среднее 67,2±6,8 лет) с клинически и лабораторно подтвержденным синдромом хронической ишемии 2 стадии (СХИ2) (106 женщин (64,4%) и 58 мужчин (35,6%)). Все больные проходили стационарное лечение в отделении неврологии клиники Андижанского государственного медицинского института.

Таблица 1. Распределение больных по группам

Группы	n	%
I группа (мужчины)	58	31,5%
II группа (женщины)	106	57,6%
КГ (контрольная группа)	20	10,9%
Всего	184	100,0%

По половому признаку больные были распределены на 2 группы – I группу составили мужчины (58 пациентов), II группу составили женщины (106 пациентов). Контрольная группа (КГ) состояла из 20 пациентов сопоставимого пола и возраста, не имевших клинических критериев ЦИМ и СВД. Средний возраст у женщин составил $68,3 \pm 3,9$ года, у мужчин - $64,1 \pm 4,5$ года.

Методы исследования. Всем больным было проведено стандартное клиничко-неврологическое обследование (анализ жалоб пациентов, анамнеза жизни и анамнеза болезни, проведение объективного осмотра, в том числе изучение неврологического статуса) и соматическое обследование.

Исходный вегетативный тонус (ИВТ) вы в нашем исследовании изучали по таблицам А.М. Вейна (2004), они подразумевали внесение определенных клинических и лабораторных параметров и показателей ЭКГ [1]. Пациентам также были проведены ЭКГ-исследования и суточное мониторирование артериального давления (СМАД).

Результаты исследования. Анализ структуры сопровождающих неврологических патологий выявил, что во II группе пациентов значительно чаще встречались индикаторы серьезных неврологических расстройств. В частности, гиподинамические состояния, характеризующиеся сниженной физической активностью и слабостью, обнаруживались почти в три раза чаще, тогда как проявления депрессии регистрировались на 50% чаще по сравнению с другими группами, при этом различия имели статистическую значимость ($p < 0,05$). Эти результаты подчеркивают тенденцию к увеличению частоты и серьезности

неврологических нарушений во второй группе исследуемых, указывая на возможную связь между типом и степенью вегетативной дисфункции и обострением сопутствующих неврологических состояний.

В процессе детального анализа сопровождающих неврологических расстройств было выявлено, что у женщин значительно чаще наблюдаются признаки комплексных неврологических дисфункций. Среди таких признаков особенно выделяются нейрогенная дисфункция мочевого пузыря, которая встречается почти в два раза чаще, и панические атаки, частота которых увеличивается более чем в два раза, при этом данные различия статистически значимы ($p < 0,05$). Эти находки подчеркивают тенденцию к повышенной предрасположенности женщин к развитию сложных форм неврологических нарушений.

В ходе динамического мониторинга пациентов, страдающих СВД, были выявлены значительные признаки активации симпатической НС. Это проявлялось в виде увеличения показателей САД, повышения среднего уровня АД, а также в учащении ЧСС. Данные изменения наблюдались существенно чаще у пациентов, диагностированных с СВД, как это подробно отражено в таблице 2. Эти наблюдения подтверждают взаимосвязь между СВД и изменениями в работе симпатической части ВНС, выраженные через колебания АД и сердечной деятельности.

Таблица 2.

Уровень АД и частота пульса в группах

Показатели	I группа	II группа
Максимальное САД (мм.рт.ст.)	163,2±28,4	157,3±15,1*
Максимальное ДАД (мм.рт.ст.)	105,7±17,1	101,6±18,2
Среднее АД (мм.рт.ст.)	90,5±9,3	86,7±8,4*
Частота пульса (уд/мин)	66,8±9,2	60,8±10,5*

Примечание: * – достоверность различий, $p < 0,05$

В процессе анализа субъективных проявлений вегетативной дисфункции, основываясь на данных анамнеза и жалобах участников исследования, собранных через анкетирование по методике А.М. Вейна и использовании шкалы для определения

вегетативных симптомов COMPASS-31 нам удалось выявить и систематизировать такие типы вегетативной дисрегуляции у лиц пожилого возраста, как случаи синкопальных эпизодов, непереносимость к ортостатическим нагрузкам, вазомоторные расстройства, включая нехарактерные изменения цвета кожи, секреторные нарушения, такие как уменьшение или избыточное увеличение потоотделения в последние 5 лет, чрезмерная сухость в глазах или рту, имеются расстройства функционирования ЖКТ, проблемы с мочеиспусканием, не связанные с структурными или инфекционными заболеваниями тазовых органов, а также отмечаются косвенные признаки нарушения пупилломоторной функции, такие как трудности адаптации к изменению освещённости и проблемы с фокусировкой взгляда.

В ходе анализа данных, полученных из опросника А.М. Вейна, включая частоту указания на проблемы, превышающие установленные нормы, без рассмотрения субъективной интенсивности нарушений (согласно рисунку 1 и таблице 2), а также в процессе определения общего количества баллов по шкале COMPASS-31, отражающей степень и специфику заявленных проблем, не обнаружено статистически значимого различия между сравниваемыми группами. Однако, в группе II чаще отмечались жалобы на проблемы с мочеиспусканием по сравнению с группой I ($n = 9$ против 1, $\chi^2=5,131$, $p=0,024$).

Таблица 2.

Частота проявлений вегетативной дисфункции

Группа заболеваний	I группа		II группа		Всего	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Синкопальные состояния	12	28,6	17	50,0	29	38,2
Ортостатическая непереносимость	17	40,5	21	61,8	38	50,0
Вазомоторные нарушения	13	31,0	22	64,7	35	46,1
Секреторные нарушения	14	33,3	19	55,9	33	43,4
Нарушения функции ЖКТ	15	35,7	23	67,6	38	50,0
Нарушение мочеиспускания	13	31,0	16	47,1	29	38,2
Нарушение зрачковых рефлексов	17	40,5	19	55,9	36	47,4

Следует подчеркнуть, что в качестве объективных проявлений вегетативной недостаточности были выбраны: ортостатическая гипотензия (ОГ) (включая отсроченную), инициальная ортостатическая гипотензия, постуральная тахикардия (ПТ) и зарегистрированная во время обследования экстрасистолия.

Определение ортостатической гипотензии и постуральной тахикардии проводилось в соответствии с международными критериями, актуальными на время проведения исследования, как это описал Freeman R. в 2011 году. Согласно этим стандартам, ОГ обычно определяется как значительное падение САД на 20 мм рт. ст. и/или ДАД на 10 мм рт. ст. в первые 3 минуты после принятия стоячего положения (или позже, для выявления задержанной формы заболевания).

Рисунок 1.

Частота проявлений вегетативной дисфункции

Начальная форма ОГ выражается в моментальном уменьшении САД на 40 мм рт. ст. или более, или ДАД на 20 мм рт. ст. или более в первые 15 секунд проведения ортостатического теста. ПТ определялась как устойчивое увеличение ЧСС на 30 ударов в минуту или более (или на 40 ударов в минуту для лиц моложе 21 года) на протяжении всего времени нахождения в вертикальном положении.

Были выявлены статистически значимые различия частоты встречаемости ортостатической гипотензия, инициальной ортостатической гипотензии, постуральной тахикардии между группами (табл.3). Данные феномены встречались чаще во II группе.

Исследование, проведенное с использованием кардиореспираторных тестов, включая тест Штанге, тест Скибинской и тест Руфье, позволило оценить уровень адаптационных возможностей организма среди пожилого населения. Эти тесты предоставили важную информацию о состоянии адаптационного резерва участников исследования, что было детально зафиксировано в таблице 4 и иллюстрировано на рисунке 2. Подобный комплексный подход к оценке физиологического статуса позволяет более точно определить способность пожилых людей приспосабливаться к различным внешним и внутренним воздействиям, отражая важность адаптационных процессов для поддержания здоровья и функционального состояния в пожилом возрасте.

Таблица 3.

**Распространённость проявлений вегетативной недостаточности при орто-
клино-пробе**

Ведущий синдром вегетативной дисфункции	I группа		II группа		Всего	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Ортостатическая гипотензия (включая отсроченную)	7	16,7	16	47,1	23	30,3
Инициальная ортостатическая гипотензия	5	11,9	8	23,5	13	17,1
Постуральная тахикардия	19	45,2	5	14,7	24	31,6
Зарегистрированная во время обследования экста систолия	11	26,2	5	14,7	16	21,1

Анализ данных из таблицы 5. показывает, что участники из II группы демонстрируют пониженные результаты по всем трем проведенным тестам, что указывает на исключительно низкий уровень адаптационных возможностей организма.

Также необходимо отметить, что функционирование кардиореспираторной системы исследуемых по индексам Скибинской, Руфье и пробе Штанге констатирована напряженность адаптационного резерва у лиц женского пола. Мужчины при данных пробах давали более высокий результат.

Таблица 4.

Показатели пробы Штанге, индекса Руфье и индекса Скибинской

Группы	Кардиореспираторные тесты		
	Проба Штанге	Индекс Скибинской	Индекс Руфье
I группа	51,2+5,3	21,2+3,7	2,9+11,1
II группа	40,7+4,9	12,3+4,1	4,8+1,3

Таким образом, среди пожилых лиц вегетативная дисфункция встречается в 90,9% случаев, чаще у лиц женского пола. Также необходимо отметить, что были обнаружены особенности вегетативного тонуса у пожилых пациентов с преобладанием гиперактивности симпатической вегетативной нервной системы. Это говорит о том, что имеется высокая вероятность срыва адаптационных возможностей организма.

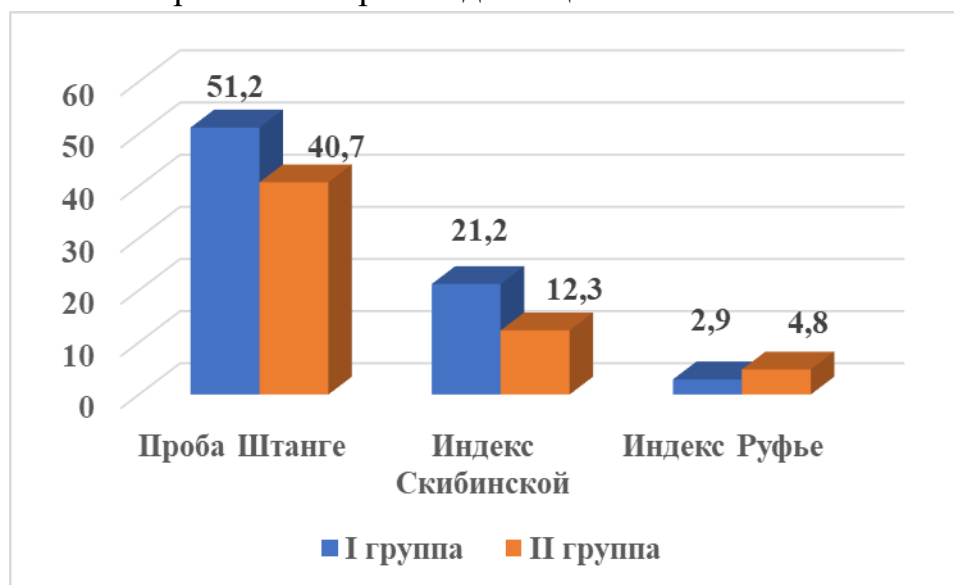

Рисунок 2. Показатели пробы Штанге, индекса Руфье и индекса Скибинской

Выводы. -Состояние ваготонии в значительной степени связано с ограниченными ресурсами адаптации, формируя характерный образ пожилого человека, склонного к астеническим проявлениям и сниженной мышечной отзывчивости на физическую активность.

-Особенности нарушения вегетативной нейрорегуляции у пожилых людей могут способствовать увеличению риска случайных падений из-за уменьшенной способности к быстрой и адекватной реакции на изменяющиеся условия окружающей среды и повседневные физические вызовы.

Список литературы

1. Сулина З.А., Варакин Ю.А., Верещагин Н.В. Сосудистые заболевания головного мозга: Эпидемиология. Основы профилактики, М.- МЕД пресс-информ. 2006.-с. 256.

2.Pal GK, Shyma P, Habeebullah S et al. Vagal withdrawal and sympathetic overactivity contribute to the genesis of early-onset pregnancy-induced hypertension//Int J Hypertens 2011;36:14–17.

GISTOLOGIK KASALLIKLAR VA ULARNING PATOGENEZIGA UMUMIY TUSHUNCHA

Qahhorov Bunyod

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot fakulteti

davolash ishi yonalishi 2- kurs 23-11 guruh talabasi

Email - qahhorovbunyod667@gmail.com

Ilmiy raxbar: **Yodgor Kenjayev**

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

Email - yodgorkenjaev4@gmail.com

Annotatsiya: gistologik kasalliklar – bu to‘qimalar darajasida yuzaga keladigan o‘zgarishlar va patologiyalarni o‘rganadigan ilmiy sohaga oid muhim mavzulardan biridir. Bu kasalliklar hujayralarning tuzilishi, funksiyasi yoki ko‘payishidagi buzilishlar natijasida rivojlanadi. Gistologik kasalliklar ko‘pincha irsiy, infeksiyon, autoimmun yoki o‘sma jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, ularga o‘z vaqtida tashxis qo‘yish va davolash katta ahamiyatga ega. Bu sohada mikroskopik tadqiqotlar asosiy rol o‘ynaydi, jumladan, biopsiya materiallarini o‘rganish, immunogistokimyo usullari va molekulyar diagnostika texnologiyalaridan foydalaniladi. Gistologik kasalliklar orasida o‘smalar, surunkali yallig‘lanishlar, fibroblastik o‘zgarishlar va degenerativ jarayonlar alohida o‘rin tutadi. Ushbu mavzu klinik tibbiyot va ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, yangi davolash usullarini rivojlantirish va kasalliklarni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: Gistologiya, To‘qima patologiyasi, Hujayra morfologiyasi, Biopsiya, Mikroskopik tadqiqotlar, Immunogistokimyo, Molekulyar diagnostika, Yallig‘lanish jarayonlari, Degenerativ kasalliklar, Fibroz, Autoimmun kasalliklar, Onkologik patologiyalar

Gistologik kasalliklarning asosiy qismi. Gistologik kasalliklar – to‘qimalar darajasida yuzaga keladigan o‘zgarishlar va ularning patologik jarayonlarini o‘rganish bilan bog‘liq. Ushbu kasalliklar hujayralarning tuzilishi, funksiyasi yoki regeneratsiya jarayonlaridagi buzilishlar natijasida kelib chiqadi. Gistologik patologiyalar sabab bo‘luvchi omillar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Irsiy omillar: Genetik mutatsiyalar natijasida hujayralar va to'qimalarda morfologik o'zgarishlar yuzaga keladi.
2. Infeksiyalar: Viruslar, bakteriyalar yoki zamburug'larning to'qimalarga ta'siri natijasida yallig'lanish va nekroz jarayonlari rivojlanadi.
3. Autoimmun jarayonlar: Immun tizimi tomonidan o'z to'qimalariga qarshi antitanachalar hosil bo'lishi bilan bog'liq patologiyalar.
4. Degenerativ jarayonlar: Yoshi o'tgan sari to'qimalar funksiyasining yo'qolishi yoki hujayra regeneratsiyasining pasayishi.
5. O'sma kasalliklari: Benign (bezarar) yoki malign (zararli) hujayra o'sishlari, jumladan, rak va boshqa onkologik kasalliklar. Tashxislash usullari: Mikroskopik tekshiruv: Hujayra va to'qimalarning tuzilishini aniqlash. Immunogistokimyo: Spetsifik antitanachalar yordamida patologik jarayonlarni aniqlash. Molekulyar biologiya: DNK va RNK darajasida diagnostika.

Davolash usullari. Gistologik kasalliklarni davolash ularning etiologiyasiga bog'liq. Infeksiyon kasalliklarda antibiotiklar, autoimmun jarayonlarda immunosupressorlar, o'sma kasalliklarida esa jarrohlik, kimyoterapiya va radioterapiya qo'llaniladi. Profilaktik choralar sifatida sog'lom turmush tarzini olib borish va xavf omillarini kamaytirish tavsiya etiladi. Ushbu mavzu to'qimalar patologiyasini chuqur o'rganish va klinik amaliyotda zamonaviy tashxis va davolash usullarini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

Materiallar:

1. Biopsiya namunalari: Teridan, mushaklardan, ichki organlardan yoki boshqa to'qimalardan olingan kichik bo'laklar.
2. Operatsiya materiali: Jarrohlik yo'li bilan olib tashlangan patologik to'qimalar (masalan, o'sma, fibroz to'qima).
3. Sitologik namunalar: Suvli ekskudatlar, qon yoki boshqa suyuqliklarda topilgan hujayralar.
4. Hayvon modellaridan olingan to'qimalar: Eksperimental tadqiqotlar uchun maxsus o'stirilgan laboratoriya hayvonlaridan olingan materiallar.

5. Arxiv preparatlari: Avval tayyorlangan gistologik kesmalar yoki mikroskopik slaydlar.

Metodlar:

1. Mikroskopik usullar: Yorug'lik mikroskopiyasi: Hujayra va to'qimalarning umumiy tuzilishini o'rganish. Elektron mikroskopiya: Ultratuzilmalarni aniqlash uchun yuqori aniqlikdagi usul.

2. Bo'yoqlash usullari: Gemotoksilin-eozin (H&E): Hujayra yadrosi va sitoplazma tuzilishini ajratib ko'rsatadi. Masson bo'yoqlash usuli: Biriktiruvchi to'qimalarni aniqlash. Van-Gizon usuli: Kollagen to'qimasini ajratib ko'rsatadi.

3. Immunogistokimyoviy (IHC) usullar: To'qimalardagi spesifik antigenlarni aniqlash uchun antitanachalar qo'llaniladi. Rak o'smalarini yoki yallig'lanish jarayonlarini aniqlashda ishlatiladi.

4. Molekulyar biologiya usullari: Polimeraz zanjir reaksiyasi (PCR): DNK/RNK o'zgarishlarini aniqlash.

Fluorescent in situ hybridization (FISH): Genetik mutatsiyalarni tahlil qilish.

5. Kompyuter texnologiyalari yordamida tahlil:

Mikroskopik tasvirlarni raqamlashtirish va avtomatik tahlil qilish (masalan, o'sma maydonlarini hisoblash).

6. Eksperimental metodlar:

Hayvon modellarida sinovlar: Kasallik patogenezini o'rganish.

Organizmida in vitro usullari: Hujayra madaniyatida patologik jarayonlarni kuzatish.

Bu materiallar va metodlar gistologik kasalliklarni aniqlash, ularning patogenezini tushunish va yangi davolash usullarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Natijalar:

1. Patologik jarayonlarning mikroskopik ko'rinishlari: Tadqiqotlar natijasida yallig'lanish, degenerativ jarayonlar, nekroz yoki o'sma hujayralarining tuzilishidagi

o'zgarishlar aniqlandi. Fibroz to'qimalar va kollagen birikmalarining miqdoriy va sifat o'zgarishlari qayd etildi. Immunogistokimyoviy tahlillar yordamida to'qimalarda spesifik antijenlar yoki markerlarning mavjudligi tasdiqlandi.

2. Etiologik omillar: Genetik o'zgarishlarning gistologik kasalliklarni rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynashi isbotlandi. Infeksion agentlar, masalan, viruslar yoki bakteriyalar, to'qima yallig'lanishining boshlang'ich sababi ekanligi aniqlandi. Autoimmun jarayonlar natijasida normal hujayralarga qarshi autoantitanachalar aniqlangan.

3. Davolashga bo'lgan ta'sir: Davolashning samaradorligi to'qimalarning regeneratsiya qobiliyati va patologik jarayonlar qanchalik rivojlanganligiga bog'liq ekanligi kuzatildi. Molekulyar terapiya va immunomodulyator dorilar gistologik patologiyalarni bartaraf etishda samarali bo'lib chiqdi.

Muhokamalar:

1. Patogeneznining murakkabligi:

Gistologik kasalliklar bir nechta omillar (genetik, immunologik, infeksiy) bilan bog'liq murakkab mexanizmlarga ega. Bu kasalliklarni chuqurroq o'rganish tashxis va davolashda yangi yondashuvlarni talab qiladi.

2. Tashxislashning ahamiyati:

Mikroskopik va immunogistokimyoviy metodlar yordamida kasalliklarning aniq tashxisini qo'yish bemorlarning hayot sifatini yaxshilash uchun zarur. Molekulyar diagnostika esa erta bosqichda patologiyalarni aniqlash imkonini beradi.

3. Davolash usullarining rivoji:

Zamonaviy terapiya, jumladan, genetik muolajalar, regenerativ tibbiyot va immunomodulyatsiya, gistologik kasalliklarni muvaffaqiyatli davolashda istiqbolli usullar sifatida baholanmoqda. Shu bilan birga, individual yondashuv talab etiladi.

4. Ilmiy tadqiqotlarning zarurati:

Gistologik kasalliklar patogenezi va davolash usullarini yanada chuqurroq o'rganish zamonaviy tibbiyotning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Yangi tadqiqotlar yangi

diagnostik va terapevtik yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu natijalar gistologik patologiyalarni samarali boshqarish, ularga qarshi kurash va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishga yo'l ochadi.

Xulosa:

Gistologik kasalliklar hujayra va to'qimalar darajasida yuzaga keladigan o'zgarishlar bilan xarakterlanadi. Ushbu patologiyalar ko'pincha irsiy, infeksiy, autoimmun va degenerativ omillar bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy tibbiyotda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gistologik kasalliklarni tashxislash va davolashda quyidagilar muhim ahamiyatga ega. Tashxis usullari: Mikroskopik va immunogistokimyoviy tahlillar, shuningdek, molekulyar diagnostika usullari kasalliklarning bosqichini aniqlash va sababini aniqlash imkonini beradi. Davolash: Zamonaviy davolash usullari, jumladan, genetik terapiya, regenerativ texnologiyalar va immunomodulyatsiya, gistologik kasalliklarni samarali boshqarishda yangi istiqbollarni ochmoqda. Profilaktika: Irsiy omillarni tahlil qilish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali ko'plab kasalliklarning oldini olish mumkin. Gistologik patologiyalarni chuqur o'rganish orqali tibbiyot fani kasalliklarni erta aniqlash va davolashning yanada samarali usullarini ishlab chiqishda katta yutuqlarga erishishi mumkin. Ushbu sohadagi tadqiqotlar klinik amaliyotga sezilarli hissa qo'shadi va bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov A. A. "Patologik anatomiya." Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2017.
2. Karimov S. X., Xolmuxamedov B. E. "Mikroskopik tashxis usullari." Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2019.
3. Nurmatova Z. R. "Gistologiya asoslari va diagnostikasi." Samarqand: Samarqand davlat tibbiyot universiteti nashriyoti, 2020.
4. Xalilov A. A., Mamatqulov S. M. "To'qimalarning patologik o'zgarishlari." Toshkent: Ibn Sino nashriyoti, 2018.
5. Usmonov A. X., Saidov J. K. "Gistologik bo'yoqlash va uning diagnostikadagi ahamiyati." Toshkent: Tibbiyot fanlari instituti, 2021.

6. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. "Patologik anatomiya va gistologiya bo‘yicha qo‘llanma." Toshkent: SSV nashriyoti, 2022.
7. Qosimov S. U. "Tibbiyotda gistologik diagnostika." Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
8. Axmedov R. R., To‘raqulov F. N. "Autoimmun kasalliklarning gistologik ko‘rinishlari." Toshkent: Sog‘liqni saqlash nashriyoti, 2019.
9. Olimova D. X., Hasanov N. S. "Onkologik kasalliklar gistologik jihatlari." Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2021.

O‘RTA OSIYO DARYOLARINING XO‘JALIKDAGI AHAMIYATI

Xakimov Muhammadali

Andijon davlat pedagogika instituti tabiiy fanlar fakulteti geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 3-bosqich 301- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘rta osiyo o‘lkasidagi daryolar ularning suv hajmi va xo‘jalikda sohalaridagi ahamiyati va ulardan foydalanish va foydalanishdagi xatoliklar to‘g‘rida ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Ekstensiv sug‘orish, intensiv sug‘orish, gidroenergetika , gidrouzel, monokultura ekinlari.

O‘rta osiyo qadimdan isonlar yashab dehqonchilik bilan shug‘ullana boshlangan mintaqalardan biri hisoblanadi. O‘lkada eng yirik daryolardan Amudaryo va Sirdaryo daryolari to‘liq ravishda qolgan daryolardan qisman foylalanib kelinadi. O‘rta osiyo tabiiy geografik o‘lkasi Yevrosiyo materigining qoq o‘rtasida okeanlar va dengizlardan ancha uzoqda joylashganligi sababi xo‘jalikda asosan darolardan foydalanadi. O‘rta osiyoda 12 mingga yaqin daryo bor. Ular o‘lkada juda notekis joylashgan bo‘lib, 10 mingdan ortiq daryolari kichik bo‘lib ular asosan mintaqaning tog‘li qismlarida joylashgan. Qolgan daryolar esa asosan tekislik qismida joylashgan bo‘lib, ularning boshlang‘ich qismi ham tog‘dan boshlanadi. Daryolar tog‘oldi tekisliklariga chiqishi bilan suvi kamaya boshlaydi, chunki ular suvi bu yerda qishloq xo‘jaligida sug‘orishga sarflanadi bundan tashqari suv resurslaridan saodatda maishiy ehtiyojlar, sanoat, sug‘orish , energiya, baliqchilik , transport , chorvachilik turizm , sport va boshqalarda ham foydalaniladi O‘rta Osiyo hududida joylashgan Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston yosh mustaqil davlatlar Orol dengizi havzasiga kiruvchi suv manbalaridan foydalanadi. Ularga, asosan, Amudaryo va Sirdaryo havzalari va kichik daryo havzalari kiradi. Ularning yillik umumiy suv resurslari 119 (shu jumladan, Amudaryo havzasiniki 78, Sirdaryoniki 41) km.kub.ni tashkil qiladi. Mavjud suv resurslari O'rta Osiyodagi mustaqil davlatlar o'rtasida to'la bo'lingan. Bu miqdordan 60 foizga yaqini (yoki 71 km³) O'zbekiston Respublikasiga to'g'ri keladi. Birgina O'zbekistonning o'zida 4.25 mln. gektar sug'oriladigan yerlarga yiliga 60 kub.km.dan ko'proq suv sarflanadi. Shunday qilib O'zbekistonda har bir gektar sug'oriladigan maydonga

14 ming metr.kub suv beriladi. Ammo xalq xo'jaligida sug'orishning ekstensiv usulidan ko'proq foydalanilganligi sababli buning natijasida suvning xossa va miqdoriga putur yetmoqda, suv resurslari behuda sarflanmoqda, ortiqcha foydalanilmoqda. Bundan tashqari suv faqatgina sug'orishga emas yana bir qancha tarmoqlarda ham foydalaniladi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda noto'g'ri tutilgan yo'l. Shu narsa regionning tabiiy sharoitiga, xo'jaligiga, ijtimoiy munosabatlariga uzoq vaqt davomida salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi ekinlarini noto'g'ri joylashtirish. Bunda asosiy kamchilik suv talab, birinchi galda sholi maydonlarining kengaytirilishi, monokulturaga, ayniqsa, paxtaga keng yo'l berilishi. Kam hosil, melioratsiya ishlarini o'tkazish qiyin bo'lgan yerlarni o'zlashtirish (Farg'ona adirlarini, tog'oldi toshloq yerlari, suv oqimi bo'lmagan pastliklari). Sug'orish tizimlarini qurishda loyiha ishlarini olib borishning, ularni qurish va eksplattatsiya qilishning sifatsizligi. Sug'orish me'yorlarining balandligi. 1980-yilda Qozog'istonda normadagiga nisbatan sug'orishga sarf qilingan suv 201% ni, Qirg'izistonda 122% ni, O'zbekistonda 164%, Tojikistonda 158%, Turkmanistonda 167% ni tashkil etgan. Sug'orish me'yorlarining yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi qabul qilingan sug'orish normalarini belgilashda tuproqlarning va ekinlarning ko'p xususiyatlari inobatga olinmaganligi, sug'orish me'yorlari, asosan, eng ko'p suv talab qiladigan ekinga mo'ljallanganligi ham suv resurslarining kamayishiga sabab bo'lmoqda. O'lka xo'jaliklarining alternativ rivojlanishiga va uning tabiiy sharoitiga ta'siri bashoratining yo'qligi. Orol dengizi atrofida vujudga kelayotgan muammolarning yetarlicha muhokama qilinmaganligi. Ammo hozirgi kunda insonlarning suv resurslarida betartib foydalanishi oqibatida daryolarning suv hajmi kamayib ketmoqda. O'rta osiyoning yirik daryosi hisoblangan birgina Amudaryo daryosining suvlari to'laligicha sug'orish uchun sarflanadi. O'zbekiston hududida gi sug'oriladigan maydonlarda jahon paxta hosilining 10-20 foizini beradi. Ammo sug'orish tufayli yilning ko'p qismida suvlari yetib bormaydi, bu esa ikkinchi dengizning qurib ketishiga olib keldi. Dunyodagi eng yirik kanal – Qoraqum Amudaryo suvining 45% ga yaqinini oladi; Shuningdek, O'zbekiston hududini sug'oradigan Amu-Buxoro mashina kanali ham Amudaryodan chiqariladi. Bu kanallar va Amudaryo bo'ylab (Turkmanistonda) ulkan paxta va bug'doy maydonlari cho'zilgan. 1950-yillar boshida Nukus shahridan boshlanib, O'zboy kanalidan foydalanishga mo'ljallangan Bosh Turkman kanalini qurish ham ko'zda tutilgan edi, lekin bu reja amalga oshirilmagan. 2020-yildan daryoning Afg'oniston shimolidan o'tgan qismida ulkan Qo'shtepa kanali qurilmoqda; uning uzunligi 285 km, eni 100 m bo'lishi taxmin

qilinmoqda^[5]. Tojikiston eksport qiladigan elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun daryo va uning irmoqlarida (ayniqsa, Tojikistonda) ko'plab to'g'onlar qurilgan. Bundan tashqari Amudaryo havzasida joylashgan mamlakatlarning suvga bo'lgan talabini e'tiborga olgan holda mavjud suv boyliklarini o'zaro taqsimlaydi (chunki har yili havzalarda turli miqdorda suv resurslari vujudga keladi). O'rta Osiyo davlatlari va Qozog'iston suv xo'jaligini muvofiqlashtirish davlatlararo komissiyasi ham Amudaryodan foydalanish bilan shug'ullanadi. Bu daryodan faqatgina sug'orishda foydalaningina qolmay gidroenergetika resurslaridan ham keng miqyosda fodalaniadi. Daryoning umumiy gidroenergetika resurslari 63,2 mln. kVt ni tashkil qiladi. Havza bo'yicha mazkur gidroenergetika resurslarining 29,8% Panj, 38% Vaxsh, 5,6% Kofarnihon, 3,0% Surxondaryo, 1,0% Qashqadaryo, 5,4% Zarafshon, 17,1% Amudaryo havzalariga to'g'ri keladi. Hozirgacha Amudaryo havzasidagi gidroenergetika resurslarining faqat 2%dan ziyodroq qismi amadda foydalanilmoqda. Ishga tushirilgan gidroinshootlarning eng kattasi Vaxsh daryosining Pulisangin darasida qurilgan Norak suv ombori va GESdir. 60-yillargacha Amudaryoda suv transporti keng yo'lga qo'yilgan edi. Lekin, keyingi yillarda Chorjo'y – Qo'ng'iro't temir yo'lini qurish hamda avtomobil yo'llari tarmoqlarining rivojlanishi, ayni vaqtda daryoning sayozlanishi natijasida umumiy yuk tashishda Amudaryo suv transportining hissasi keskin kamayib ketdi. Turkmanoboddan muntazam yuk tashiladi.

Amudaryo yaqinida Urganch, Nukus, Termiz shaharlari, shuningdek, Amudaryo qo'riqxonasi joylashgan. Ikkinchi eng yirik daryo hisoblanib Sirdaryo havzasida obikor dehqonchilik juda qadimdan mavjud bo'lgan. Lekin, 20-asrning 2 o'n yilligigacha o'zlashtirilgan yerlar, asosan, Farg'ona vodiysi bilan Toshkent vohasida bo'lgan. Bu yerlar Sirdaryoning Farg'ona vodiysidagi irmok/shridan suv oladigan Andijonsoy, Shaqrixonsoy, Quvasoy, Marg'ilonsoy, Oltiariqsoy hamda Chirchiq va Oqangaron daryolaridan chiqarilgan Zahariq, Qorasuv, Bo'zsuv, Tanachibuqa va Yordon kabi qadimiy kanal va ariqlar orqali suv olgan. 1920-yilda Sirdaryo havzasida hammasi bo'lib 1200 ming ga chamasida yer sug'orilgan. Sug'oriladigan yerlar maydonini kengaytirish va ularning suv ta'minotini yaxshilash borasida keyingi 60 yil davomida katta suv xo'jalik qurilish ishlari amalga oshirildi. Andijonsoy, Shahrixonsoy, Qorasuv va Bo'zsuv singari qad. kanallarni yangilash va kengaytirish bilan birga Sirdaryo havzasida murakkab gidrotexnik inshootlar sistemasiga ega bo'lgan Katta Farg'ona, Shim. Farg'ona, Jan. Farg'ona, Katta Andijon

kanallari, Oxunboboyev nomli kanal kabi o'nlab yirik va yuzlab kichiroq ariqkanallar qazildi. Natijada Sirdaryo havzasidagi ariqkanallarning umumiy uzunligi qariyb 65 ming km ga yetib bordi. Bu kanallarga muttasil suv berib turish uchun Sirdaryo va uning irmoqlarida juda ko'p to'g'on va gidrotugunlar qurilgan. Norin daryosidagi Uchqo'rg'on, Qoradaryodagi Kampirravot, Teshiktosh, Kuyganyor, Sirdaryodagi Farhod Qizilo'rda va G'azali gidrouzullari shular jumlasidandir. Yildan yilga tobora ko'proq yerlar sug'orilishi natijasida ayrim pastqam joylarni sho'r va botqoq bosa boshladi. Ana shunday joylarning zaxini qochirish va yig'ilgan sizot suvlar bilan sug'orishdan ortgan partov suvlarni daryolarga tashlash maqsadida Sirdaryo havzasida 300 dan ortiq kollektor va zovurlar ham qazilgan (32 ming km). Eng yirik kollektorlar Shim. Bag'dod, So'xIsfara, Sarijo'ga, Sariqsuv, Yozyovon, Ulugnor, Zambarko'l, Sho'rko'l, Asaka, Sho'ro'zak, Markaziy Mirzacho'l va Qorasuv. Suv xo'jaligi sohasida amalga oshirilgan tadbirlar natijasida (1970-yillar oxirida) Sirdaryo havzasida sug'orilayotgan yerlar maydoni 2,4 mln.ga dan ortib ketdi (2001-yilda 2887 ming ga). Sirdaryo havzasidagi sug'oriladigan yerlarda, asosan, paxta ekiladi. Shuningdek, don, sabzavot, meva va poliz ekinlari ham yetishtiriladi. Norin daryosida ulkan To'xtag'ul suv ombori, Qoradaryoda Andijon suv ombori, Chirchiqda Chorvoq suv ombori, Sirdaryoda Qayroqqum suv ombori qurildi, Katta Namangan va Qizilqum kanallari kabi magistral sug'orish kanallari qazildi. Sirdaryo ayniqsa, uning baland tog'lardan oqib tushadigan irmoklari katta gidroenergetika zaxirasiga ega. Ularning umumiy potensial gidroenergetika zaxirasi kariyb 22 mln. kVt. Bu havzada 63 GES qurilgan. Ularning umumiy quvvati 2,8 mln. kVt. Sirdaryo va uning irmoqlari ko'plab qishloq va shaharlarni, Farg'ona vodiysi, Toshkent, Chirchiq, Bekobod va Kizilo'rda kabi shaharlardagi yirik zavod va fabrikalarni, ko'p sonli sanoat korxonalarini suv bilan ta'minlaydi. Daryoning uning qayirida qoldiq o'zanlar o'rnida hosil bo'lgan ko'pgina ko'llar bilan birgalikda O'zbekiston va Janubiy Qozog'istonda baliqchilikning rivojlanishidagi ahamiyati ham katta. Bu sohada, ayniqsa, Sirdaryoning quyi oqimi va, shuningdek, Bekobod, Dalvarzin va Arnasoy atrofidagi ko'llar muhim, Sirdaryoning quyi qismi baliqchilikda alohida o'rin tutadi, u ilgari Orol dengizida ovlanadigan osyotr, moybaliq, so'vyan, to'rtta baliq, sazan va vobla kabi qimmatbaho baliklarning asosiy urchish joylaridan biri edi. Sirdaryoda 40 dan ortiq baliq turi yashaydi.

Xulosa: Bugungi kunda suv resurslaridan foydalanish eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanmoqda. Hozirda suvdan nafaqat sug'orishda balki boshqa tarmoqlarda ham foydalanilayotganligi hisobga olinib barcha tarmoqlarda optimal foydalanish talab etilmoqda. Atrof muhitning ifloslanishi va sanoat korxonalarida chiqayotgan turli xildagi gazlar havoning isishiga bu esa suv manbai bo'lgan baland tog'lardagi qorlarning erta erib ketishiga sabab bolmoqda. Shu sababli sev resurslaridan samarali foydalanish talab etilmoqda. Sug'orish masalalarida zamonaviy intensiv tomchilatib sug'orish, sanoat korxonalarida ham optimal miqdorda foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Valiyev X. I. Va boshqalar. Suv resurslaridan mukammal foydalanish. Toshkent 2008y
2. Saloxiddinov A.T., Ashirova O.A. Suv resurslarini havzaviy rejalashtirish va boshqarish. Toshkent 2020y.
3. Shuls V. L., Mashrapov R., o'rta Osiyo gidrografiyasi, T., 1969;
4. P. Baratov, M. Mamatqulov, A. Rafiqov o'rta osiyo tabiiy geografiyasi
5. Barayev. F. A., Serikbayev B.S., Bazargov R.X, G'ulomov S.B, Shaymanov N.O., Mamasoliyev A.B. Suv resurslari va suvdan tejamli foydalanish

SO'JAK (PAULITA OVCZINNIKOVII) KOROVINNING MORFOLOGIYASI VA BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

Aslanova Xolida Gafurovna

xolida.aslanova@mail.ru

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Kirish. Hozirgi kunda davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilinayotgan ko'plab me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi tufayli ilm-fan va innovatsiya faoliyati sohasidagi asosiy yo'nalishlar rivojlanish yo'liga tushib oldi.

Paulita ovczinnikovii (Korovin) So'jak turkumi turlarining respublikamiz sharoitidagi o'sishi va rivojlanishini asoslash, ko'paytirish yo'llarini ishlab chiqish, keng maydonlarni tashkil etish uchun tavsiyalar berish, muhofazaga muhtoj turlarini saqlab qolish borasidagi ilmiy-tadqiqot ishlari muhim ahamiyatga ega. [1].

Shunday o'simliklar qatoriga kiruvchi Paulita ovczinnikovii (Korovin) So'jakning kelgusida mamlakatimiz xalq xo'jaligida, jumladan, aholi sog'lig'ini saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lishi aniq.

O'rganishimiz ob'ekti bo'lgan So'jakning turli damlamalari tinchlantiruvchi va ziravorlik hususiyati, kosmetologiya sohasida keng qo'llanilishi, ovqat hazm qilish sistemasiga tasir etuvchi xususiyatga ega. Paulita ovczinnikovii (Korovin) So'jak o'simligining biologik faolligini hisobga olgan holda, o'simlikni morfologiyasini va bioekologiyasini o'rganish imkoniyatini yaratadi [2].

So'jak Janubi-g'arbiy Pomir-Oloyning endemik o'simligi hisoblanib balandligi 50-100 sm bo'lgan ko'p yillik monokarp o'simlik. Ildizi tugunaksimon, barmoqsimon tarmoqlangan. Poyalari yakka-yakka holatda, ichi g'ovak o'rtasidan boshlab yuqoriroqda shoxlanadi. Ildizoldi barglari tez quriydi; yaproqlari keng uchburchaksimon, ikki, uch karra patsimon qirqilgan; asos qismidagi bo'laklarining bandchalari bor; uchki bo'laklari keng, rombsimon, yirik tishchali. Gultojibargi oq, kosachasining tishchalari yo'q. Mevasi 2,5mm uzunlikkacha, tuxumsimon, bir-biriga teng bo'lgan qovurg'alari tufayli sal g'adir budur. May oyida gullab, iyun-iyul mevalaydi. Tarqalishi. Surxondaryo viloyati: Hisor tizmasi, g'arbda Machaydaryogacha, Bobotog', Tojikistonda ham uchraydi. O'sish sharoiti. Tosh-shag'alli, soz tuproqli yonbag'irligida o'sadi (d.c.b.900-2000 m) balandlikkacha

bo‘lgan joylarda uchraydi. Ularning aniq soni hali aniqlanmagan. O‘simlik urug‘i orqali ko‘padi [3].

O‘simliklardan noo‘rin foydalanish tufayli ularning tabiiy zahiralarning qisqarib ketishi, ayrimlarining esa tur sifatida yo‘qolib ketishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli foydali o‘simliklarning istiqbolli turlarini ekib o‘stirish zaruratga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Н.Х.Холматов. Z.H.Habibov. O‘zbekistonning shifobaxsh o‘simliklari.Toshkent. Mehnat, 1990. 98-99 betlar.
2. Хожиматов К.Х., Хожиматов О.К. Собиров У.А. Сборник правил пользования объектами лекарственных, пищевых и технических растений. Ташкент: «Янгиасравлоди», 2009. – 171 б.
3. Набиев Н. Шальник В., Иброхимов А. Шифобахш ньматлар. Тошкент. Меҳнат, 1989. 86-88 бетлар.
4. Hayitov A. E., Aslanova X. G. USE OF STUDENTS' LOGICAL THINKING ELEMENTS IN TEACHING ZOOLOGY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS //Journal of Universal Science Research. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 166-169 betlar.
5. Abdullaeva G. K., Tojiboyev S. J. ANALYSIS OF BIOMORPHS OF CYANOPKARYOTES AND ALGAE. – 2023.

HOW THE NEW UZBEKISTAN CONSTITUTION ENSURES A FREE AND PROSPEROUS LIFE

A. E.Eshmamatov¹

B. azamateshmamatov5@gmail.com

A.A.Bolto'rayeva²

boltoraevaasilabonu@gmail.com

¹ 1st year master's student of the Department of Mathematics and Informatics of TerDPI

² 1st year student of the Termez branch of the Tashkent Medical Academy

Constitutional reforms often seem distant from our daily lives, but the new constitution of Uzbekistan marks a turning point that directly impacts every citizen. As we embrace the concept of "yangi o'zbekiston" (New Uzbekistan), we're witnessing a fundamental transformation in how our nation protects and empowers its people.

The new constitutional framework, detailed in yangi konstitutsiya kitobi, represents more than just legal amendments. It embodies our nation's commitment to progress through the yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi, ensuring fundamental rights and creating opportunities for all citizens. In this article, we'll explore how these constitutional changes affect our daily lives and examine the mechanisms that guarantee their implementation.

Understanding Key Constitutional Changes for Citizens

Let's explore the trans-formative changes in our new constitution that directly affect us as citizens. At the heart of these reforms lies the noble principle "Human interests are above all" [1], which fundamentally reshapes how our government serves its people.

We're witnessing a historic shift as more than half of the new constitutional norms focus on strengthening human rights and freedoms [2]. The constitution introduces several groundbreaking protections for citizens, including:

- Protection against housing deprivation without court decision [2] • Guaranteed medical care regardless of financial status [2] • Prohibition of discrimination against pregnant women in employment [2] • Special provisions for persons with disabilities [2]

One of the most significant changes is the introduction of the social state concept [2], which ensures fair distribution of material wealth and decent living standards for every citizen. This includes systematic social protection through innovative systems like the "Iron Register," "Women's Register," and "Youth Register" [2].

Our new constitution places special emphasis on labor rights and social justice. It's now constitutionally forbidden to refuse employment to women, terminate their employment, or reduce their wages based on pregnancy or having children [1]. For educators, a dedicated article establishes their status in society, benefiting more than 685,000 teaching professionals across our nation [2].

The reforms also strengthen environmental rights, recognizing the rights of current and future generations to a favorable environment [3]. This forward-thinking approach ensures that our yangi o'zbekiston protects not just our present needs but also our future well-being.

Practical Benefits in Daily Life

The constitutional reforms are already transforming how we access government services and receive social support in our daily lives. Through the implementation of the Social Protection Single Registry (SPSR), more than 1.6 million families have received social allowances over the past three years [4], making financial assistance more accessible than ever before.

We're witnessing a remarkable shift in how public services are delivered. The new system has eliminated unnecessary bureaucracy, requiring only basic documents like birth certificates, passport copies, and marriage certificates [5]. This streamlined approach represents a significant improvement from the previous complex procedures.

The practical benefits of these reforms include: • Equal access to public services without discrimination [6] • Simplified criteria for determining low-income status [4] •

Automated assignment of social benefits [4] • Real-time data exchange between 50 government agencies [4]

For vulnerable members of our society, the reforms have introduced professional social workers who create tailored support plans. In a successful pilot program, this personalized approach helped 106 families, including 192 children and 12 children with disabilities [5]. The state now guarantees improved quality of life for vulnerable populations, ensuring their full participation in social and public life [7].

Perhaps most importantly, these changes have created a powerful safety net during challenging times. During the COVID-19 pandemic, this enhanced social protection system proved invaluable in preserving incomes and employment opportunities [5]. As we continue building our yangi o'zbekiston, these practical improvements demonstrate how constitutional reforms directly enhance our daily lives.

Implementation and Enforcement Mechanisms

To ensure our new constitution delivers on its promises, we've established robust implementation and enforcement mechanisms. The cornerstone of this system is our Constitutional Commission, comprising 46 members including deputies, senators, and representatives from all regions of Uzbekistan [3].

Our implementation strategy operates through several key bodies: • The Anti-Corruption Agency (established 2020) • The Monitoring Center within the Organizational Control Department • The Assets Accounting and Management Department • Regional enforcement branches across Karakalpakstan and Tashkent [8]

We're embracing digital transformation in our yangi o'zbekiston journey. Starting December 1, 2024, we'll introduce the "Register of Obligations" system to ensure unwavering execution of court documents [9]. This digital approach extends to property sales, which will be conducted through an electronic monitoring system from April 1, 2024 [9].

Public participation remains central to our enforcement strategy. Citizens can now submit petitions with 100,000 signatures [8], representing a significant step toward

democratic engagement. We've also established social oversight mechanisms for state budget formation and implementation [1].

The implementation process has been remarkably inclusive, with over 20,000 events organized across ministries and departments [10]. Our commitment to transparency is evident in the extensive public discussion phase, which gathered 222,715 proposals for the new Constitution [10]. To ensure widespread understanding, we've launched a comprehensive education campaign, including 10,000 outreach activities and a free online course [10].

Conclusion

Our new constitution stands as more than just a legal document - it represents a transformative vision for yangi o'zbekiston that touches every aspect of our lives. Through comprehensive reforms focusing on human rights, social protection, and digital transformation, we've built a framework that truly puts people first.

These changes have already shown real results, from streamlined government services to enhanced social support systems. The successful implementation of digital registries, public participation mechanisms, and transparent enforcement strategies proves our nation's commitment to meaningful reform. Most importantly, our new constitution safeguards these improvements for future generations, ensuring that every citizen can participate in building a prosperous Uzbekistan.

The path ahead looks bright as we continue strengthening these constitutional guarantees through public engagement and technological advancement. With robust implementation mechanisms and unwavering dedication to transparency, we're creating a society where every citizen can thrive. Our new constitution serves as both our foundation and our roadmap, guiding us toward a future where human dignity, social justice, and economic prosperity become everyday realities for all Uzbeks.

References

[1] - <https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2212Uzbek.pdf>

[2]

- https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/constitutional_reform/the_renewed_constit

[tion of uzbekistan ensures the accountability of public officials and social protection of citizens.html](#)

[3] - <https://www.uzbekistan.org.ua/en/news/5865-constitutional-reforms-%E2%80%93-will-of-the-electorate-and-requirement-of-new-era.html>

[4] - <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/social-protection-system-digitalized>

[5] - <https://unsdg.un.org/latest/stories/uzbekistans-invigorated-social-system-powerful-buffer-support-most-vulnerable>

[6] - <https://www.uzbekistan.org.ua/en/news/7226-in-new-uzbekistan,-the-rights-of-citizens-are-protected-by-the-constitution.html>

[7] - <https://constitution.uz/en/clause/index>

[8] - <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyzes/2023-05-10/a-constitution-new-uzbekistan>

[9] - <https://daryo.uz/en/2024/01/04/presidential-decree-propels-legal-reforms-and-digitalization-in-uzbekistan>

[10] - <https://www.uzbekistan.org.ua/en/news/7410-the-constitution-of-new-uzbekistan-creation,-adoption,-and-implementation.html>

O'RTA OSIYO QO'RIXONALARIGA TAVSIF

Umaraliyeva Ziyodaxon Abdujabbor qizi

Andijon davlat pedagogika instituti tabiiy
fanlar fakulteti geografiya va iqtisodiy bilim
asoslari yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rta Osiyoda joylashgan qo'riqxonalariga umumiy tavsif, ularning ahamiyati va ularda qo'riqlanadigan hayvon va o'simliklar haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Qo'riqxonalar, Orolpayg'ambar, to'qayzorlar, xongul, oq dumli dengiz burguti, Boday-To'qay.

Kirish: Tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarning borgan sari jiddiylashuvi, joylarda xatto tang vaziyat mavjudligi tufayli atrof-muhit katta miqyosda shikastlanmoqda. Bu borada tabiatning eng nozik komponentlari — o'simlik va hayvonot olami zarar ko'rmoqda. Keyingi 2000 yillik insoniyat tarixida jami bo'lib sutemizuvchilarning 106 turi butunlay yo'qoldi. Birinchi 33 turdagi sutemizuvchilarning yer yuzasida yo'qolishi uchun 1800 yil kerak bo'lgan bo'lsa, undan keyingi 33 turga 100 yil va so'nggi 40 tur uchun esa faqat yarim asr kifoya qildi. Darvoqe, keyingi vaqtlarda qisqa muddatda ko'plab hayvonlarning qirilishi borgan sari tezlashmoqda. Chunonchi, Uzbekistonda keyingi 50 yil mobaynida giyena, turon yo'lbarsi, sirtlon, gepard tur sifatida yo'qoldi, ba'zi hayvon turlari esa miqdor jihatdan juda ham kamayib ketdi.

Noqulay ekologik sharoitda biosferaning ayrim go'shalarini saqlab qolish, ularda kamayib ketayotgan hayvonlar va o'simliklarni ko'paytirish yo'li bilan ularni butunlay yo'qolib ketish xavfidan qutqarib qolish eng dolzarb masala. Shuning uchun ham sayyoramizning turli burchaklarida qo'riqlanadigan maxsus hududlar tashkil qilingan. O'rta Osiyo va Qozog'istonda jami bo'lib 30 dan ziyod qo'riqxonalar bo'lib, ularning jami maydoni 2,3 mln ga yoki o'lka huududinng 1 % qismini egallaydi. Qo'riqlanadigan hududlar odatda qo'riqxonalar, milliy yoki tabiiy bog'lar, buyurtma, tabiatning noyob yodgorliklaridan iborat

bo'ladi. Qo'riqxonalar — tabiat komplekslarining shunday qismiki, unda barcha tabiiy komponentlar inson tomonidan deyarli o'zgartirilmagan, ya'ni tabiiy holda bo'lishligi bilan ajralib turadi. Qo'riqxonalar uchun ajratiladigan hudud mazkur landshaft uchun xarakterli va uning barcha xususiyatlarini aks ettirishi lozim.

Qo'riqxonada jiddiy muhofaza rejimi tashkil qilinadi, unda daraxt yoki butalarni ekish, gul, o't, qo'ziqorin terish, pichan o'rish, mol boqish qat'iyan man etiladi. U yerga sayyohlar, ilmiy xodimlar va boshqa mutaxassislar qo'riqxonalar rahbariyati tomonidan olingan ruxsatdan so'ng kirishlari mumkin.

Qo'riqxonalar — tabiatning tabiiy andozalaridir. Ulardagi o'simlik olami va xayvonlari mazkur mintaqalar uchun tipik bo'ladi. Qo'riqxonalar atrofida qo'shni hududlarga o'tish uchun oraliq mintaqalar mavjud bo'lib, unda ham ov qilish taqiqlanadi, faqat pichan o'rish, ba'zan kasal daraxtlarni qirqishga ruxsat beriladi.

O'zbekistondagi qo'riqlanadigan hududlar — respublikada uch xil — tog-archa, to'qay va qum-cho'l landshaft turiga oid.

To'qay landshaftlarida joylashgan qo'riqxonalar — Boday-To'qay, Qizilum, Zarafshon, Orolpayg'ambar — asosan daryo qayirlari va deltalaridagi o'simlik va hayvonot olamini muhofaza qilishga xizmat qiladi. To'qayzorlarda daraxt turlaridan; ko'k(uzunchok) bargli turangil, jiyda, jung'or va Vilgelm tollari; butalardan: yulg'un, chinnigul, quyi yarusda turli o'tlar tartsalgan. Qo'riqxonalarda nomlari «Qizil kitob» ga kiritilgan hayvonlardan; maxaon (qora xolli katta sariq kapalak), turkman palagi; hasharotlardan — bolivariya, sora sanotli chittak, asal-ari-duradgor; baliqlardan — baxra baliq, suzanbaliq, soxta-patanos; qushlardan — ilon burgut, uzun dumli dengiz burguti, lochin; sutemizuvchilardan — xongul (Boday-To'qay).

Qizilqum qo'riqxonasida, shuningdek Orol losos baliq'i, cho'rtanbaliqqa o'xshash jerex, sovutli gekoncha, kulrang echkamar; qushlardan — pushti saqoqqush, birqozon, flamingo, marmar churrak, skopa, ilon burgut, cho'l burguti, burgut, uzun dumli dengiz burguti, to'xtatuvaloq qora boshli xoxotun, kolpitsa; sutemizuvchilardan — qoraquloq Zarafshon qo'riqxonasida yuqoridagilardan tashqari qirg'ovulni muhofaza qilishga katta ahamiyat berilmoqda, 1996 yildan boshlab xongul ko'paytirish boshlandi. O'simliklar orasida

oblepixa (chakanda) o'ziga xos o'rn egallaydi. Orolpayg'ambarda yuqoridagi xayvonlardan tashqari O'rta Osiyo kobrasi, qora laylak, turkiston oq laylagi, oq qorinli chil keng tarqalgan.

Xulosa: Qòriqxonalar tabiiy resurslarni, o'simlik va hayvonot dunyosini saqlab qolish va himoya qilish uchun tashkil etiladi. Bu o'z ichiga turli ekotizimlar, noyob va yo'qolib borayotgan turlarni saqlashni oladi. Qòriqxonalar ilmiy tadqiqotlar uchun ideal muhit yaratadi. Bu yerda biologlar, ekologlar va boshqa mutaxassislar tabiiy jarayonlarni, turlarning hayot faoliyatini, ularning ekologik munosabatlarini o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baratov.P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi 1996
2. Mamatqulov.M, Rafiqov A.A, O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi
3. O'.Abdunazarov, Sh. Sharipov, M.Mirkamolov, R.Ibragimova Umumiy tabiiy geografiya

**BOSHLANG’ICH MAKTABLARDA O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI
MUNOSABATLARIGA IKKI TOMONLAMA YONDOSHUV**

Xayitova Zilola Maxmudjonovna

Zilolahayitova16@gmail.com

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
“Umumiy psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

Mavlonova Jasmina

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini ham o'qituvchi ham o'quvchi nuqtai nazaridan o'rganib chiqdi. Tadqiqot tomonlardan to'plangan ma'lumotlarga asoslangan holda o'qituvchi va o'quvchi munosabatlariga ta'sir qiluvchi uchta asosiy ijtimoiy va hissiy jihatni aniqladi, ya'ni, bog'liqlik, mavjudlik va muloqot qobiliyatlari. Ma'lumotlar Rasch o'lchov modeli bilan tahlil qilindi va osondan qiyingacha tartiblangan elementlardan iborat bir o'lchovli, chiziqli shkala yaratildi.

Elementlarning qiyinchiliklari o'zgaruvchining kontseptuallashtirilgan tuzilishini kuchli qo'llab-quvvatladi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini o'rganish zamonaviy o'lchash usullaridan foydalangan holda va boshlang'ich sinf o'quvchilarining nuqtai nazarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi mumkin.

Tayanch so'z va tushunchalar: Bog'liqlik, mavjudlik, strukturaviy model, Rasch o'lchovi, chiziqli o'lchov, ijobiy munosabat.

Абстрактный

В этом исследовании изучались отношения между учителем и учеником как с точки зрения учителя, так и с точки зрения ученика. На основе данных, собранных от сторон, исследование выявило три основных социальных и эмоциональных аспекта,

которые влияют на отношения учителя и ученика, а именно родство, присутствие и коммуникативные навыки. Данные были проанализированы с помощью модели измерения Раша, и была создана одномерная линейная шкала с элементами, ранжированными от простого к сложному.

Трудности с заданием обеспечили убедительную поддержку концептуальной структуры переменной. Данное исследование показывает, что изучение взаимоотношений учитель-ученик может проводиться с использованием современных методов измерения и с учетом точки зрения учащихся начальной школы.

Ключевые слова и понятия: Зависимость, доступность, структурная модель, шкала Раша, линейная шкала, положительная связь.

Abstract

This study examined teacher-student relationships from both teacher and student perspectives. Based on the data collected from the parties, the study identified three main social and emotional aspects that influence the teacher-student relationship, namely relatedness, availability and communication skills. Data were analyzed with a Rasch measurement model and a unidimensional, linear scale was created with items ranked from easy to difficult.

Item difficulties provided strong support for the conceptualized structure of the variable. This study shows that the study of teacher-student relationships can be done using modern measurement methods and taking into account the perspective of elementary school students.

Key words and concepts: Dependence, availability, structural model, Rasch scale, linear scale, positive relationship.

Kirish

O'qituvchilik - bu shaxsiy muloqotga ko'p vaqt ajratishni talab qiladigan kasbdir. O'qituvchi va o'quvchining ijobiy munosabatlari samarali o'qitish va o'rganish uchun zarur deb hisoblanadi. Samarali o'qituvchilar - bu o'qitishda malakali bo'lishdan tashqari, sinf

hayotining insoniy o'lchoviga mos keladigan va ijobiy munosabatlarni rivojlantirishga qodir bo'lganlardir. Lekin ijobiy o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari deganda nimani anglatadi? O'qituvchi va o'quvchi munosabatlari nima uchun muhim va ularni qanday o'lchanish kerak? kabi savollar ushbu tadqiqot uchun asos sifatida olingan.

O'qituvchi va o'quvchining ijobiy munosabatlari o'zaro qabul qilish, tushunish, iliqlik, yaqinlik, ishonch, hurmat, g'amxo'rlik va hamkorlik bilan yanada mustahkamlanadi. Har qanday shaxslararo munosabatlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ikkala tomonning fikriga bog'liq. O'z o'quvchilarini qabul qilish, tushunish, iliqlik, yaqinlik, ishonch, hurmat, g'amxo'rlik va hamkorlikni namoyish etishda faol bo'lgan o'qituvchi nafaqat ijobiy o'qituvchi va shogird munosabatlarini boshlashga harakat qiladi, balki o'quvchilar bilan keyinchalik kuchli munosabatlar o'rnatish ehtimolini oshiradi.

Mavzuning dolzarbligi

O'qituvchi va o'quvchi munosabatlariga oid o'tmishdagi tadqiqotlar asosan munosabatlarning ta'lim jihatlariga e'tibor qaratdi va asosan o'qituvchi va talaba munosabatlarining ijtimoiy va hissiy jihatlarini e'tiborsiz qoldirdi (Baker, 1999; Birch & Ladd, 1996; Pianta, 1999). Shunday qilib, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarining ijtimoiy va hissiy jihatlarini o'rganish nisbatan yangi. G'arbiy adabiyotlardan o'qituvchi va talaba munosabatlarining asosiy ijtimoiy va hissiy jihatlarini aniqlash va to'plangan ma'lumotlar bilan batafsilroq o'rganish orqali tadqiqotdagi ba'zi bo'shliqlarni bartaraf etishga harakat qilindi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiy va hissiy o'sishni ta'minlaydi va ularning aqliy farovonligini oshiradi (Brazelton & Greenspan, 2000; Lynch & Cicchetti, 1992; Pianta, 1999; Weare, 2000). Barqaror o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari o'quvchining o'zini o'zi his qilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ulardagi chidamlilikni oshiradi (Pianta & Walsh, 1996; Rutter, 1979). Bundan tashqari, ijobiy o'qituvchi va talaba munosabatlarining afzalliklari o'qituvchilarga taalluqli bo'lib, ishdan qoniqish hissini yaxshilashga yordam beradi (L. Goldstein & Lake, 2000). G'arbiy tajribadan kelib chiqqan holda ushbu tadqiqotga kiritish uchun aniqlangan munosabatlar bog'liqlik, mavjudlik va aloqadir.

Bog'liqlik o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida mavjud bo'lgan aloqani anglatadi va adabiyotda ko'rsatilganidek, o'qituvchilarning sinfda o'quvchilar bilan munosabatlarini rivojlantirishning muhim jihati hisoblanadi (Fox, 1993; Howes, 2000).

Bog'liqlik o'qituvchining talaba bilan qanday "o'zaro" bo'lishi mumkinligini o'z ichiga oladi va munosabatlarning hissiy ohangiga taalluqlidir (Lynch va Cicchetti, 1992). O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli aloqa har bir talabaning akademik muvaffaqiyatiga, o'quvchining o'z xatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyatiga va o'quvchining boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish qobiliyatiga yordam beradi (Entwisle & Hayduk, 1988; Shields va boshq., 2001; Tompson & Lamb, 1984; Valeski & Stipek, 2001). O'qituvchilar o'z talabalari bilan qanchalik yaxshi aloqada bo'lishlari muhim deb hisoblanadi

Boshlang'ich maktabda o'qituvchilarning o'quvchilar bilan munosabatlarini ko'rib chiqishda o'rganish uchun aspekt, o'qituvchilar o'z o'quvchilari bilan qanchalik yaxshi aloqada bo'lishlari muhim deb hisoblanadi. Chunki ijobiy aloqalar o'quvchining tegishliligi va o'zini qadrlash hissini oshiradi (Slater, 2004).

Mavjudlik adabiyotda ko'rsatilganidek, o'qituvchilarning o'quvchilar bilan munosabatlariga ta'sir qiluvchi muhim jihatdir (Good & Brophy, 2000; Pianta, 1999). Mavjudlik o'quvchining o'qituvchiga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun o'qituvchining doimo tayyor bo'lishini o'z ichiga oladi, xoh u akademik ehtiyoj (masalan, maktab ishida yordam berish) yoki ijtimoiy yoki hissiy ehtiyoj (masalan, do'stingiz tomonidan rad etilganligi haqida gapirish). Mavjud bo'lish va o'quvchilar bilan vaqt o'tkazish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar bir-birlarini yaxshiroq bilib olishlari mumkin (Good & Brophy, 2000; Pianta, 1999). Bundan tashqari, g'amxo'r o'qituvchi bilan doimiy aloqa, bolalarda himoya mexanizmini rivojlantirishga yordam beradi va shu bilan psixo-ijtimoiy xavf omillarini kamaytiradi (Vaysberg, Kaplan va Xarvud, 1991).

Nazariy modelga qo'shimcha ravishda tadqiqotda foydalanish uchun so'rovnomalar uchun tizimli model tuzilgan. Strukturaviy model ushbu tadqiqot uchun ishlab chiqilgan anketalarni tuzishning nazariy asoslarini taqdim etadi. Bu munosabat xulq-atvorga ta'sir qilishini kutishga asoslanadi (Ajzen, 1989; Clark & Peterson, 1986). Aniqroq aytganda, asosli harakat nazariyasi e'tiqodlar munosabatga, munosabat niyatlarga va niyatlar xatti-harakatlarga ta'sir qiladi (Ajzen, 1989).

Maqolaning ilmiy yangiligi

O'quvchilar nuqtai nazaridan chiziqli o'lchovni ishlab chiqish bu tadqiqotning muhim jihatidir. Chunki Rasch o'lchov modelidan foydalangan holda o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarning chiziqli o'lchovlari ilgari yaratilmagan. Bundan tashqari, tadqiqotning nazariy modeli, o'qituvchilarning o'quvchilar bilan munosabatlari analizi uchun strukturaviy model yaratilgan. Shunday qilib, ushbu tadqiqot o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni va bu munosabatlarning rolini yaxshiroq tushunish uchun mutlaqo yangi yondashuvni taklif qiladi.

Tadqiqodning maqsadi

Ushbu maqola chiziqli shkalalar va munozara ma'lumotlaridan foydalangan holda o'qituvchilarning qarashlari va o'quvchilarning o'qituvchi va talaba munosabatlariga qarashlarini o'rgangan kengroq tadqiqotning faqat bir qismi haqida xabar beradi. Shunday qilib, tadqiqotning ushbu qismida ikkita asosiy maqsad bor. Birinchi maqsad, o'qituvchi-shogird munosabatlariga nisbatan ikki nuqtai nazardan (ideal va dolzarb) o'quvchilarning o'z-o'ziga hisobotlarini aniqlash uchun uchta jihatni (bog'liqlik, mavjudlik va muloqot qobiliyatlari) o'z ichiga olgan nazariy modelni yaratish va ikkinchi maqsad, o'qituvchi va talaba munosabatlarning chiziqli shkalasini yaratish.

Tadqiqotning obyekti

Tadqiqodning obyekti sifatida Toshkent shahri, Yunusobod tumanidagi, 239-sonli ayrim fanlari chuqur o'qitiladigan umumiy o'rta ta'lim maktabidagi o'qituvchi va o'quvchilar tanlandi.

Tadqiqodda qiyosiy tahlil va savolnomadan foydalanildi.

Tadqiqodning emperik manbaini anketa so'rovnomalari natijalari **tashkil etadi.**

Asosiy qism

O'qituvchi va o'quvchi munosabatlari ko'p sabablarga ko'ra muhimdir. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar o'quvchining maktabga moslashishi, maktabda yaxshi ishlashi va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish qobiliyatiga katta ta'sir. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlar sinfni boshqarishga va o'quv jarayoniga ta'sir qiladi.

Rivojlanish nuqtai nazaridan, ijobiy o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarning o'rnatilishi talabning kognitiv rivojlanishiga yordam beradi, Rivojlanish nuqtai nazaridan, ijobiy o'qituvchi va talaba munosabatlarning o'rnatilishi talabning kognitiv rivojlanishiga yordam beradi,

Shaxsiy munosabatlarning sifati va xarakteriga, xususan, ushbu tadqiqotda boshlang'ich maktabda o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiluvchi ko'plab jihatlar mavjud. Ushbu jihatlar o'qituvchilarning talabalar bilan munosabatlariga qanday ta'sir qilishini to'liq tushunish juda murakkab bo'lishi mumkin. Barcha mumkin bo'lgan jihatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni to'liq tushunish juda muhim. Biroq, bularni soddalashtirish mumkin. Soddalashtirilgan model tanlangan jihatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunishni ta'minlaydi, ma'lumotlarni to'plashda tadqiqotga yo'nalish beradi va ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash bo'yicha ko'rsatmalar beradi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida mustahkam, sog'lom munosabatlarni rivojlantirish uchun zarur deb topilgan uchta jihatdan foydalangan holda soddalashtirilgan model yaratildi.

Experiment

Strukturaviy model ushbu bosqichlarning har biri bilan bog'liq qiyinchilik darajasini ko'rsatadi. Strukturaviy modelda chapdan o'ngga qiyinchilik namunasi paydo bo'ladi. Bundan tashqari, strukturaviy modelda yuqoridan pastgacha qiyinchilik namunasi paydo bo'ladi, chunki har bir asosiy jihatdagi elementlar qiyinlik tartibida keltirilgan.

Qiyinchilik darajasini belgilashda turli darajadagi qiyinchilikni ifodalash uchun har ikki tarafdan ishtirokchilar soni 100 nafardan bo'lganligi sababli 100 gacha bo'lgan raqamlar proporsiyasi intensivligi ishlatilgan. Raqamlarning kichik ko'rinishi oson bo'lgan munosabatni ifodalaydi. Raqamlarning o'rta ko'rinishi javob berish qiyinroq, bo'lgan munosabatni, Raqamlarning katta ko'rinishi o'rtadagi javob berish qiyin bo'lgan xatti-harakatlarni va yakuniy savollarga javob berish qiyinligini bu esa o'zaro munosabatning yomonligini anglatadi.

O'qituvchilarning o'quvchilar bilan munosabatlarning tizimli modeli -

O'quvchilarning o'qituvchilar bilan munosabatlarning tizimli modeli -

	Oson				Qiyinroq				O'ta qiyin			
	Munosabatlar				Niyatlar				Xulq-atvor			
Oson	50		30		58		40		70		25	
Qiyinroq	40		50		37		28		15		55	
O'ta qiyin	10		20		5		32		15		20	

Strukturaviy model chapdan o'ngga, ya'ni munosabatlar, niyatlar va xulq-atvorning uchta qiyinchilik darajasini o'z ichiga olsa ham, o'quvchilarning davom etayotgan kontsepsiyasini hisobga olgan holda ushbu modelning soddalashtirilgan shakli tadqiqot uchun ishlatilgan. O'quvchilardan javob berish oson (men nima bo'lishini xohlardim) va javob berish qiyinroq bo'lgan xatti-harakatlar haqida fikrlari so'ralgan. Shunday qilib, ishlab chiqilgan anketa o'qituvchilarning o'quvchilar bilan hamda o'quvchilarning o'qituvchilar bilan munosabatlarining tarkibiy modelida mavjud bo'lgan qiyinchilik namunasini aks ettirish uchun tuzilgan.

Strukturaviy model ushbu tadqiqotda foydalanilgan Rasch o'lchovi bilan chambarchas bog'liq. Rasch o'lchovi ob'ektning qiyinchiliklarini o'lchovlar bilan bir xil shkalada hisoblab chiqadi va standart birliklar bilan haqiqiy chiziqli o'lchovni yaratish uchun foydalanilgan. Shu tarzda, Rasch o'lchovi strukturani sinab ko'rish uchun vositani taqdim etadi

O'qituvchi va talaba munosabatlarining ijtimoiy va hissiy jihatlarini o'rganish nisbatan yangi tadqiqot yo'nalishi ekanligini hisobga olsak, manbaa va vositalarning kamligi tushunarli. Ushbu tadqiqot insoniy fanlarda o'lchash bo'yicha dunyoning eng yaxshi amaliyotidan (Rasch o'lchovi) foydalanish orqali ko'plab talablarga javob beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'qituvchilar bilan munosabatlari haqidagi fikrlarini yaxshiroq tushunish uchun uchta jihatni o'z ichiga olgan model asosida o'qituvchi va talaba munosabatlarining chiziqli o'lchovini yaratish mumkin. O'quvchining

o'qituvchilari bilan munosabatlari haqida hisobot bergan 100 nafar o'quvchilarning ma'lumotlari bilan Rasch o'lchov modeli yordamida yaratilgan chiziqli o'lchovni tashkil etuvchi 3 ta element nuqtai nazaridan aniqlandi. O'qituvchi va shogird o'rtasidagi munosabatlar o'lchovlari osondan qiyinga sozlangan element qiyinchiliklari bilan bir xil shkalada berilgan. Chiziqli o'lchov o'qituvchilarning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarning nazariy modelini qo'llab-quvvatlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Brophy, J., & Evertson, C. (1976). Learning from teaching: A developmental perspective. Boston: Allyn & Bacon.
2. Hamre, B. K., Pianta, R. C., Burchinal, M., Field, S., Locasale-Crouch, J. L., Downer, J. T., . . . Scott-Little, C. (2012). A course on effective teacher-child interactions: Effects on teacher beliefs, knowledge, and observed practice. American Education Research Journal, 49(1), 88–123.
3. Hanushek, E. A. (2002). The long-run importance of school quality. NBER Working Paper 9071, National Bureau of Economic Research
4. Jo'rayeva S.N. O'qituvchi imidji mas'uliyati bilan o'zaro aloqadorlik uyg'unligi // «Psixologiya». 2021. №2. B. 65-69.
5. <http://innosci.org/index.php/jarsp/article/view/262>.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITUVCHI - O'QUVCHI
MUNOSABATINING MUHIMLILIG DARAJASI**

Хайитова Зилола Махмуджоновна

Zilolahayitova16@gmail.com

Низомий номли ТДПУ

“Умумий психология” кафедраси ўқитувчиси

Abdullayev Ziyodulla

Fizika va Astronomiya fakulteti talabasi

Har bir inson o'z hayotini o'zgartirgan o'qituvchini, shuningdek, qisqa vaqt ichida hayotini baxtsiz qilgan kishini juda yaxshi eslab qoladi. Negaki o'qituvchi-shogird munosabatlari doimo o'qitishning zamirida turadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijobiy munosabatlar ijtimoiy va hissiy rivojlanishga yordam beradi. Biroq, o'quvchi va o'qituvchilar o'rtasidagi qarama-qarshilik bilan tavsiflangan munosabatlar muqarrar ravishda tashvish, norozilikka olib kelishi mumkin.

Yuqori o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari o'quvchilarni boshlang'ich maktabda xulq-atvor muammolarini boshdan kechirish xavfidan himoya qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilar o'qituvchilar bilan yuqori sifatli munosabatlarga ega bo'lish orqali o'zlari haqida ijobiy nuqtai nazarga ega bo'lgan o'quvchilarga nisbatan, o'qituvchilar bilan past sifatli munosabatlarga ega bo'lgan o'quvchilar o'zlariga nisbatan salbiy qarashlarini namoyish etishlari haqida ko'proq dalillar mavjud, bu esa xatti-harakatlar bilan bog'liq muammolarga olib keladi. Shunday qilib, o'qituvchilarning kundalik o'zaro ta'siri va sifatini oshirish juda muhimdir. O'qituvchilarning his-tuyg'ulari o'z o'quvchilariga bo'lgan e'tiqodlarining asosi va psixologik jihatdan xavfsiz bo'lish qobiliyati sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, o'qituvchilarning o'quvchilar va o'qituvchi munosabatlariga bo'lgan e'tiqodlari ularning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich o'quvchilarining maktabga moslashishiga ta'sir qiluvchi omil dastlab o'qituvchi va sinf muhitidir. Maktab o'qituvchilari boshlang'ich o'quvchilariga his-tuyg'ularini engishga yordam beradigan bilim, munosabat va ko'nikmalarga ega bo'lishlari juda muhimdir. Boshlang'ich maktabda o'quvchi va o'qituvchi munosabatlarini rivojlantirish o'quvchilarning xulq-atvor muammolarini tuzatish uchun juda muhimdir. O'qituvchilar xulq-

atvori muammosi bo'lgan o'quvchilarni rivojlanish traektoriyalarining to'g'ri yo'lga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishdagi roli va o'qituvchilarga qanday qilib ma'lumot berishlari haqida xabardorligi o'quvchilarni ta'limiga muhim ta'sir ko'rsatishi va talaba-o'qituvchi munosabatlari alohida ko'rib chiqiladi. Shu sababli, o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari va xatti-harakatlari muammolarini yaxshiroq tushunish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Darhaqiqat, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar o'quvchining sinfga bo'lgan hissiy munosabati bilan bog'liq, shuning uchun o'qituvchilar o'quvchilarning sinfda o'rganish bilan shug'ullanishi uchun ijobiy sinf muhitini ta'minlashi kerak.

Talaba va o'qituvchi munosabatlari ziddiyat va yaqinlik bilan tavsiflanadi. Konflikt darajalari bilan tavsiflangan munosabat salbiy munosabatlarni tavsiflaydi. Biroq, yaqinlik "ishonch, iliqlik va kam ziddiyat" bilan tavsiflangan munosabat ijobiy munosabatlari ko'rsatadi va o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi bunday munosabatlar ishonch, iliqlik, yaqinlik, g'amxo'rlik, tushunish, o'zaro tan olish, ochiq muloqot va hamkorlik bilan tavsiflanadi.

Bundan tashqari, boshlang'ich maktabda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi ziddiyat ko'plab xulq-atvor muammolarining asosiy sababidir. O'qituvchilar odatda e'tibor bermaslik xulq-atvori bilan bog'liq muammolarni ko'rsatadigan, so'ngra ijtimoiy qobiliyat va o'zaro munosabatlarni xavf ostiga qo'yadigan, maktabning yaxshi ishlashiga to'sqinlik qiladigan, maktab ishiga ijobiy munosabatning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan va maktabdan qolib ketish xavfini oshiradigan o'quvchilar bilan qiyinchilik va nizolarga duch kelishadi. Ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari esa o'quvchilarga hayotiy ijtimoiy va akademik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni ta'minlash orqali maktabdagi ta'lim muhitida psixologik jihatdan xavfsiz his qilishlariga imkon beradi.

O'qituvchilar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirishda talabalar to'g'ri xulq-atvorni, jamiyat tomonidan qabul qilingan tegishli qoidalarni o'rganadilar. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ziddiyat tashqi xulq-atvor bilan sezilarli darajada bog'liq. Shu sababli, o'qituvchilar mazmunli o'rganishga ijobiy ta'lim muhitini yaratish uchun ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlarini rivojlantirishga vaqt ajratishlari kerak.

Boshlang'ich maktab o'qituvchilarini tayyorlash asosan samarali o'qitish strategiyalariga qaratilgan, lekin o'quvchi va o'qituvchi munosabatlariga emas (O'Conner va boshqalar, 2011).

Boshlang'ich maktabda o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish o'quvchilarning xatti-harakatlaridagi muammolarni hal qilish va tuzatishda muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda o'qituvchilar xulq-atvori muammolari bo'lgan o'quvchilarni rivojlanish traektoriyalarining to'g'ri yo'nalishlariga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, maktab maslahatchilari va o'qituvchilari to'g'ri bilim, munosabat va ko'nikmalarga ega bo'lishlari juda muhimdir.

Adabiyotlar ijobiy ta'lim yutuqlariga hissa qo'shadigan ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlarning muhimligini ko'rsatadi, lekin o'qituvchilar yaxshi munosabatlarni rivojlantirish uchun aynan nima qilishlari mumkinligini bilishlari kerak. Xavf ostida bo'lgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha munosabatlar o'quvchining boshlang'ich maktabda yuqori darajadagi xatti-harakatlar muammolarini rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun juda muhimdir. O'qituvchilar maktab kuni davomida shaxslararo va o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim o'zaro ta'siri orqali o'quvchilarda ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. O'zaro ta'sirlar ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlariga olib kelganda ijtimoiy hissiy ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, o'qituvchilarga talabalar uchun ijtimoiy hissiy kompetentsiyalarni o'rgatish imkonini beradi va xatti-harakatlar muammolarini yaxshilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar bevosita akademik natijalar bilan bog'liq, chunki ko'plab tadqiqotlar ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari akademik muvaffaqiyat uchun muhimligini tasdiqlaydi. Xuddi shunday, ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari talabaning ijtimoiy, hissiy va akademik muvaffaqiyatga erishish qobiliyati uchun muhimdir. Binobarin, talaba va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar munosabatlarning xulq-atvor rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi, bunda o'quvchi va o'qituvchining ijobiy munosabatlari talabalarning akademik, xulq-atvori va ijtimoiy vakolatlari bilan ijobiy bog'liqdir. Shunga ko'ra, ijobiy o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari muhim himoya choralari sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. -- Москва: Гуман. Владос., 1999. - 512 с.
2. Jo'rayeva S.N. O'qituvchi imidji mas'uliyati bilan o'zaro aloqadorlik uyg'unligi // «Psixologiya». 2021. №2. B. 65-69.
3. <http://innosci.org/index.php/jarsp/article/view/262>.

**"YANGI O‘ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

Volume 2, Issue 11, 2024

4. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress (JARSP) Volume: 01
Issue: 04 | 2022 ISSN: 2751-7551 <http://innosci.org>

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TANA IMO-ISHORALARI ORQALI MULOQOT QILISH

Majidova Maftuna Samad qizi

maftunamajidova98@mail.ru

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu tezisda o‘zbek tilshunosligida tana imo-ishoralari orqali muloqot qilish fenomeni o‘rganiladi. Tana imo-ishoralari, ya’ni noverbal muloqot unsurlari, o‘zbek madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, ular so‘zlar bilan birgalikda yoki mustaqil ravishda muloqot jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda imo-ishoralar orqali ifodalanadigan ma’no va mazmunlar, ularning lingvistik va madaniy xususiyatlari hamda turli ijtimoiy vaziyatlardagi qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Tezisda tana imo-ishoralari va nutqning uyg‘unligi, ularning milliy xususiyatlari va muloqot samaradorligidagi ahamiyati haqida muhim xulosalar berilgan. Ushbu maqola o‘zbek tilshunosligida noverbal (ing: nonverbal) muloqotni chuqur o‘rganish uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Tana imo-ishoralari, noverbal muloqot, o‘zbek madaniyati, lingvistika, nutq, muloqot samaradorligi, madaniy xususiyatlar, ijtimoiy vaziyatlar, kommunikatsiya, milliy xususiyatlar.

Kirish

Muloqot inson faoliyatining eng muhim jihatlaridan biri bo‘lib, u faqat so‘zlashuv orqali emas, balki noverbal vositalar yordamida ham amalga oshiriladi. Tana imo-ishoralari – muloqotning ajralmas qismi bo‘lib, ular inson fikrlarini, hissiyotlarini va munosabatlarini ifodalashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida tana imo-ishoralari o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ular milliy an’analarga mos ravishda shakllangan va madaniy, ijtimoiy hamda lingvistik xususiyatlar bilan boyitilgan.

Ilmiy adabiyotlarda tana imo-ishoralari va neverbal kommunikatsiya keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, o‘zbek tilshunosligida ushbu masala hali to‘liq yoritilmagan. Xususan, imo-

ishoralarning lingvistik jihatlari, ularning turli ijtimoiy vaziyatlarda qo'llanilishi va milliy xususiyatlari borasida yetarli tadqiqotlar mavjud emas.

Mazkur tezis tana imo-ishoralari orqali muloqot qilishning o'zbek tilidagi xususiyatlarini o'rganish, ularning lingvistik va madaniy jihatlari tahlil qilish hamda bu boradagi ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan. Shu orqali o'zbek madaniyati va tilining neverbal muloqotdagi o'ziga xos jihatlari chuqurroq o'rganiladi.

Asosiy qism

Tana imo-ishoralari – insonlar o'rtasidagi noverbal muloqot vositalaridan biri bo'lib, ular madaniyat va tilga qarab turlicha shakllanadi. O'zbek madaniyati va tilida imo-ishoralar muloqot jarayonida so'zlar bilan uyg'unlikda yoki mustaqil ravishda qo'llaniladi.

1-rasm. Noverbal muloqot ko'rinishlari

O'zbek tilida imo-ishoralardan quyidagi maqsadlarda foydalanish mumkin: salomlashish (qo'l ko'tarmoq, bosh egish), xayrlashish (qo'l siltash), his-tuyg'ularni ifodalash (yelkani qisish, qosh chimirish) va buyruq yoki ta'qiqni ko'rsatish (barmoq silkitish, qo'lni ko'krakka qo'yish). Ushbu imo-ishoralar madaniy jihatdan o'ziga xos bo'lib, xalqning urf-odatlarini va qadriyatlarini bilan bog'liq.

Imo-ishoralarning kommunikativ roli:

O‘zbek tilida imo-ishoralar nutqni to‘ldiruvchi, kuchaytiruvchi va ba‘zan so‘zlarni almashtiruvchi vazifani bajaradi. Misol uchun, “xo‘p” so‘zining o‘rnini boshni qimirlatish egallashi yoki qo‘l bilan ishora qilish orqali biror narsaga e‘tibor qaratish hollari.

Lingvistik va madaniy xususiyatlar:

Tana imo-ishoralari turli madaniyatlarda bir xil ko‘rinishda bo‘lsa-da, ularning ma‘nosi turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘zbek madaniyatida boshni ko‘tarish hurmatning belgisi sifatida qabul qilinadi, boshqa madaniyatlarda esa bu takabburlik deb talqin qilinishi mumkin.

Noverbal muloqot va ijtimoiy vaziyatlar:

Rasmiy va norasmiy muloqotlarda imo-ishoralarning qo‘llanilishi turlicha. Rasmiy muhitda cheklangan imo-ishoralar ishlatilsa, norasmiy muhitda ular yanada erkin va kengroq qo‘llaniladi.

Xulosa

O‘zbek tilshunosligida tana imo-ishoralari orqali muloqot qilishning o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, ular milliy madaniyat va tilning ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, imo-ishoralar so‘zlashuv jarayonini boyitish, fikrni ifodalash va tushunishni osonlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, imo-ishoralarning lingvistik va madaniy xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish, ularning turli ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llanilishini tahlil qilish o‘zbek tilshunosligining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu tezis orqali imo-ishoralarning kommunikativ va lingvistik ahamiyatini tushunish o‘zbek tilini va madaniyatini o‘rganishda yangi imkoniyatlar ochib beradi. Tana imo-ishoralari muloqotni yanada samarali va mazmunli qilish uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek imo-ishoralar tili paydo bo‘ladi (mi)?
<https://www.gazeta.uz/oz/2020/09/24/sign-language/>
2. Harakat muloqoti (tana tili) https://uz.wikipedia.org/wiki/Harakat_muloqoti,_tana_tili
3. “Nonverbal communication and social cognition”. Salem Press Encyclopedia of Health. 4-jild. 2018. 4-bet.

4. Mandal, Fatik Baran (2014-05-19). „[Nonverbal Communication in Humans](#)“
5. 9 Types of Nonverbal Communication <https://www.verywellmind.com/types-of-nonverbal-communication-2795397>

**AXBOROT VA KOMMUNIKATSIYA VOSITALARINING TA'LIM
JARAYONIGA INTEGRATSIYASI**

Abduraximov Sirotillo Ulug'bek o'g'li

sirotillo2258@gmail.com

Muhammad al-Xorazmiy omidagi TATU Farg'ona filiali talabasi

Bugungi kunda yuqori malakali pedagog kadrlarga talab ortib borayotgan hozirgi sharoitda oqituvchilarni, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirib olgan kadrlar sifatida shakllantirish talab etiladi. Bunday vazifalarni amalga oshirish mavjud xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini mukammallashtirish, uni elektron ta'lim talablariga mos rivojlantirish, xalq ta'limi muassasalarida mutaxassislikka oid fundamental bilimlarni mustahkam egallash, malaka oshirishning turli shakllarini yo'lga qo'yish, "Hayot davomida o'qish" tamoyili asosida ta'lim olishga yo'naltirishni taqozo etadi. Shu ma'noda, xalq ta'limi xodimlarining kasbiy malakalarini oshirish va qayta tayyorlash respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimida o'zining alohida o'rniga ega. Bundan ko'zda tutilgan asosiy maqsad pedagog kadrlarning umumiy dunyoqarashi va kasbiy mahoratini uzluksiz oshirish va takomillashtirishdan iboratdir.

Bugun kunda ko'plab o'qituvchilar tomonidan interfaol metodlar, innovasion pedagogik va axborot texnologiyalar dars jarayonlarida bevosita qo'llanmoqda. Bu orqali o'qituvchi dars jarayonida kamroq energiya sarflab, ko'proq ma'lumot berish orqali samaradorlikka erishadi hamda o'qituvchilar ko'zlari bilan ko'rishlari orqali ma'lumotlarni uzoq vaqt davomida xotiralarida saqlab qoladilar.

Yangi mavzu bayoni elektron darslik yoki elektron fil'm, taqdimot vositasida amalga oshirilsa, ma'lumotni eslab qolish imkoniyati kengayadi. Chunki ko'rish organlarining axborotni o'tkazish qobiliyati eshitish organlariga ko'ra yuqori bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ko'rish tizimiga o'quvchi qabul qiladigan axborotlarning qariyb 90% ini yetkazish imkonini beradi va natijada bilish faoliyati tezlashadi. O'rganishning dastlabki 20 daqiqasi eng samarali, 30 daqiqadan keyin esa o'rganishni davom ettirish motivatsiyasi tezda pasaya boshlaydi.

Idrok qilish paytida qancha ko'p sensorik (sezgi) kanallardan foydalanilsa, esda olib qolingan bilimlarning miqdori va sifati shunchalik yuqori bo'ladi. Agar bilimlar faqat

ma'ruzalar orqali (passiv tinglash yo'lida) berilgan bo'lsa, unda 3 kundan so'ng ularning faqat 25%ni eslash mumkin xolos. Agar ma'ruzalar o'qish (tinglash), namoyish va ko'rgazmali qilish (ko'rish, ushlab ko'rish va shu kabilar) orqali berilsa va shu to'g'risida bahslashilsa, unda 3 kundan so'ng 75% ini esga tushirish mumkin. Agar bilimlarni idrok qilishda bir necha sensorik kanallar birgalikda ishga solingan bo'lsa, ma'lumotlarning qisqa xotiradan uzoq xotiraga o'tish jarayoni tezlashadi, bu esa bilishning asosi bo'lib hisoblanadi.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga o'qitish metodlarining ta'sir darajasi:

1. Ma'ruza - eshitganimizning 5%.
2. O'qish - o'qiganimizning 10%.
3. Videousul, namoyish - ko'rganimizning 20%.
4. Tajribani namoyish qilish - ko'rgan va eshitganimizning 30%.
5. Bahs-munozara - muhokama qilganimizning 40%.
6. Mashqlar - o'qigan, yozgan, gapirganimizning 50%.
7. Ishbop o'yin, kichik guruhlarda ishlash, loyihalash - mustaqil o'qiganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, himoya va namoyish qilganimizning 75%.
8. Yo'naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o'qitish - mustaqil o'rganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, boshqalarni o'qitgan narsalarimizning 90% xotirada saqlanib qoladi.

XXI asr axborot texnologiyalar asri sifatida yildan-yilga bu asrga bejiz shunday nom berilmaganligini namoyon etmoqda. Bunday o'zgarishlar ta'lim jarayonlarini tashkillashtirish va olib borishda ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Shunday o'zgarishlardan biri mul'timedial darslarni ta'lim tizimiga shiddat bilan kirib borayotganligidir. Mul'timedialning o'zi nima:

Mul'timedia - axborotni (matn, rasm, animasiya, audio, video) tasvirlashning ko'p kanallik usuli. Ya'ni, dars davomida berilayotgan ma'lumotlarni texnik vositalar asosida o'quvchiga sifatli taqdim etishdir. Mul'timedialarni quyidagicha izohlash mumkin.

Mul'timedia lavhalari – kompakt disklar yoki ma'lumotlarni boshqa komp'yuter tashuvchilarida, shuningdek, foydalanuvchilarga ixtiyoriy vaqtda kirish imkoniyatini beradigan qurilmalarga joylashtirilgan nashrlar, namoyish, ko'rgazmali, animasiyalangan va ovozli lavhalarning yig'indisi.

Mul'timedia muhiti – tasvir (shu jumladan, animasiya-harakat), nutq, ovoz va hujjatlarni birgalikda qayta ishlashni ta'minlaydigan ixtiyoriy turdagi ma'umotlarni har tomonlama (kompleks) tasvirlaydigan texnologiya.

Mul'timedia darslarini tushunish va o'tishning asosiy sharti texnik vositalardan foydalana olish, ayniqsa, komp'yuter bilan ishlashni yaxshi bilishi kerak. Power Point dasturi bilan ishlashni, slaydlar yaratishni, ularni animasiyalashni bilishlari zarur bo'ladi. Mul'timedia slaydlarini yaratishda quyidagilarga e'tibor berish kerak: slaydda beriladigan fikr olti qatordan oshmasligi. Ko'pincha butun bir varaq matnni ekranga ko'rsatishga harakat qilamiz. Vaholanki, bunday slaydlarni ko'pchilik o'qimaydi. Iloji boricha metama'lumotlardan kengroq foydalanish kerak.

Metama'lumotlar - axborot ma'lumotlarini (matn, rasm, jadval va boshqalar) ma'nosini tavsiflash uchun mo'ljallangan qisqa axborot identifikatorlari (indekslar, kalit so'zlar).

Ma'lumotlarni joylashtirayotganda haddan ziyod ko'zni charchatadigan ranglar va animasiyalardan foydalanish tavsiya etilmaydi;

Mativasiyani inobatga olgan holda slaydlarda mavzuga oid video, musiqalar, rasmlardan foydalanish tavsiya etiladi;

Demak, bugun biz yuksak texnologiyalar zamonida yashayotganimiz bilan faxrlansakda, ushbu texnologiyalar ayrim yovuz kuchlar tomonidan nomaqsad ishlatilishi oqibatida axborot xurujlari kuchayotganini e'tirof etishimiz lozim. Jamiyatimizni vayronkorlik va buzg'unchilik mazmunidagi axborot oqimidan himoyalashimiz, ayniqsa, yoshlarimizni ma'naviy olamining daxlsizligini asrashimiz yo'lida Internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish faoliyatimiz davlat organlari, jamoat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini- o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyatining barcha institutlari, ota-onalar, pedagoglarni va mutaxassislarni uzoq muddatli uzluksiz va tizimli hamkorlikka chaqiradi, albatta.

qitish jarayonlarini qurish muhim ahamiyatga egadir. Zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalari vositalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli – masofaviy o'qitishning vujudga kelishiga omil bo'ldi. Nima uchun bugungi kunda ta'limda axborot texnologiyalarini joriy etishning nazariy asosini yaratish, masofaviy ta'lim kurslarini yaratish va amaliyotga tatbiq etish zaruriya-ti paydo bo'ldi? Birinchidan, o'qituvchining o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki bilimlarni egallash manbalaridan biriga aylanib qolayotganligi bo'lsa, ikkinchidan, ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanayotgan bosqichida axborotlarning keskin ortib borayotganligi va ulardan o'qitish jarayonida foydalanish uchun vaqtning chegaralanganligi, shuningdek, talabalarni kasbiy faoliyatga mukammal tayyorlash

talablari ta'lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Mamlakatimizda ta'lim sohasida ro'y berayotgan tub yangilanishlar har bir ta'lim muassasasida o'quv jarayoni metodik ta'minotini rivojlantirishni talab etadi.

REFERENCES

1. Saminjonova Z. I. Q., Abduvositov X. Yolg'izlik hodisasining nazariy tahlili //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. №. 10-2. – С. 368-375.
2. Юлдашев Ф. А., Юлдашева М. Б. Гносеологические аспекты концепции познания аль-Фараби в формировании ответственности личности //Социальная, профессиональная и персональная ответственность личности в современном обществе. – 2020. – С. 63-67.
3. Юлдашев Ф. А. Концепция познания аль-Фараби в истории философии // Философия инноваций и социология будущего в пространстве культуры: научный диалог. – 2020. – С. 389-393.
4. Temirxon E. et al. Yuzni Aniqlash Algoritmilarini Qiyosiy Tahlil Qilish //Intellectual Education

**AQLIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR
PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOSLIGI.**

Djurayeva Sohiba Barat qizi

JDPU Maxsus pedagogika kafedra o'qituvchisi

Xusanova Lobar Shuxrat qizi

lobarx460@gmail.com

JDPU Surdopedagogika yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologiyasi va ularning xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Aqliy rivojlanish nuqsonlari — bu bolalarning intellektual faoliyatini, o'rganish qobiliyatini va ijtimoiy moslashuvchanligiga ta'sir qiluvchi holatlar. Ushbu tadqiqotda nuqsonlarning turli shakllari, ularning belgilari, shuningdek, ta'lim va tarbiya jarayonidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Nuqson, aql, rivojlanish, maxsus pedagogika, faoliyat, intellekt.

Annotation: This article aims to study the classification of children with intellectual disabilities and their characteristics. Mental retardation is a condition that affects children's intellectual functioning, learning ability, and social adaptability. This study examines different forms of disabilities, their symptoms, as well as their importance in the process of education and upbringing.

Key words: Defect, mind, development, special pedagogy, activity, intellect.

Аннотация: Целью данной статьи является изучение классификации детей с нарушениями умственного развития и их особенностей. Умственная отсталость – это состояние, которое влияет на интеллектуальное функционирование детей, способность к обучению и социальную адаптацию. В данном исследовании рассматриваются

различные формы инвалидности, их симптомы, а также их значение в процессе обучения и воспитания.

Ключевые слова: Дефект, ум, развитие, специальная педагогика, активность, интеллект.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan ishlarning muhim bir qismi sifatida alohida yordamga muhtoj bolalami qo'llab quvvatlash va Ularni bilimini oshirish uchun qilinayotgan ishlar ham taxsinga sazovor. O'zbekistonda birinchi maxsus maktablar uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash maqsadida 1967-yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida alohida yo'nalish ochilgan. Hozirgi kunda yordamga muhtoj bolalar ta'lim tarbiyasi va rehabilitatsiyast jarayonlari butun dunyoda ilmiy nuqtai nazardan juda ko'p o'rganilayotgan masalalardan biriga aylangan. Bunday bolalami korreksiyalash va erta tashhis qo'yish ularning ijtimoiylashuvi hamda kelajakda jamiyatda o'z o'mini topa olishi uchun muhim hisoblanadi. Bunday bolalar qatoriga aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalami ham kiritishimiz mumkin. Aqliy zaiflik - bu aqliy, hissiy sohaning rivojlanmaganligi, xotira va e'tibor darajasining ma'lum bir yosh toifasi uchun me'yoriy ko'rsatkichlardan kechikishi bilan namoyon bo'ladigan bola psixikasining normal shakllanishi tezligining buzilishi. Qoidaga ko'ra, aqliy zaiflik tashxisi 5-6 yoshda, asosan maktabning boshlang'ich sinflarida, faol ta'limning boshlanishi davrida qo'yiladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar pedagogikasi va psixologiyasi asosan XVII asming oxiri, XIX asming boshlaridan rivojlana boshlagan. Bu sohada 1858 yil rus pedagogi N.A.Dobrolyubov tomonidan ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo'lib, taniqli rus pedagogi G.Y.Troshin hamda yetuk psixolog L.S.Vigotskiylar ham shu soha rivojlanishiga katta hissa qo'shishgan. XX asrning 90-yillaridan boshlab aqLi zaiflarning xalqaro tasnifidan foydalana boshlandi, unga binoan bolalami 4 guruhga: yengil, o'rtacha, og'ir va chuqur darajadagi aqli zaiflik bolalar toifasiga ajratildi. Aqli zaif o'quvchilar alohida

toifa bolalarni tashkil etadi. Ular boshqa turdagi maxsus maktab o'quvchilaridan farq qiladilar. Aqliy zaiflikning belgilari va klinik ko'rinishi. Aqliy zaiflikning namoyon bo'lishi barcha intellektual jarayonlarga taalluqlidir. Aqli zaif bola tomonidan tashqi dunyodan olingan ma'lumotni idrok etish sekin va parcha-parcha bo'lib, buning natijasida u atrofdagi dunyo haqida to'liq tasavvurga ega emas. Aqliy zaiflik belgilari, shuningdek, eshitishdan ko'ra ko'rish qobiliyatining yaxshi rivojlanishini o'z ichiga oladi.

Bunday bolalarning e'tibori beqaror, ular doimo begona narsalar va odamlar tomonidan chalg'itiladi. Qiyinchilik ma'lum bir faoliyat turiga e'tibor qaratish, sodir bo'layotgan voqealarning mantiqiy zanjirini tiklash zaruratini keltirib chiqaradi. Aqli zaif bolalarning ko'p qismini oligofrenlar tashkil qiladilar (grekcha oligof - kam, phrenos - aql). M.S. Pevzner oligofreniyaning 5 ta asosiy turini ajratadi:

- Oligofreniyaning murakkab bo'lmagan turi.
- Neyrodinamikasi buzilgan oligofrenlar.
- Ma'lum analizatorlari buzilgan oligofrenlar.
- Shaxsi qo'pol buzilgan oligofrenlar.
- Telbanamo xulqli oligofrenlar.
- Bu beshta turdan birinchi ikkinchis juda keng tarqalgan.

Aqli zaif bolalarning dunyoga kelish sabablari turlicha. Odatda, endogen (ichki) va ekzogen (tashqi muhit) omillarini ajratish mumkin. Aniqlanishicha, aqli zaiflikning genetik shakllari ustun tursa, ular tug'ma aqli zaiflar soniga kiradi. Biroq buzilishlarning yuzaga kelishida onaning yuqumli kasalliklari (masalan: qizilcha, homilaning alkogol bilan zaharlanishi, narkotiklar, dorilami haddan ziyod iste'mol qilish, onaning endokrin kasalliklari, xromosoma buzilishlari) muhim rol o'ynaydi. Ona qornida rivojlanish davrida,

tug'ruq paytida va bir-bir yarim yoshida olingan miya shikastlanishlari malum ahamiyatga ega, shu bilan bir qatorda hozirgi iqtisodiy va ekologik vaziyat ham katta rol o'ynaydi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi sog'lom rivojlanayotgan bolalar psixologiyasidan farq qiladi. Aqli zaif bolalarning diqqati tarqoq va idrok qilish qobiliyati juda sust bo'ladi. Idrok - bu inson analizatorlariga ta'sir etuvchi, narsa va hodisalarning butunligicha yoki ularning turli xususiyatlari o'zaro aloqasining shakllanish jarayonidir. Aqli zaiflikni butunlay bartaraf etib bo'lmaydi. Bunday nuqsonga ega bo'lgan bolalarni erta aniqlash va ular bilan korreksion hamda pedagogik mashg'ulotlarni olib borish natijasida ulardagi ikkilamchi hamda mujassamlashgan nuqsonlarning oldi olinadi. Ularni ijtimoiy hayotga moslashtirib o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari shakllantirib boriladi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar tasnifi, ularning turli xususiyatlari va ehtiyojlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu tasnif orqali bolalar intellektual rivojlanish, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari va kommunikatsiya ko'nikmalari bo'yicha guruhlariga ajratiladi. Har bir guruh o'ziga xos muammolar va qiyinchiliklar bilan shug'ullanishni talab qiladi, shuning uchun pedagogik yondashuvlar va ta'lim metodlarini moslashtirish zarur. Aqliy rivojlanish nuqsonlari bilan bog'liq holatlarni tushunish nafaqat ta'lim beruvchilar, balki oilalar va jamiyat uchun ham muhimdir. Bu bolalarning individual ehtiyojlarini inobatga olib, ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Natijada, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mos ta'lim va tarbiya tizimini yaratish, ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayon, bolalarning to'liq rivojlanishi va hayot sifatini yaxshilashga imkon yaratadi.

Hammaga ma'lumki aqli zaif bolalar tafakkurining rivojlanmay qolishiga asosiy sabab bosh miya po'stloq qismi faoliyatining buzilishidir. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan

bolalar turli xildagi intellektual yoki rivojlanish cheklovlariga ega bo'lib, bu ularning bilim olish, ijtimoiy muhitda o'zini tutish va kundalik hayot faoliyatida ma'lum qiyinchiliklarga olib keladi. Bu bolalar har xil sabablarga ko'ra intellektual rivojlanishda ortda qolishlari mumkin. Ularni tasniflashda ko'pincha quyidagi mezonlar asosida ajratiladi. Pedagoglar aqli zaif bola umri davomida nazariy bilimlarni egallab boradi, lekin bolaning aqliy koeffitsenti o'zgarmaydi. Bola ruhiyati og'ir nuqsonda ham rivojlanib boradi degan fikmi ilgari surishadi. Bu to'g'risida J.I.Snif shunday degan "Aqli zaif bola ruhiyati, normal bola ruhiyati kabi rivojlanish davrlarini boshidan kechiradi".

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni hayotdan, jamiyatdan ajralib qolishlariga beparvo qarab bo'lmaydi. Buning uchun pedagoglar, psixologlar va ota-onalar birga hamkorlikda ish olib borishlari lozim. Bu nuqsonlarni qancha erta aniqlansa, ularga to'g'ri yondashilsa, Ularni bartaraf etish shuncha samarali bo'ladi. Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida ham bu masalaga alohida e'tibor qartilgan. Ta'lim to'g'risidagi qonunning 20-moddasi inklyuziv ta'limga bag'ishlangan bo'lib, ularning o'z tengqurlari bilan birga tehsil olishlari, chetda qolib ketmasliklari inobatga olingan. Bunday nuqsonli bolalar har doim e'tiborga, mehrga muhtoj bo'lishadi. Ularni doimo qo'llab-quvvatlash hamda inklyuziv ta'limni amalga oshirish orqali ularni jamiyatda ijtimoiylashuviga yordamlashish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Eastem European Scientific Journal, (6).

2. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-7.

3. Abdunazarov, A. (2020). Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvini o‘rganishning innovatsion usullari.

4. Nazarova D.A. Eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar ta‘limini takomil lashtirish. // Bolani maktabga tayyorlash sifat va samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy yechimlari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2017. – B.

5. P.Po‘latova, Z.Mamarajabova L.Nurmuxamedova. Maxsus pedagogika. Darslik “Fan va texnologiyalar” nashriyoti. T.: 2015

O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA AMINOKISLOTALAR MAVZUSINI
O'QITISHDA AXBOROT- TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI
O'QUVCHILARNING KREATIV MEZONINI SHAKLLANTIRISH

Nurmurodova Munisa Azamat qizi

Buxoro davlat pedagogika institute,

Kimyo kafedrası o'qituvchisi

Email: munisa.nurmuradovaa@gmail.com

Raxmatilloeva Shahzoda Hikmat qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

Kimyo yo'nalishi 4-kurs talabasi

Email: shahkzoda3644@gmail.com

Annotatsiya: Maktab ta'lim jarayonida o'quvchilarning kreativ mezonlarini shakllantirishda: axborot-texnologiyalar, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, video darslar, guruh ishlari, kreativ loyihalar kabi usullarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Aminokislotalar mavzusini axborot-texnologiyalar bilan tashkil etish, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, tushunish darajalarini yaxshilaydi, kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Аннотация: В формировании творческих критериев учащихся в процессе школьного образования уместно использовать такие методы, как информационные технологии, интерактивные презентации, виртуальные лаборатории, видеоуроки, групповая работа, творческие проекты. Организация темы аминокислот с помощью информационных технологий повышает интерес учащихся к уроку, повышает уровень понимания, способствует развитию способности творчески мыслить.

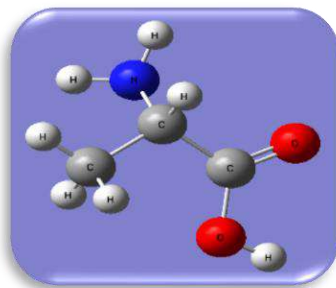
Annotation: It is appropriate to use such methods as information technologies, interactive presentations, virtual laboratories, video lessons, group work, creative projects in the formation of creative criteria of students in the process of school education. Organizing the topic of amino acids with information technologies increases the interest of students in the lesson, improves the level of understanding, and helps to develop the ability to think creatively.

Kalit so'zlar: Aminokislotalar, glutamin kislota, peptid, fermentlar, funksiya, miozin, keto-yenol, xelat, "ha- yo'q" metodi, kimning fikri muhim metodi, sirli quti, rebus metodi.

Ключевые слова: Аминокислоты, глутаминовая кислота, пептид, ферменты, функция, миозин, кето-енол, хелат, метод «да-нет», чье мнение важно, метод, тайный ящик, метод ребуса.

Key words: Amino acids, glutamic acid, peptide, enzymes, function, myosin, keto-enol, chelate, "yes-no" method, whose opinion is important method, mystery box, rebus method.

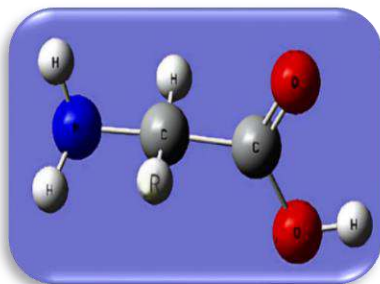
Molekulasida amino-NH₂ va karboksil-COOH gruppalari bor organik birikmalarga **Aminokislotalar** deyiladi. Ular quyidagi formula bilan ifodalanadi(1-rasm.):

1-rasm. Aminokislotalarning Chem3D dasturidagi 3D ko‘rinishi.

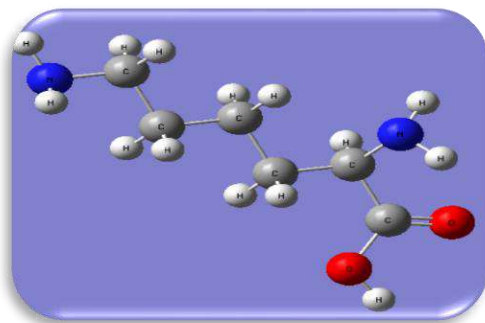
Aminokislotalar amin va karboksil gruppalariga qarab uch guruhga bo‘linadi.

1. Tarkibida bitta amino va bitta karboksil guruh tutgan aminokislotalar **monoamino monokarbon kislotalar** deyiladi (2-rasm).

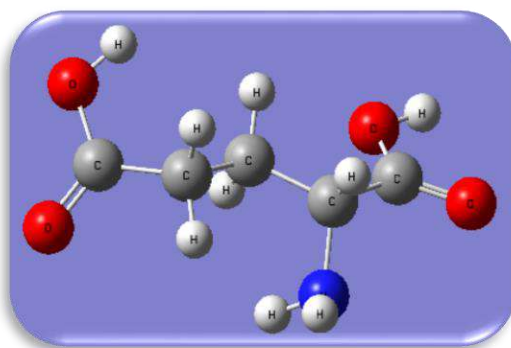
2-rasm. Alaninning Chem3D dasturidagi 3D ko‘rinishi.

2. Molekulasida ikkita amin va bitta karboksil gruppalari bo‘lgan aminokislotalar **diamino monokarbon kislotalar** deyiladi (3-rasm).

3-rasm. Lizinning Chem3D dasturidagi 3D ko‘rinishi.

3. Molekulasida ikkita karboksil va bitta amino guruhlar bo‘lsa, **monoamino dikarbon kislotalar** deyiladi (4-rasm).

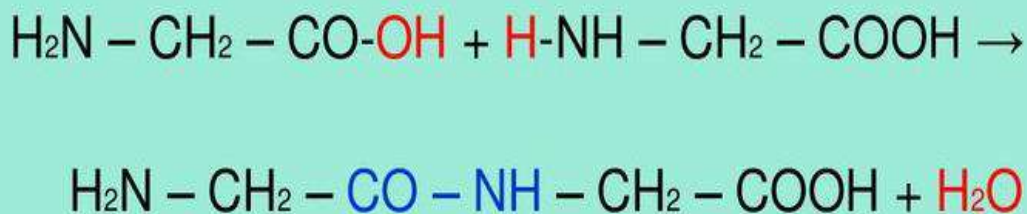
4-rasm. Glutamin kislotaning Chem3D dasturidagi 3D ko‘rinishi.

Yuqoridagilarning formulasini Gauss View Chemoffice dasturida ko‘rib chiqdik.

Bu sinf vakillari ham o‘ziga xos nomenklaturaga, fizik va kimyoviy xossalarga egadir. Kimyoviy xossalarga: Aminokislotalarning nitrit kislotalar bilan ta’siri, formaldegid ishtirokida ta’siri, nitrokislotalar va oksimlar orqali, oddiy tuzlardan tashqari maxsus sharoitlarda og‘ir metallar bilan ichki kompleks tuz yoki xelat hosil qilishini ham ko‘rish mumkin. Bundan tashqari aminokislotalar indikatorlar orqali rangining o‘zgartirishini ham bilish mumkin. [1.178]

Aminokislotalar turli sohalarda va turli maqsadlarda ishlatiladi. Aminokislotalar oqsillar bilan uzviy bog‘liqdir. Bu moddalar insonlar va hayvonlar iste’mol qiladigan ozuqalar tarkibida uchraydi. Bundan tashqari aminokislotalar ba’zi kasalliklarni davolovchi sifatida ham ishlatiladi. Masalan: glutamin kislota asab kasalligini, gistidin oshqozon yarasi kasalligini davolashda, qishloq xo‘jaligida hayvonlarning o‘shini normallashtirish va boshqa maqsadlarda ishlatiladi.

Aminokislotalar molekulari orasida keto-yenol tautomeriyasi ham mavjud. (5-rasm)
[2.189]

5-rasm. Alaninga glitsin ta'siri natijasida peptid bog'ining hosil bo'lishi va keto-yenol tautomeriyasi tasviri

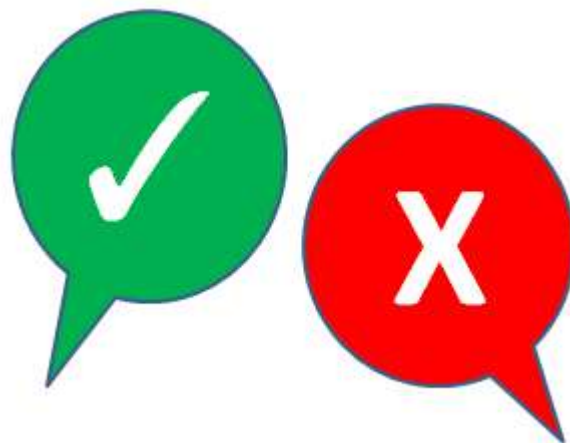
O'quvchilarga **aminokislotalar** mavzusini o'qitishda axborot- texnologiyalardan foydalanib, kreativ mezonini shakllantirish orqali o'rgatish mumkin. Dars jarayoni bu tarzda tashkil etilganda, o'quvchilardan mavzuga oid bo'lgan tushunchalar shakllanadi, darsni tushuna bilish darajasi oshadi, dars juda ham qiziqarli bo'ladi, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlari va individuallik ko'nikmalari shakllanadi.

Dars jarayonini qiziqarli va tushunarli tashkil etish uchun turli xildagi kreativ metodlardan foydalanish mumkin, bularga: "Ha- yo'q" metodi, "Kimning fikri muhim" metodi, "Sirli quti" metodi, "Rebus" metodlari.

"Ha- yo'q" metodi

Bu metod orqali har bir o'tilgan va yangi mavzularni mustahkamlash jarayonida foydalanish mumkin. Bunda o'qituvchi tomonidan yangi mavzu, masalan: "Inson organizmida aminokislotalarning asosiy vazifalari va funksiyalari" mavzusiga doir bir nechta to'g'ri yoki noto'g'ri javoblar o'qib eshittiriladi. Agar o'qituvchi tomonidan to'g'ri javob aytilsa "Ha", noto'g'ri javob aytilsa

"Yo'q" degan javobni yozishlari kerak bo'ladi. Ushbu metodni guruhlar bilan musobaqa tarzida yoki har bir o'quvchi bilan individual tarzda o'tkazish mumkin.

1. Aminokislotalar tarkibida amino va keton gruppaga tutuvchi organik birikmalardir.

Yo'q

2. Aminokislotalar qishloq xo'jaligida hayvonlarning o'sishini normallashtiradi.

Ha

3. Glutamin kislota asab kasalligini tezlashtiradi.

Yo'q

4. Gistidin kislota oshqozon yarasi kasalligini davolashda

ishlatiladi.

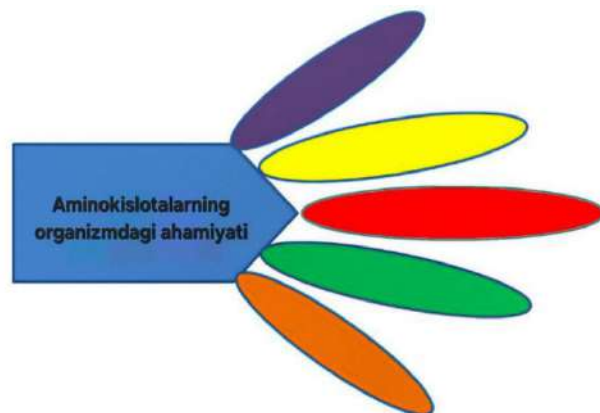
Ha

5. Aminokislota va oqsilga bo'lgan ehtiyoj ozuqa va sut mahsulotlari orqali o'zlashtiriladi.

Ha

"Kimning fikri muhim" metodi

Bu metod ko'p tarmoqli bo'lib, muammoli mavzularni o'rgatishda qo'llaniladi. Ya'ni, mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir to'la axborot beriladi va axborotlarning har biri alohida muhokama qilinadi. Masalan: gemogloblin tarkibidagi temirning ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlari ko'rsatiladi. Bu enterfaol metod o'quvchilarni tanqidiy, tahliliy va mantiqiy fikrlashga o'rgatadi. O'quvchilar bu metod orqali o'zining fikr va mulohazalarini qog'ozga tushurib, himoya qilib berishlari kerak.

“Sirli quti” metodi

Bu metodni har bir o‘tilgan va yangi mavzularni mustahkamlash jarayonida qo‘llash mumkin. Masalan, “Aminokislotalarning sinflanishi va funksiyasi” mavzusi yuzasidan o‘qituvchi tomonidan bir nechta ketma- ket aminokislotalarning organizmdagi ahamiyati kabi savollar beriladi. O‘quvchilar berilgan savollar va ta’riflardan kelib qutida yashiringan aminokislotalarning birikmasini topishlari Quti ichida aminokislotalarning qaysidir birikmasi yoki birorta bo‘lishi mumkin.

chiqib
kerak.
tuzi

“Rebus” metodi- rasmlardan foydalanib, quyida berilgan yacheykalar ichidagi tegishli so‘zlarda qatnashgan harflarni topib so‘z yasash:

AMINOKISLOTA

??XXXX

???XXX

??XXX

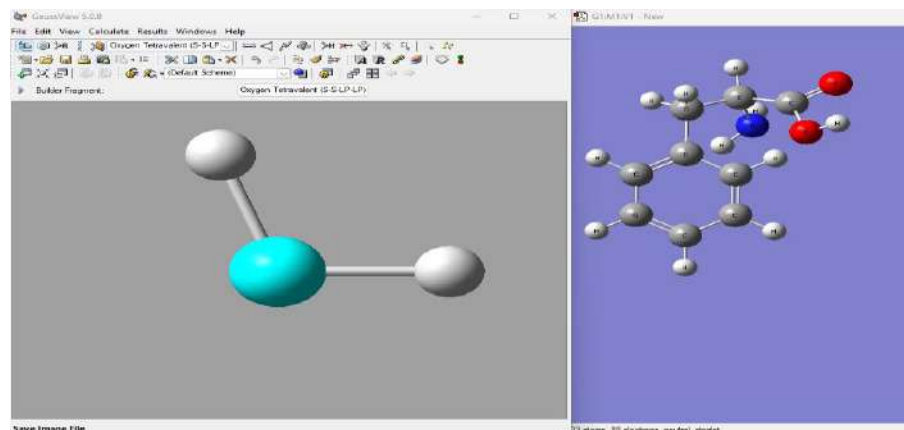
????X XXXX

??XXX

Aminokislotalar mavzusini o‘qitishda axborot-texnologiya vositalaridan foydalanish orqali biogen moddalarning 3D va fazoviy strukturalarini o‘quvchilarga yaxshiroq va tushunarli bo‘lishi

uchun ko'rsatib berish mumkin. Albatta, o'quvchilarning eshitish qobiliyatidan ko'ra ko'rish qobiliyatining yuqori bo'lishi yaqqol misol bo'ladi.

Yuqorida Gauss View dasturida fenilalaninning fazoviy strukturasi ko'rish mumkin. An'anaviy o'qitishdan ko'ra zamonaviy axborot- texnologiya vositalaridan foydalanish dars jarayonining sifatini va o'quvchilarning bilim salohiyatini oshiradi.

Xulosa

Shuni aytish lozimki, hozirgi zamonda texnika juda jadal rivojlanib bormoqda. Pedagogik kadrlar o'quvchilarning salohiyatini oshirishlari uchun zamon bilan hamnafas yashashlari lozim. Dars jarayonini texnik vositalar, axborot- texnologiya vositalaridan foydalanib dars jarayonini o'quvchilarning mavzuni tushunishlariga oson va qulay tashkil etishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Abdusamatov, Organik kimyo. Toshkent 2004. "Talqin" nashriyot.
2. N.G'.Rahmatullayev, H.T.Omonov, SH.M.Mirkomilov. Kimyo o'qitish metodikasi: darslik.– Toshkent: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, – 2013.
3. Raxmatullayev N.G. Kimyo o'qitish metodikasi fanidan ma'ruzalar matni. T. TDPU 2007.
4. Nishonov M., Mamajonov Sh., Xo'jayev V. Kimyo o'qitish metodikasi. T., "O'qituvchi", 2002.
5. Shoymardonov R.A, Abdusamadov A.A, Sodiqov B, Iskandarov S.I. Organik kimyodan praktika. – T.: O'qituvchi – 1982.
6. Qosimov A.K, Qo'chqorov K.K, Muborakova D.X, Biokimyodan amaliy mashg'ulotlar. – Toshkent "O'qituvchi" 1989

7. Umarov M, Omonov X, Yo‘ldoshev O, Organik va biologik kimyodan amaliy ishlar.
– Toshkent 1994.

**«YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR» RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
2-TOM, 11-SON (30-NOYABR)

MUNDARIJA

1	ЖАМИЯТ АЪЗОЛАРИ ОНГИДА ЭКОЛОГИК ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ Мингбаев Рахим	5-8
2	CHET TILI O'QITUVCHILARINING EMOTSIONAL SOTSIAL KOMPETENTLIGI OLIY TA'LIM MUHITI ZARURIY OMILI SIFATIDA Ataxo'jayeva Shaxlo	9-11
3	OILADA MEHNAT MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH ORQALI TARBIYALASH METODIKASI Jamaldinov Sarvar	12-14
4	Narkotik moddalar bo'yicha Birlashgan Millatlar tashkilotining 1961, 1971 va 1988-yilgi konvensiyalari: xalqaro huquqiy asos sifatida Abdusattorov Shahzod	15-19
5	PSYCHOLOGICAL IMPACTS IN INCLUSIVE EDUCATION Nodira Himmatova	20-22
6	IMPLEMENTING PRAGMATIC TRANSLATION TECHNIQUES TO ENHANCE PROFESSIONAL COMPETENCE IN ENGLISH-UZBEK TRANSLATION STUDENTS Karina Khusainova	23-29
7	TIJORAT BANKLARI XAVFSIZLIGIGA TAHDIDLARNING IQTISODIY MAZMUNI-MOHIIYATI Akbarov Behzodhon	30-34
8	Особенности ресоциализации несовершеннолетних Дилрабо Абдусамиева	35-38
9	Yoshlar huquqiy madaniyatining ilmiy- nazariy va metodologik asoslari Shodiyev Ma'rufjon	39-43
10	ISLOM MOLIYASINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI Abdukarimov Abdujalil	44-48
11	TRANZIT MIYA QON AYLANISHINING BUZILISHINI ANIQLASH MEZONLARI N.A. Xodjayeva, N.S.Aliyeva, J.A. Nazarova	49-51
12	Инсон капиталини ривожлантиришда уй-жой билан таъминлашнинг ўзига хослиги Ханнаров Комилжон	52-56

**"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 2, Issue 11, 30-NOYABR 2024

13	ЭКСКУРС В ЛИТЕРАТУРНЫЙ МИР КОРЕИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА Шин Виктория	57-63
14	ЛИ МУНЁЛ ҲИКОЯЛАРИДА ФУҚАРОЛАР УРУШИ АКС-САДОСИ Каримов Нодирбек	64-68
15	O'zbekistonda ipoteka qaltisliklarini sug'urtalash va uni rivojlantirish istiqbollari Fatullayev Elyor	69-72
16	ХОМИЛАДОР АЁЛЛАРДА ГЕСТАЦИОН ҚАНДЛИ ДИАБЕТ АСОРАТЛАРИ Комилова И.А, Шаймуродова М.У	73-74
17	INTERNAL IDENTITY ISSUES AFFECTING PAKISTAN'S FOREIGN POLICY. Sirojiddin Mamatkulov	75-80
18	ТИЈОРАТ BANKLARI BARQARORLIGINI SAMARALI BOSHQARISH МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАСHTIRISH MASALALARI Axmedov Samandar	81-85
19	NUTQ TOVUSHLARINING TASNIFI Muxammadiyeva.Sh.B , Erkinova Barno	86-89
20	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ФУҚАРОЛАРНИНГ ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИ ТИЗИМИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР Ф.М. Пардаев	90-96
21	КАМБАГ'АЛИКНИ ҚИСҚАRTIRISH YO'NALISHIDA YANGI YONDASHUVLARNI JORIY QILISH B.B. Khidirbaev	97-99
22	REASONS BEHIND DISTINCTION IN LIFE EXPECTANCY OF DEVELOPED COUNTRIES AND DEVELOPING COUNTRIES Abduvohidov N.Z, Ro'ziyeva G.T	100-106
23	Oziq-ovqat sanoatida qo'llanilayotgan fermentlarni sintezlovchi mikroorganizmlarning biologik tasnifi	107-111
24	BUDJET CHEGARASI XUSUSIYATLARI VA BUDJET CHIZIG'INING O'ZGARISHI Olloqulova Feruza , Choriyurov Behruz	112-116
25	MONETAR SIYOSAT VA MARKAZIY BANK Olloqulova Feruza , Boborahmatova Shohsanam	117-121
26	THE USE OF PROVERBS IN ENHANCING PAREMIOLOGICAL COMPETENCE Eshonkulova Gulrukh	122-128

27	BUDJET CHEGARASI XUSUSIYATLARI VA BUDJET CHIZIG'INING O'ZGARISHI Olloqulova Feruza , Choriyorov Behruz	129-133
28	MONETAR SIYOSAT VA MARKAZIY BANK Olloqulova Feruza , Boborahmatova Shohsanam	134-138
29	THE USE OF PROVERBS IN ENHANCING PAREMIOLOGICAL COMPETENCE Eshonkulova Gulrukh	139-144
30	GLOBALLASHUV JARAYONLARI Alijonova Yodgoroy	145-149
31	“MATNLI HUJJAT BILAN ISHLASHNI BOSHLASH” MAVZUSINI DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA O'QITISH Nazarov Bahodir	150-156
31	IJTIMOIIY ADOLAT DIALEKTIKASI, INSON HUQUQLARI VA ERKINLIKLARI Teshaboev Muhiddin	157-165
33	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTISH MUAMMOLARI Rustambekova Nigora	166-169
34	КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЦИЕНТОВ С ПОВЫШЕННЫМ ВБД ПРИ ОСТРОЙ АБДОМИНАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИИ В ВОЕННОЙ МЕДИЦИНЕ Фарида Азизова	170-173
35	РОЛЬ БАНКОВСКОГО НАДЗОРА ПО УКРЕПЛЕНИЮ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ Шарайов Ислам	174-178
36	МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИДЕОМОТОРНОЙ ТРЕНИРОВКИ ПРИ РАБОТЕ С ЮНЫМИ ГИМНАСТКАМИ Мустафаева Азиза Низомиддиновна	179-182
37	СТРУКТУРА НЕЙРОВЕГЕТАТИВНЫХ РАССТРОЙСТВ У ЛИЦ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛА Назарова Ж.А, Абдужамилова Р.М, Аббосова И.А.	183-190
38	GISTOLOGIK KASALLIKLAR VA ULARNING PATOGENEZIGA UMUMIY TUSHUNCHA Qahhorov Bunyod, Yodgor Kenjayev	191-196
39	O'RTA OSIYO DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI Hakimov Muhammadali	197-201
40	SO'JAK (PAULITA OVCZINNIKOVII) KOROVINNING MORFOLOGIYASI VA BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI Aslanova Xolida Gafurovna	202-203

**"YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR
FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**
Volume 2, Issue 11, 30-Noyabr 2024

41	HOW THE NEW UZBEKISTAN CONSTITUTION ENSURES A FREE AND PROSPEROUS LIFE A.E.Eshmamatov, A.A.Bolto'rayeva2	204-208
42	O'RTA OSIYO QO'RIXONALARIGA TAVSIF Umaraliyeva Ziyodaxon Abdujabbor qizi	209-211
43	BOSHLANG'ICH MAKTABLARDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI MUNOSABATLARIGA IKKI TOMONLAMA YONDOSHUV Hayitova Zilola Maxmudjonovna, Mavlonova Jasmina	212-219
44	BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITUVCHI - O'QUVCHI MUNOSABATINING MUHIMLILIG DARAJASI Хайитова Зилола Махмуджоновна, Abdullayev Ziyodulla	220-223
45	O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TANA IMO-ISHORALARI ORQALI MULOQOT QILISH Majidova Maftuna Samad qizi	224-227
46	AXBOROT VA KOMMUNIKATSIYA VOSITALARINING TA'LIM JARAYONIGA INTEGRATSIYASI Abduraximov Sirotillo Ulug'bek o'g'li	228-231
47	AQLIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOSLIGI Djurayeva Sohiba Barat qizi, Xusanova Lobar Shuxrat qizi	232-237
48	O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA AMINOKISLOTALAR MAVZUSINI O'QITISHDA AXBOROT- TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI O'QUVCHILARNING KREATIV MEZONINI SHAKLLANTIRISH Nurmurodova Munisa Azamat qizi, Raxmatilloeva Shahzoda Hikmat qizi	238-245
	OUTLINE	246-249